

GELENEKTEN GELECEĞE

İLBER OR TAY LI

23

• BÜYÜK

TİMMAS
E

G

PROF. DR. ILBER ORTAYU

elmekten Geleceğe, 18 yıl önce makale ve konferanslarını

derlediğim bir kitapçığı. Çoğunlukla 1980'den önceki döneme ait makalelerdi. En eskisi 1965 yılı sonunda kaleme aldığım A. Çehov'un "Vanya Dayı"sı üzerine bir eleştiriydi. Dostum Mustafa Armağan elinizdeki ikinci baskıya birkaç yazımı daha ilave etti; Gorki, Ibsen ve demokrasi üzerine kaleme alınan bir kaç yazı. İtiraf etmeliyim ki, tarih yazıcılığımız üzerine o zaman kaleme almış olduğum bir yazıdan lüzumsuz gördüğüm bir paragrafı makasladım. 1980'lerin başındaki genç tarihçinin ukala üslubuna, 53 yaşındaki tarihçinin tahammül edemeyişini hoşgörün.

İçindekiler

Kuşkusuz 18 yılın getirdiği değişiklikler var; bu değişiklikler benden çok ülkemizde cereyan etti. Çoğunluğun ileri sürdüğü gibi 18 yılda Türk toplumunda ahlaksızlık arttı, ama galiba irfana ve tefekküre yöneliş de başladı. Yedi iklim dört bucaktan, kırsal alanlardan gelen gençler öğrenmeye, okumaya ve yazmaya başladılar. Türkiye hareketlenen bir toplum oluyor. Böyle bir ortamda bu tip risaleler bir sohbet işlevi görüyor. Sayın Mustafa Armağan'a bu yayındaki katkılan için teşekkür ediyor ve sohbetlerin devamını diliyorum.

Ilber Ortaylı 7

ikinci Baskıya Önsöz

Önsöz

il Yayınevi benden kültür ve edebiyat konularındaki yazı-

larımı derleyip kendilerine vermemi isteyince biraz düşündüm. Bir kere kendi dalımın ayrıntılarıyla ilgili makalelerim vardı ama, kültür ve sanat konularında yazıp konuştuklarımın okuyucuyu ne hayrı dokunur ki diye düşündüm. Sonra işe giriştim. Basılan veya bir köşede kalan eski yazılarımı, bazı konferansların ve tartışmaların dosyadaki notlarını ele aldım, özellikle tartışma konusu birkaç konferansı bu vesile-i hasene ile kağıda döktüm ve bu derleme ortaya çıktı. Şimdi görüyorum ki bazı konuları tartışmak gereğini duyuyordum, bu nedenle birkaç yazıyı da bu derlerneye soktum.

H

Bir yerde toplumumuzda yazan çizen herkesin, bu gibi tartışmalı konular üzerinde ne düşündüğünü yazıp ortaya koyması gerek. Eğer sanatçılarımız hakkındaki değerlendirmelerimizi, kültürel yaşamımızı yorumlayışımızı ve önerilerimizi yazarak, tartışma alışkanlığına erkenden geçse idik, ulusal değerlerimiz hakkında kapalı kapılar ardında karar verilemez, daha geniş gruplara hesap vermek gereğini duyan yöneticiler daha az olumsuz işler yapar ve sorumlu davranmak zorunda kalırlardı. En azından bazı yabancı filmler rahat görülür, bazı kitaplar rahat okunurdu. Batı kültürü rahatça ve gerçek yüzüyle bu ülkeye girdiği gibi, dış ülkelerde tanıtılmağa çalışılan Türk kültürü de daha çok gerçeği yansıtırdu.

Eski yazılarımda bazı değişiklikler yapmadım değil, ama ilk basılan yazımı (1966 Şubat'ında çıkan bir tiyatro olduğu gibi aldım. 17 yıl öncesine ait bu yazı dışında diğer yazılar hep son bir iki yılda yazıldı. Bu derlemeyi önerdikleri için genç yayıncı arkadaşlarıma ve okunaksız yazımı sabırla daktilo ettiği için Erol Mintaş'a teşekkür borçluyum.

İOSM ANLI MİRASI

Derlemedeki yazılar değişik konuları içeriyor, ama hepsinde ortak bir eğilim var: kurumlarımızı ve sorunları ele alırken tarihsel kökenlerine eğilmeğe ve tarihsel evrime dikkat etmeğe çalıştım. Bunu tarihçi olduğum için yapmıyorum. Bu konularda düşünürken herkesin aynı düşünce yöntemini uygulaması faydalı olur kanısındayım. İnsanın başlıca özelliği, geçmişini değerlendirerek, geleceğini önceden kestirmeye çalışan bir yaratık olmasıdır.

Türk halkı bugün demokratik ve uygar kurumların ve kuralların egemen olduğu bir toplum olmak istiyor. Bu doğal istek ve hakkı hiç kimse "Türkler olgunlaşmadı" gerekçesiyle küçümseyemez. Bir çoğumuz haklı olarak Türk halkının uzun bir tarihin görkemi, ızdırabı ve mücadelesi içinde olgunlaştığı kanısındayız. 1876'dan beri anayasal düzen içinde yaşıyoruz. 19. yüzyılın yarısından beri dil, edebiyat, siyasal hayat üzerinde tartışıyoruz ve üniversitemizin nasıl olması gerektiğini planlıyoruz. yıldır demokrasiye doğru bir değişimin içindeyiz ve uğrunda savaş madığımızı kim söyleyebilir? Geleneğimizi bu yönden incelediğimizde, gelecekte istediğimiz haklar ve özlediğimiz hayat için umutlanmamak elde değil.

Gelenekle geleceği bir arada düşünmek ve tartışmak, aslında bu tartışma farklı açıdan ve farklı yollarla yapılsa da her aydının alışkanlığıdır ve bir yerde görevidir. Geleneği reddetmek kimsenin haddi değil, amma velakin geleneğin ne olduğunu bilmek ve tarifini doğru yapmak şartıyla ... O zaman geleceğin ne olacağını biraz daha iyi biliriz, daha doğrusu kendimiz kuracağımız için biliriz.

Modernleşme ve Doğululuk- Batılılık Çekişmesi

oğu-Batı kültürü kutuplaşması bizim toplumumuzda da

modernleşme ile birlikte başladı. "Bizim toplumumuzda da" diyorum, çünkü Türkiye, modernleşmenin getirdiği bu gibi sorunlarla karşılaşan tek ülke olmadığı gibi, çatışmanın temelinde yatan asıl neden İslamlık-Hıristiyanlık ayrılığı da değildir. Pekala Hıristiyan Rusya'nın ve Budist Asya'nın da aynı şiddetle bu problemi yaşadığını görüyoruz.

D

Modernleşme aslında, gelişmiş toplumun özelliklerinin azge- lişmişler tarafından alınması, diye tarif ediliyor. Bu tarif yeterince açık değil. Modernleşme varolan değişimin değişmesidir. Yani toplum zaten belli bir ölçüde değişedururken ani ve hızlı bir değişme dönemine girilmesi sözkonusudur.

19. yüzyılda Osmanlı toplumundaki kurumsal değişmeler, toplumsal hareketliliklerde niteliksel ve niceliksel bir patlama yaratmıştır. Bu patlamayı halen birçok tarihçinin ve düşünen adamın gerileme, dağılma veya sömürgeleşme ve kültürel yozlaşma ya da "kötü batılılaşma" diye adlandırdıklarını biliyoruz. Bu gibi kseriofobik (yabancı düşmanı) değerlendirmelere birçok azgelişmiş ülke aydınında rastlanır. 19. yüzyılda ortaya çıkan fikri, daha doğrusu duygusal bir tutumdur. Ama tutarlı deyimler kullanılarak yapılan bir tarif değildir, hele hele doğru bir teşhis hiç değildir.

Modernleşme denen olay bir toplumda sarsıcı etkiler yaratır. O vakte dek yaşayan kültür kalıplarını ve kurumları yıkar. Bu yıkımın çok trajik boyutlara ulaştığı da bilinir. Sözünü ettiğimiz trajik boyutlar bizim modernleşmemizde bir bakıma pek derin olmamıştır, yani Reşat Nuri'nin Yaprak Dökümü'nde serimlediği tipteki olay bizde çok yaygın değildi demek istiyorum.

Osmanlı İmparatorluğu modernleşmeye acaba ne zaman başladı? Nevşehirli İbrahim Paşa'nın açtığı mühendishaneler ve Baron de Tott'urı Osmanlı topçusunu ıslah etmeğe başlamasıyla mı, yoksa II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmasıyla mı? Modernleşmeyi nasıl anladığımızıza bakar bu sorulara verilecek cevap. Bana kalırsa ve ille de bir tarih lazımsa, insanların insana layık güvenceyi elde ettikleri 1839 Gülhane Fermanı'nın okunduğu gün derim. Daha ferman torbaya korıduğu an İslam-Hıristiyan toplumunun adetleri, Doğu-Batı kültürü ve hayat tarzının ne olduğu tartışılmağa başlamıştı. O andan bu ana süregelen tartış- mada Rum Patriği de muhafazakarlar arasında idi.

Gerçekte Osmanlı tarihinde DOğululuk-Batılılık kavgası yapılmadan tedrici bir kültürel değişim ve oluşum başından beri süregelmekteydi. 15. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı imparatorluğu bir Balkan imparatorluğu idi ve egemen kültürü de Balkan kültürüydü. 16. yüzyıldan itibaren bu imparatorluk Ortadoğu kültür bölgesine girmiştir. 18. yüzyılda ise Avrupa kültürü evlere, konaklara kadar girmeye başlamıştı.

Böyle ikiyüz yılda bir kültürel referans çevresi değişen imparatorlukta, DOğululuk-Batılılık kutuplaşması niçin 19. yüzyılda söz konusu olmaktadır? 19. yüzyılın Osmanlısı Batıya karşı kuşku duysa da artık onu bilinçli olarak izlemek üzerinde düşünmeğe başlamıştı da ondan ... 19. yüzyılOsmanlısına göre Doğuyla Batı artık kıyaslanamayacak iki dünya olmuştu. Açıkça yazmasalar da söylüyorlardı ki Batı Doğuya göre üstün- dü, Doğulular top tüfeğin dışında Batı uygarlığının hukuk ve idare kurumlarını da zorunlu olarak alıyorlardı. Çünkü Doğu-

nun yaşaması için Batı yaşamının temel kurum ve kurallarını da hemen benimsemesi dönemi gelmişti.

Geç modernleşme geçiren bütün toplumlar gibi Osmanlı modernleşmesi de kültürel bir tepki yarattı. .. Büyük Petro'dan beri geleneksel kurumlarını yıkarak Batıya dönen Rusya'da bile modernleşmeye tepki o tarihlerde 150 yıldır hala sürüyordu. Slavyanofil takımının başı Aksakof bir şiirinde "dönelim" diye tutturmuştu. Büyük Petro öncesi Rusya'nın din ve adetlerine dönüşü savunuyordu. Halkçılar arasında birçokları 15. yüzyıl öncesi Rusya'nın gerçek demokrasi, eşitlik, refah ve mutluluk ülkesi olduğunu, o dönemin canlandırılması gerektiğini öne sürüyorlardı. Bu tepkiyi sadece modernleşmeye karşı açıkça ortaya çıkan gelenekseki muhalefet çevresinde veya muhalif görünen kültürel harekette ve düşüncede aramayalım. Çünkü aslında modernleşmenin muhalifleri de modernleşmeciler kadar olayın içindedir. Kullandıkları tez ve savunma yöntemleriyle reaksiyonier lerm kendileri de modernleşmişlerdir. Diğer yandan, konulan yeni kurallar, yeni kurumlar ve yaratılmağa çalışılan yeni kültür hareketleri içinde de eskilik çeşitli biçimlerde direnir.

Modernleşmenin içindeki direnen gelenek sağlıklı ve kararlı bir gelişmede itici rol oynar, ama sağlıklı bir gelişme ve değişme yoksa bu direnme daha sağlıklı biçimlerde ortaya çıkar. Osmanlı modernleşmesinin tarihi boyunca radikal girişimler karşılarında, "uaide-ı iedric" denen tutuculuk prensibini ve tutucu grubu buldular. Çoğunlukla bu iki grubun uyum sağlaması tutucu gruba ve prensiplere verilen ödünle oldu. Öyleyken tutucu grubun suçlamaları Türk siyasal ve kültürel hayatına "batılılaşıma, Avrupa taklitçiliği, şark cemiyeti vs." gibi kavramların gelip yerleşmesine neden olmuştur.

Gerçekte Osmanlı modernleşmesi için "batılılaşıma toplum" veya klasik Osmanlı dönemi için "Doğu toplumu" gibi betimlemeleri kullanmak temelde anlamsızlıktır. Bu anlamsızlık önce imparatorluğun bulunduğu coğrafi çevrenin tarihi-kültürel nite-

açısından, sonra da Osmanlı İmparatorluğunun kendi tarihi evrimi açısından söz konusudur.

Osmanlı imparatorluğu eski Akdeniz dünyasının üçüncü ve sonuncu imparatorluğudur. (tık imparatorluk Roma, ikincisi Bizans'tı.) Akdeniz, uygarlığın, yani şehirleşmenin ana yurtdur. Coğrafya olarak Osmanlılar belli iklimi, belli konumu olan bu dünyadadırlar. Eski dünya insanları Akdeniz'i uygar dünyanın ortası olarak düşünürdü. Ekseri dillerde bu denizin adı Orta Deniz'dir. Bu bir coğrafi etnosantrizm (içedönüklük) kadar bir kültürel etnosantrizmin de ifadesidir. Ancak bir bakıma gerçekle bağdaşan bir etnosantrizmdir.

Akdeniz uygarlıkları için Doğu ve Batı kavgası anlamsızdır. Eski Yunan, Doğudaki Mısır ve Mezopotamya'nın bir sentezidir. Ortaçağlarda İslam dünyası Yunan-Roma mirasını değerlendirdiği ölçüde gelişmiştir ve 12. yüzyıldan itibaren Yahudilerin Arapçadan Latinceye yaptığı çevirilerle İtalya ve Batı Avrupa gene bu mirası alıp, uygarlığın bayrak yarışına devam etmişlerdir.

Herhangi bir Avrupa dilinde sayısız Arapça kelime vardır. En başta aritmetikte dört işlemin yapıldığı rakamlara Arap rakamları denir (her ne kadar Hint'ten geldilerse de) ve cebirin kendisi İslam dünyasından geçmedir. Akdeniz dünyasında dinler birbirinden çıkmıştır. Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık aynı dogmanın (aktde) çeşitleneleridir. Eski Doğunun Mezopotamya, Mısır mitolojisiyle Yunan mitolojisi birbirinden çıkmıştır. Cehennem tanrısı Hades'in, Demeter'in kızı Persephone'yi yeraltına kaçırdığı ay, Temmuz'dur. Çünkü eski Mezopotamya'da Hades tanrının adı Dammuz'dur. Toprak Ana'nın kızı gelin gittiği yeraltından annesinin yanına yeryüzüne çıkınca ilkbahar başlar. Baharın gelişini Akdeniz dünyasının insanları, ayrı zamanda yaşasalar ve ayrı diller konuşsalar da aynı biçimde açıklamışlardır. Efsanenin benzerliği dünyaya ve tarihe bakışın aynılığından kaynaklanır.

Akdenizliler en büyük sanat dalına Musica veya Musiki derler. Yunanın "Müsa" denen perilerinin sanatıdır bu. Akdeniz dünya-

sının kavimleri bu nedenle bir kültürel eşitlik havası içinde yanyana

yaşamıştır. Ne Rönesans'da İtalya'mrı, ne Roma İmparatorluğunda Romalıların, ne Bizans'da Yunanlıların ve ne de Osmanlı'da Türklerin diğerleri karşısında kültürel üstünlük duygusuna kapılmadığı açıktır. Akdeniz dünyasının büyük adamı Büyük İskender'in diğer Doğu Akdeniz kültürleri karşısındaki saygılı ve hayran tutumu buna örnektir.

Akdeniz'in büyük imparatorluklarında hiçbir zaman tek resmi dil olmamıştır. Roma'da Yunanca yanında daha nice dil kullanılırdı. Osmanlıların Rumca fermanlar da yazdıklarını herkes bilir. Haydi bu olayın geleneksel devletteki bürokratik-teknik zaruretten ileri geldiğini kabul edelim, ya Romalıların güzelim Latinceyi küçümseyip felsefe ve bilim için Yunancaya ağırlık vermeleri, Yunanca kelimeleri sözde ve yazıda bol bol kullanmaları; buna karşılık Bizansda Latince ve eski Roma'nın göklere çıkarılması, bizzat Justinianus'un en önemli eseri olan Corpus Juris Civilis'in teorik kısmını Latince yazdırması (Institutiones) gibi olaylar sadece pratik ihtiyaçlarla açıklanabilir mi?.. Osmanlı'nın da Türkçeden başka her dile ve edebiyata bolca iltifat ettiği malum.

Bu nedenle 19. yüzyılda Fransa'nın Mağrib Araplarına karşı takındığı tavır, Arap dilinin zenginliğini anlamadan Fransızca'yı ondan üstün görmesi gibi hödükçe bir tutum, Akdeniz için yabancı ve garip bir olaydı. İtalyanların ise, Ege adalarını işgal ettiklerinde Türkler ve Rumlara karşı böyle yaban ve garip duygular beslemedikleri ve ters tutum takınmadıkları bilinmektedir.

Akdeniz uluslarında kültürel şovenizm varalmamıştır ve geç dönemlerde bu dünyaya ithal edilen ulusalcılık (milliyetçilik) en zararlı akımdır. Ulusalcılık Akdeniz uygarlığına son darbeyi indirmektedir. Akdeniz kavimlerinin binlerce yıl içiçe yaşayarak kurduğu ortak uygarlık, 19. ve 20. yüzyıllarda Batı Avrupa sanayi toplumu karşısında ezilme sürecine girdi. Özellikle Doğu Akdeniz görece olarak daha geri ve fakir olduğundan ezilmenin derecesi daha fazla idi.

Bu olay bir Doğu-Batı veya Hristiyan-İslam kültürü çatışmasına dönüşmüş gibi görünüyor. Oysa gerçek, endüstri uYg.'l.rılığının getirmiş iktisadi-teknik altyapının yarattığı sarsıntıdır. Yoksa Akdeniz dünyasında çağdaş endüstriyel düzenin de kolayca ortadan kaldıramayacağı, binlerce yılın oluşturduğu bir kültürel birlik halen yaşamaktadır.

Osmanlı imparatorluğu, Batı Avrupa karşısındaki geri kalmışlığını 18. yüzyıldan beri askeri-teknik reformlarla kapatmağa çalışmıştır. Ancak modernleşme ile idari, hukuki, mali reformların kaçınılmazlığı da anlaşılmıştır. Bir başka deyişle Osmanlı modernleşmesi, kaçınılmaz olarak Batı dünyasının ideolojik yapısını da almak durumunda kalmış, yani Ortadoğu ülkeleri arasında köklü değişimi yaşamak zorunluluğunu ilk olarak Osmanlılar duymuş ve denemişlerdir.

Böylece Osmanlı modernleşmesinde ideolojik yönden yeni bir boyut ortaya çıktı: Doğu-Batı kültürü çatışması... Bu çatışma kaçınılmazdı. Ancak çatışma sonucunda Doğu kültürünün kalması ve yaşaması diye birşeyolamazdı ama, Batı Avrupa'nın hayat görüşü, kültür ve sanatı niçin daha parlak ürünlerle gelememi? sorusu ortada duruyor.

Kültürel gelişmeyi ve eğitimi ekonomik ve teknik gelişmeden bağımsız olarak almamak, hatta tamamen birlikte düşünmek çok yaygın bir tahlil biçimidir, kuşkusuz büyük ölçüde doğrudur da ... Ancak Osmanlı milletlerinin kimisinin biraz fazla okuyup yazabilmeleri ve Batı kültürünü daha yakından tanınması gibi bir olguya baktığımızda, imparatorluğun temel unsuru olan Türklerin niçin geride kaldığı sorusuna cevap aynı yolla verilebilir mi?

Gerçekte 19. yüzyılda Batıdaki özgürlüğün ve kültürel gelişmenin Türklere askeri-teknik gelişmelerden çok daha az yansıdığını söylemek gerek. Türkiyede tarih, tarih felsefesi, sosyoloji ve edebiyatın, Mekteb- i Tıbbiye'deki, tıp ve mühendis mekteplerindeki hendese ve mekanik kadar başarıyla okutulacak biçimde gelişemedikleri gerçektir. Bulgarlar, Yunanlılar, Sırlar bu dönemde

zaman zaman Avrupa edebi çevrelerinin bile ilgisini çeken şair ve edipler yetiştirdikleri halde -belki de onlar gibi ulusalcı bir savaş içinde

olmadıklarından- Türkler arasında böyle bir şair ve yazar grubu yoktu. Osmanlı Türklerinin ilginç doğabilimcileri, matematikçileri vardı. Vidinli Tevfik Paşa veya Salih Zeki belki alanlarında çığır açan bilginler değildiler ama herhangi bir Avrupa üniversitesi veya yüksek okulunda başarı ile

matematik okutabilirlerdi. Oysa aynı yıllarda aynı çevrelerde hiçbir Osmanlı Türk aydını sosyoloji, felsefe, tarih ve hatta Osmanlı tarihi konusunda söyleyip yazdıklarına itibar edecek kimse bulamaz dı.

Geleneği güçlü bir dalolan şiir hariç, edebiyat ve tiyatro ürünlerinde bu gerilik daha belirgindir. Bunun kanımca iki önemli nedeni vardır. Bir kere 19. yüzyıl Avrupa'sının özgür düşünce tarzı, toplumsal sorunlara bakış biçimi (ister tutucu, ister ilerici olsun) Osmanlı Türkleri arasına girememiştir. Bu nedenle 20. yüzyıl başında Avrupa'daki jöntürkler Yahya Kemal'in alaycı tanıtımıyla; Jean Jaures'in nutuklarını vecd içinde coşkuyla dinler, ardından Action Française üyelerinin yürüyüşünü sulu gözlerle izleyip bir başka gün ise monarşistlere alkış tutardı.

Bu siyasal ve düşünsel çocukluğun başlıca nedeni, ilk elde Osmanlı İmparatorluğunun geri teknolojisi ve ekonomisinden çok, siyasal ve sosyal baskıdır. Yani idarenin baskısı kadar, kapalı toplum yapısı içindeki okul, cami, tekke ve aile gibi grupların nefes aldırılmazlığı. ..

19. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa uluslarının birbirleriyle yakından tanıştığı çağdır. Önceleri 19. yüzyıl başında bile Avrupalıların herşeye rağmen birbirini pek tanımadığı görülür. Madame de Staël'in Almanya'ya Dair adlı hayırhah bir tanıma çabası olan yapıtının olumlu ve olumsuz fakat bir hayli tepki yaratması bundan ileri gelir.

Sonra durum değişti. Yüzyılın ortalarında Fransız yazarı Slo-vakya'da folklor araştırmalarına çıkarken, İskandinav saga'ları Avusturyalıya kaynak oluyordu. Balkan ulusları da birbirlerini

tanıyordu. Bulgarlar Yunanlıların yaptıklarından 18. yüzyıldan beri etkileniyordu. Sırplarla Bulgarlar bir kültür alışverişi içinde idi. Ama Osmanlı Türkü herkese kapalı idi; bunun dinin sınırlamasıyla ilgisi yok. Nitekim Müslüman Arap, Türkle çok ilgilenmezdi. Sözde Arapça bilen Türk aydınlarının bile Araplar arasında neler olup bittiğinden haberleri yoktu.

Kapalı kompartımanlar halinde yaşayan Osmanlı milletlerinin ilişki azlığı, Osmanlı idaresinin başından beri teşvik ettiği bir politikaydı. Ancak bu kapalılıktan en son kurtulanlar, daha doğrusu kurtulamayanlar Türkler olmuştu. 19. yüzyılda bu cemaat sisteminin eskimiş ve gülünç bir politika olduğu açıktı, ama üstünde fazla düşünen de yoktu. Bu anlamda Panislamizm bile lafta ve yaftada kalmış, hiçbir zaman imparatorluğun müslüman halklarının karşılıklı kültürel alışverişini hızlandıran bir ideoloji ve hareket haline

gelnemiştir.

19. yüzyılın düşünsel ve kültürel kısırlığını doğuran bu kapalılığın halen büyük ölçüde süregittiğini belirtmek gerekir. Türkiye'de düşünce ve sanat alanında tam bir özgürlük ve dış dünyaya açılma hareketi yok. Gene ne Yunanlılar, Bulgarlar, Macarlarla, ne de İran ve Arap dünyasıyla kültürel alış-verişimiz var. Uzaklardaki Amerika ve Fransa bize yanibaşımızdaki Araplardan. Balkanlılardan, Ruslardan daha yakın ...

Türkiye'de son yılların en ilginç ve komik olayı, Macar düşünürlerin yazdıklarından Anglo-Sakson dünyası aracılığıyla haberdar olmamızdır. Yunanlı yazarları da Nobel aldıkları zaman lütfen okuyoruz. Herkes Türkiye'nin hızla değiştiğinden söz ediyor. Elhak öyledir. ISO yıldır Türk halkı yapısal değişimin ve bundan doğan farklı nitelikteki olaylar zincirinin içindedir. Ama bu değişimin etraflı ve derin bir tasvirini yapacak edebiyat ve düşüncemiz yok. Olamaz, çünkü ne olduğumuzu anlamak için etraflı iyi tanyıp kendimizle karşılaştırmak gerek, ilham almak gerek. ..

muza yeni bir soluk verecek, yol gösterecek bir edebiyat yaratamadığımız açık. Türk romanı, Tanzimaftan bu yana değişen çevreyi algılayamayan aydının elindedir. İmparatorluk zorunlu bir modernleşme içine girmişti. Üç kıta üzerinde değişim geç irneğe hazırlanan rengarenk bir topluma, en azından Ömer Seyfettin gibi bakmasını bilen yoktu. Önce Ahmed Mithat Efendi okuyucuya öğretmenlik yapıyor, sonra o ve diğerlerinin gayreti "nasıl Osmanlı kalsak da Frenk mukallidi olrnasak" tezi etrafında yoğunlaşıyor.

Değişen insan-çevre ilişkilerini kavrayacağınız ve toplumu-

20

Tanzimat'tan bu yana hangi esere baksak, bir Rakım Bey'le Felatun Efendi karşılaştırması bulursunuz. Bu sabitleşen züppe ile Osmanlı kutuplaşması konusu, Osmanlı aydınınının modernleşme olgusunu kavramadaki aczinin bir göstergesidir. 19. yüzyılın son çeyreğindeki calkarınlarda edebiyatçılar Servet-i çevresinde teknolojik yenilikleri tamtmakla meşguldür. Abdülhamid sansürünü mazeret diye göstermek yetmez. Osmanlı aydım, içindeki dünyayı yeterince tanısa bu sansürün kurduğu ağın dışına çıkmasını bilirdi.

Sonra Milli Edebiyat devri, sonra Köy Romanları devri, sonra Kadın Romanları devri... Kadın romanını mutlaka kadın romancının yazdığını düşünmeyin. Genellikle bu tür romanlar hiç ilgisiz yerden yola çıkan erkek yazarlar yazıyor. Türkiye toplumunun romanını yazayım derken, bir de bakıyorsunuz elbise değiştirmiş bir Kerime Nadir ...

Okuyucuya bir yüzyıldır romanlar aracılığıyla bilmediği, eğilmediği gerçekler getirilmektedir. Ama insanla değişen çevre arasındaki ilişkiyi güçlü ve bütüncül bir biçimde kavrayarak değil...

Türk şairi ve edibi Tanzimat'tan sonra edebiyatta politika yapmaya başladı. Divan şairi, şiirde politika yapmaz, toplumu eleştirmez, yazan da, dinleyen de edebiyatta bir ruhi dinlenme ve tecerrüd yolu arardı. 17. ve 18. yüzyılın adamı devletin politikasını, toplumsal buhranı elbette ki eleştirir, çare gösterirdi, ama edebiyat aracılığıyla değil...

19. yüzyılın edip ve şairi bu nedenle biraz bocaladı. Çünkü edebiyatta politika yapmak, toplumun sorunlarını işlemek, toplumbilimcinin, tarihçinin yaptığı gibi kolay değildir, çok zordur. Bugün Türk romanı ve tiyatrosu gündelik fikir ikliminin manifestosunu yazıyor sadece ... (Günlük demiyorum, "gündelik" diyorum).

Çağdaş olmakla aktüel olmak farklı şeylerdir. Bütün sorun da bu engeli kırabilmektedir. Türk şiirinin, romana göre daha zengin ve renkli oluşunun nedeni burada ortaya çıkıyor. Önce geleneği var. Sonra kullandığı dil kendine özgüdür. Şair şiirinin güzelliğini tercüme yoluyla edinemez, dünyaya bakarken dar dürbün kullandıysa ve bakışında yavanlık varsa, yazdığı şey şiir olmaz ...

Edebiyatçı avukat değildir. Avukatın savunduğu dava dosyasıyla edebiyatçının çizeceği dünya arasında boyut farkı vardır. Edebiyatçı dünyayı resmetmesini bilirse tezin doğrusu da ortaya çıkar.

Günümüz aydını kendini ifade etmek istediğinde herhangi bir Ortadoğu ülkesinin aydınına göre çok daha az tabu ile karşılaşılıyor. Bunda laik gelişmelerin büyük payı vardır. Türkiye idarede ve hukuki yapıda Tanzimat'tan beri pratik bir ihtiyaç ile laik sisteme doğru yöneliyordu. Cumhuriyet laik toplum ve devletin düzenlenmesini tamamlamış, üstelik eskisinden farklı olarak laik ideolojiyi getirmiştir. Yani laiklik, ilk defa olarak Türk toplumunda tabuları yıkma alışkanlığının devlet eliyle toplumun bireylerine kazandırılması demektir. Belki bu imkan ve alışkanlığı edinmek konusunda Avrupalılar gibi uzun mücadeleler geçirmediğimizden olacak, laik ideolojinin resmen yerleştirilmesinin Türkiye toplumu için ne büyük bir tarihi imkan olduğunun bilincinde değiliz. Cumhuriyet'le tabuyu yıkabilmek imkanı doğuyor, böyle bir toplumda aydının özgürce kendini geliştirebilmesi, ne dersek diyelim kolaylaşmıştır.

Bu ülkede edebiyatın gelişmemesinin suçu sadece idarecilerde ve idari mevzuatta değildir. Bazen aydınlarımızın dar kafalılığı da birinciler kadar zararlı olabilmektedir. Azra Erhat'ın deyişiyle; "Sanatçının bu ülkede dirisi kadar ölüsü de rahat bırakılmıyor-

22

sa" aydın grubu da biraz düşünmelidir. Aydınların düşünce çıkmazından kurtulmasının yolu Doğululuk-Batılılık kavgası değildir kuşkusuz. Zaten Doğu kültüründen, Osmanlı mirasından söz edip ah vah edenler, ne gariptir ki çoğunlukla bu işten hiç anlamayanlardan çıkıyor.

Geleneksel kültürü aramak, Türk toplumunun özgünlüğünü saptamak ve Türk romanını kendi özgün koşullarımızla yaratmak gibi teorik safsataların hiçbir anlamı yoktur. Asılolan, zengin içerikli roman yazmaktır. Zaten o zaman Türk romanı ve Türk romancılığı gibi kavramlar da ulusal piyasada kendiliğinden doğar. İyi bir eğitimden geçen ve dünyaya açık ulusal aydın grubu sadece romanda değil, edebiyatın her alanında aynı başarıyı gösterecektir. Hatta edebiyatın dışında Türkiye'de ünlü Avrupa tarihçileri. İtalyan sanatı tarihçileri. İspanyol edebiyatı uzmanları veya İran'ın toplumsal yapısını iyi bilen sosyologlar. Afrika ülkelerinin ekonomisini yakından tanıyan uzmanlar gibisinden aydın tipler yetişmedikçe bu ülkede iyi romancı ve tiyatro yazarının yetişememesi de doğaldır.

Kendi içine kapanık insanlar verimsizdir ama toplumlar saldırgan ve zararlı olur. Türk aydınının dünyaya kapalı olduğunu söylüyoruz ama açıldığı zaman daha beter kapandığını pek söylemiyoruz. "Avrupahıyız" diyoruz. Balkanlar ve Ortadoğu'dan çok sık söz ediyoruz ve zaten o bölgede yaşıyoruz, ama bizde dışa açılma sadece Anglo-Sakson kanalı ile olur. Bugünkü dünyada aydının olaylara egemen olabilmesi, onlara farklı gözlüklerden bakabilmesi ile mümkündür. Bir haberi bile Newsweek'den okumak başka şeydir, Le Monde'dan başka ...

Dış dünyaya hem kendi değerler sistemimizden koparak, hem de onlara bağlı kalarak birlikte bakmayı bilmek gerekir. Türk aydını idarenin sansüründen önce kendi kafasındaki sansürü ve kapalılığı yıkmak zorundadır.

Osmanlı Mirasından Çizgiler'

2 4

ğildi. Kızıl Sultan derlerdi, Kayzer II. Wilhelm de onun kadar despotluk meraklısıydı. Çar III. Aleksandr onunla kıyaslanamıyacak bir eellam. Ama Sultan Abdülhamid, Osmanlı ülkesinin parçalanmasına neden olarak

~ltan II. Abdülha,mid, ülkesini demiryollarıyla kuşatmak istiyordu.

Istanbul dan Anadolu ortalarına, Suriye'den başla

yıp Arabistan'ın kızgın çöllerine uzanan demiryolları bir bakıma onun eseridir. Bu yüzden yabancı kumpanyalar tarafından dolandırılırken, Hicaz demiryolunu müslüman sermayesiyle gerçekleştirmesi bu dolandırıcılığa bir tepkiydi.

Sultan Abdülmecid demiryolu hayranıydı. Sultan Abdülaziz de öyle, hatta Baron Hırş'in demiryolunu Topkapı Sarayı'nın bahçesinden geçirme talebini, "Yapılsın da, isterse sırtımdan geçsin" diye kabul etmişti. Cumhuriyet'in 10. Yıl Marşı, anayurdun dört bir yanının demir ağlarla kuşatıldığını haykırıyordu. Osmanlı devletinin yabancı kumpanyalardan çektiğini milli demiryolu politikasıyla sona erdirmek, yani son devir Osmanlı aydınının özlemlerini gerçekleştirmek Cumhuriyetçilerin ilkesi olmuştur.

Modern Osmanlı istibdadının kurucusu Abdülhamid, Anadolu'da en güçlü liseleri kuran, Tıbbiye'de ve Harbiye'de yabancı dil eğitimi geliştiren (en iyi Rusça lügat ve gramer kitapları bu devirde yazılmıştır), hatta modern anlamda Darülfünun'u kuran hükümdardır. Devrinde iyi matematikçiler vardı. Ama Osmanlı tarihi en sefil biçimde yazılırdı. Felsefe bilinmezdi. Abdülharnid, devrinin karikatürlerinde çizildiği gibi bir harem hükümdan de-

Meşrutiyet rejimini görüyordu. Meşrutiyetçi düşünceyi önlemek gibi bir ham hayalin peşinde koştu (hep öyle yaparlar nedense?). İrnparatorluk, Türklerin felsefe, tarih okumamaları ve öğrenmemeleri sayesinde kurtulacaktı ama, Makedonyalılar Bulgarca, Rumca ve Sırpçadan;

Lübnanlı Maruniler, Fransızcadan herşeyi okuyorlardı. Onların serbestçe okuyup tartıştığını Türkler okuyamazdı.

19. yüzyıl sonunun girdabına karşı durmak zorunda kalan Osmanlı Türk aydınları, onun bu günlük politikası yüzünden karacahil kaldılar. Bu ezik adamlar Meşrutiyet'ten sonra bir imparatorluğu sırtlayıp ateş ortasından geçeceklerdi, geçemediler tabii ... İmparatorluk nasılsa dağılacaktı, dağıldı da. Ama dağılana kadar Anadolu gençliği Yemen ve Balkan jandarmalığında, aydınlar da sansürün baskısında eridi. Cumhuriyet daha ilk anda aydın kadroların sıkıntısını çekerek hayata adımını attı. Son Osmanlı aydın kuşağını Çanakkale'de, Kafkaslarda, Arap çöllerinde kaybetmiştik.

19. yüzyılın Türk aydını, gerçekte sandığımızdan daha uyanık ve çağına dönük bir gruptu. Sultan, ülkenin arkeolojik zenginliklerini günlük çıkar politikası için Almanlara ikram ederken, Osman Hamdi gibi beynelmilel bir müzeci Muze-i Hümayun'u (İstanbul Arkeoloji Müzesi) kurmuştu, kazılar başlamıştı ve Gazi Ethem Paşa Yunan muharebelerinde Teselya'dan eski eser kaldırıp İstanbul'a getiriyordu. Türklerin eski eserlere taş ve kireç diye bakmadığı anlaşıyor. Şu halde bu ülkenin tarihi zenginliklerinin yağmalanmasındaki trajik boyut sanıldığından daha derin ...

Sultan Abdülhamid Mebuslar Meclisi'ni dağıtmıştı, ama Anayasayı kaldırmamıştı. Hatta o anayasanın kabulü yazısını gözönüne alırsak, anayasayı ihlal ettiği de söylenemez. İslamcılığın başını çektiği söyleniyor. Doğrudur. Ama imparatorluğun Ayan Meclisi -ki, güya İslamdaki usül-i meşveret esasına göre kurulmuştu-

S

üçte bir oranında üyesi gayri müslimdi. Dağıtılan Mebusan Meclisinde idare, adliye, maliye yanında dış politika da eleştirilmişti.

Koca Reşit Paşa peynir sevmezdi. "Zevk meselesi" demeyin. Fransız peynirlerini Fransız zerafetiyle yemeye çalışanlardan nefret ederdi. Devrinin frenk mukallidi ve gülünç Fransızcalı Hariciye teşrifatcısı Kamil Bey'i bu yüzden hep terslerdi. Tanzimat'ın gavurt l) sadrazamının, muhafazakar Cevdet Paşa ile Osmanlı ananesini ve klasik kurumlarını korumak için Ali Paşa grubu ile nasıl çekiştiğini, Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, Cevdet Paşa ve Zamanı adlı kitabında yazıyor.

Osmanlı mirası Bizans mozayığı gibidir. Renkleri seçmek için biraz beklemek, bir daha bakmak gerekir. Çırağarı Sarayı'nı basan mollalar, Meşrutiyetçi liberal ve dahi sosyalist görüşlü Ali Suavi'nin adamlarıydı. Ali Suavi'nin bazı konularda Sultan Mecid, Sultan Aziz ve Sultan Hamid devrinin muhafazakar devlet adamı A. Cevdet Paşa'ya taş çıkartacak bir muhafazakar olduğu da malum. Sadrazam M. Emin Ali Paşa muhafazakar biliniyor, oysa teorik olarak Osmanlı inkılapçı düşüncesinde yeri vardır. Medeni 'Kanunun kabulünü isteyenlerden biri de odur. 1850'lerde Azeri reformatörü Mirza Fethali Ahundzade, Osmanlı Encümen-i Danışine (İlimler Akademisi) Latin harflerinin kabulünü önerdiğinde kapı dışarı edilmedi. Yöneticilerin bu işi gerçekleştirecek halleri yoktu, ama kendisine hak verdiler, bir de Mecidiye nişanı ...

Tutucu veya ilerici görünen bütün Osmanlılar toplumu değiştirmek istiyordu. Yol ayrımının başında hepsi de uzaktaki aynı köyü gözlüyorlardı.

26

Sultan Hamid, Koca Reşit Paşa, Fuat Paşa, Midhat Paşa, Resneli Niyazi, medreseliler, mektepliler; hepsi aynı şeyin peşindeydiler. Karşıtlıkları kadar ortaklıkları da vardı. Bu kaosu içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ayrı ve seçkin bir yeri vardır. Ama onun da Osmanlı mirasından edindiği bir niteliği vardı: Meşrutiyetçiliği ...

Türkiye'de modernleşme tarihi bir zorunlulukla ortaya çıktı. Kaçınılmaz olan, değişikliğin kendisiydi. O değişikliğin yöntemleri çatışma konusu oldu.

İnsanlar zorunlu modernleşmeye Batıcılık, Doğuculuk, İslamcılık. Ulusçuluk, Müdahalecilik ve liberalizm gibi kavramlarla girdiler. 19. yüzyıl, gelenekle çağdaş olanın, cehalet yanında bilimin çarpıcı örneklerle yaşadığı devirdir. İstanbul halkı Tıbbiye hocasından üfürükçüye, üfürükçüden eczacıya dolanırdı. çoğu kibar ailenin Fransızca mürebbiye getirdikleri oğullarını, bir yandan da Mevlevi dergüluna götürüp şeyhin elini öptürüp tarikata soktuğu bilinir. Osmanlı siyasal ve kültürel tarihini 19. yüzyıldaki kadar ahmaklık ve zekanın bir arada sırtladığı görülmemiştir. Çağdışı ideolojilerin içinde çağdaşlık, en çağdaş geçinen siyasal hareket ve ideolojilerde de donukluk ve gelenekçilik yanyana yaşıyordu.

Kültür hayatında da bu ikilem ve zıtlık görüldü. Osmanlı imparatorluğunun son vakanüvisi Abdurrahman Şeref'in kaleme aldığı tarih ancak orta mektep kitabı olur. A. Cevdet Paşa, Hammer'den sonra kaleme aldığı tarihinde geniş bilgili bir özgün adamdır, ama nihayet 50 yılı kaleme almıştır. Lanetle arıdığı ve kafiyele methiyelerle tarif ettiği kişiler yan yanadır bu tarihte. Ama aynı ortamın içinde Avrupalı meslektaşlarına taş çıkartacak bir iki tarihçi de yetişti. Nihayet Türkiye'nin en büyük tarihçisi, tamamen Osmanlı muhitinin ve Osmanlı asrının Cumhuriyet'e devrettiği Fuat Köprülü'dür.

Köprülü, Avrupa'da okumamıştı. Hatta Mercan İdadisi dışında daha yüksek bir eğitim kurumunu da tamamlamadığı söylenir. Sahanardan aldığı kitaplar ve tarih bilenler sayesinde, yani Osmanlı aydın çevresinde yetişmişti. Hala Osmanlı tarihçilerinin

en büyüğü olma niteliğini korur. Durkheimci sosyolojiyi Ziya Gökalp'ten aldığı söylenir. L. Lefebvre'in Anna/es okulunu da tarihçi metod olarak almış, Garp tarihçiliği yöntemini İstanbul'da iyi öğrenmişti. Ama Osmanlılığının ve Türkçülüğünün etkin bir kalıntısı da vardır. Onun reddettiği Bizans mirasını hala reddediyorlar. En etkili tarihçiydi ve yaşadığı dönemin en iyi sosyologlarındandı. Üniversite Reformunda Alman bilginlerin Edebiyat Fakültesi'ne girememesi onun işidir. Belki böylesi iyi de oldu.

başladığı bir ortamda aydın çevrenin örselenmesi, Türkiye tarihinde lekeli bir olay olacaktır. Kültürel gelişimin ve bilimsel hayatın müdahaleden uzak tutulması, sadece desteklenmesi gerektiği açıktır.

Bütün karamsarlığımıza rağmen, yakın geçmişe ve hale baktığımızda Türkiye'nin saygın bilim ve kültür adamlarına sahip olduğu ve sayılarının daha da artacağı açıktır. Bu ülkede şimdiye kadar en saygın iş gören ve ilerleme gösteren takım, aydınlardır. Farklı yanları olsa da, hepsinde ortak olan renk budur.

Osman Nuri (Ergin) 1922'de basılan Mecelle-i Umur-ı Be/ediyye adlı büyük eserin yazarıdır. Eser herhalde 1910 sıralarında tamamlanmıştı. O devirde Avrupa'da bile şehir tarihine böyle bakan bir eser azdır. Şehire, kurumları ve içinde bulunduğu sosyal çevrenin evrimiyle bakıyordu. Hatalarına rağmen bu bin kusur sahifelik eserin daha iyisi halen yazılamadı ve yazılamaz. Osman Nuri Bey de ömründe İstanbul'un dışına pek çıkmayanlardandı ve Osmanlı çevresinin ürünüydü.

Mehmet Süreyya Bey Osmanlı imparatorluğu tarihinin Whos Who'su demek olan Sicill-i Osmani'nin yazarıdır. Halen aşılması imkansız olan bu birinci sınıf biyografik eserin hangi zahmetli yollarla yazıldığını tasavvur etmek güçtür. M. Süreyya Bey, bazen mezarlıklarda geceliyormuş mezar taşlarını tararken ... Hatıra deftersiz, günlüksüz. nüfus kayıtsız, vaftiz deftersiz bir Osmanlı imparatorluğu biyografisi hazırlamak o devrin Avrupa ulemasına bile parmak ısırtacak yeni ve orijinal metodların uygulanması demektir.

Muzaffer Şerif, bilimsel anlamda sosyal psikolojinin kurucu- larındandır. Bugün M. Şariff dipnotuna bol bol rastlanmayan bir sosyoloji veya psikoloji kitabı hemen hemen yoktur. Bu büyük atılımını sağlayan deneylerini

1940'larda bu ortamda, Ankara'da yapmıştı.

şaşılacak derecede parlak insanlara rağmen, yakın devirler kültür tarihimizde bu adamların bir araya geldiği kadrolar göze şarpmıyor. Onun için belirli düzeyde kadroların ortaya çıkmaya

28

29

Joseph Hammer ve Osmanlı Tarihçiliği

Avrupa düşünce ve sanat dünyası 15. yüzyıl sonundan itibaren

önceki devirlerden farklı olarak bilinçli bir Avrupa narsizmi içindeydi. Aynı yüzyılda gelişen ve genişleyen Avrupa, Doğu ve Ortadoğuya daha dikkatli bilimsel araştırmalar yaparak gereğini duydu. Bu çelişkili bir ifade gibi görünür, ama gerçek çelişki, gelişen Avrupa'nın kendi dışındaki dünyaya bakış biçimindeydi.

A

16. ve 17. yüzyılın Avrupalısı Doğuya yabancı bir diyar olarak bakar, ancak bu bakışta bir sanık vardır. Önyargılar dine yöneliktir. Ortaçağ ve Rönesans devrinin seyyahları düşman da olsa sadece kendilerinden farklı bir toplum olarak bakmışlardır. Hiçbir zaman bir küçümseme yoktur. Yapılan karşılaştırmalarda bu tutum görülmektedir. 15. yüzyılın seyyahı ise çoğunlukla iktisat bilgisi olan bir tüccar, siyasi müdahale için ülkenin iç durumunu araştıran bir diplomat veya bir tarihçiydi ve bu ülkelere karşı değişik bir yaklaşımı vardı.

Avrupalı, ister istemez Doğu ülkeleriyle geri kalmış, değişme kabiliyeti olmayan bir dünya olarak ilgilenirdi. 16. yüzyıl seyyahı Müslüman toplum için ne derse desin, dini bu tür açıklamalarda neden olarak kullanmaz. Laik bir sosyal bilimin veya toplum analizinin leitmotifi olarak din olgusunu ele almak dindar

30

16. yüzyıl Avrupalısından çok, 15-19. yüzyıl Avrupalısının tutumudur. Bu yeni tür yaklaşımda Avrupalı kendi değerler sistemi içinde bazı karşılaştırmalar yaparak Avrupa'nın büyüklüğünü betimlemekten geri kalmadı. Bir yandan da bu dünyanın tarihini vazgeçilmez biçimde Değuyu anlamının bir anahtarı olarak düşündü ki bu doğrudur.

Dil ve tarih üzerindeki araştırma yöntemleri gelişkindi, kafalarda bir Avrupa narsizmi egemen olsa da Doğuluların yapamadığı biçimde bu ülkeler

öğrenildi ve Doğu halen Avrupa pryalistlerinden öğreniliyor. Kuşkusuz ilerleyen zaman ve araştırmalar Avrupalı Doğubilimcilerin (Oryantalistlerin) arasında farklı ve daha doğru düşünen insanların sayısını da arttırdı. Bu nedenle son zamanlarda Ortadoğulu bilginlerin bazıları gibi Avrupa oryantalizmini emperyalizmin hizmetinde ve yanlış öğretilerden kurulu bir dalolarak düşünüp toptan reddetmek pek sağlıklı bir düşünce değildir. Doğubilimin Maxime Rodinson, Barthold gibi bilim namusuna sahip, sağlıklı düşünen hizmetkarları da vardır. Daha 19. yüzyıl sonlarında Avrupa uygarlığının gökten inmediğini düşünmek ve bu uygarlığın köklerini Doğuda da aramak eğilimi, tarihçilerin bazıları kadar, dilbilimciler, metin analizi yapanlar, arkeologlar ve edebiyat tarihçileri arasında da taraftar toplamıştı.

Bilindiği üzere 18. ve 19. yüzyılın tarihçi düşüncesi Avrupa kıtasındaki mahkûrn ulusların (Çek, Polonyalı, Macar) ulusal mücadelelerinin ideolojisini de besliyordu. Tarih onların ulusal kimliği, talep ettikleri özgürlük ve bağımsızlık haklarının tapu senedi idi. Yunan ayaklanmasının kökünde düşünce olarak eski Yunan'ın görkemi yatıyordu. Bu tür bir tarihçi düşünce diğer Balkan uluslarını da etkiledi. 1762 yılında Aynaroz'daki Hilander manastırında Paissiy adlı bir Bulgar rahibi, popüler nitelikteki Slavyan-Bulgar Talihi adlı eserini tamamladı. Bu tarihselci milliyetçilik, Balkanlarda bir bakıma Montesquieu ve Aydınlanma tarihçiliğinin etkilerini beklemeden doğmuş gibi görünüyor.

Avrupa romantizminin doruğuna yaklaştığı bir dönemde, Avrupa oryantalizmini soğukkanlı ve pozitif bir tarihçilik havası içinde geliyordu (buradaki pozitif terimini olumlu değil, daha çok

hukukçuların pozitivistmi gibi metinlere ve olaylara bağılı kalan bir çalışma olarak aldım). Yorumlar, yüzyılın düşünsel zenginliğinin ve spekülasyon alışkanlığının dışında kalıyor, dar, betimleyici bir yöntemle yapılıyordu. Avrupa oryantalizminin buna rağmen yer yer Avrupacı ve Hristiyan bir tutuculuğun etkisinden çıkamadığını da belirtelim. Fransa'da Sylvestre de Sacy ile başlayan bu gelenek, Almanca konuşulan bölgede Joseph Hammer von Purgstall ile devam etmiştir.

Osmanlı imparatorluğunun tarihinin iki önemli olayı arasında (1774-1856) yaşayan]. Harnrner, Purgstall ünvanını adı geçen aile tarafından varis olarak seçildiği için edinmiştir. Kendisi Maria Theresia Akademisi'nde Doğu dilleri okuyatak diplomasi mesleğine girdi. 1799'da İstanbul'da Avusturya elçiliğinde bir göreve atandı. Bu yıllarda Osmanlı imparatorluğunun bazı yerlerinde ve Mısır'da bulundu ve hayli tarih malzemesi topladı. Bunlar sırf Müslüman Doğunun tarihi ve edebiyatı ile ilgili değildi, eski Mısır ile ilgili bazı malzemeler de toplamıştır. İstanbul'a 1802'de tekrar atandı ve 1806'da Yaş Konsolosu oldu. 1807'de Paris'e gittiğinden ünlü Doğubilimci Sylvestre de Sacy ile görüştü. Sacy onu etkileyen bir bilgindi. Hammer'in devrinde Doğubilimin başarıyla öğretildiği bir kurum yoktu, o kendi çalışma ve araştırma yeteneğiyle kendi yolunu çizdi.

Harnrner, 19. yüzyılın kendini yetiştiren (self made man) tipik bir burjuva aydınıdır. Kaleme aldığı ve Rus Çarı ı. Nikola'ya ithaf ettiği 10 ciltlik Osmanlı Devleti Tarihi, Osmanlı imparatorluğu üzerine yazılan ilk modern tarih sentezi sayılır. Gerçekten de Harnrner, vakanüvislerin ve bazı Avrupalıların düzeyi düşük denemeleri dışında ilk modern Osmanlı tarihçisi sayılabilir mi?

Kendisinden önce 1714-1716 yıllarında Eflak Beyi Dimitri Can- timir Avrupa tarihçilerinin yöntemini izleyen' bir Osmanlı tarihi

kaleme almıştı. Carıtırnir, Doğu ve Batı kültürüne sahip sayılı aydınlardandı. Hammer'e göre daha kısa bir tarih yazmış, arşiv malzemesinden hiç yararlanamamış, olayların içinde olduğundan Hammer kadar soğukkanlı olamamıştır. tık modern Osmanlı teşkilat tarihini bir bakıma L. E Marsigli ve D'Ohsson, ilk büyük Osmanlıca sözlüğü (Latince, Lehce (Polorica), İtalyanca, Almanca karşılıklarıyla) Meninski, Osmanlı

edebiyatı üzerine ilk büyük derlemeyi 3 cilt halinde 1787'de Giarnbatista Toderini kaleme almıştır.

Ama Hammer'in bu öncüleri aşan bir tarafı vardı. O, devrinin Alman edebiyatının güzel uslûba sahip bir üyesi, arşiv ve kaynakları geniş ve karşılaştırmalı olarak tarayan ilk Osmanlı tarihçisiydi. (Hammer Osmanlı arşiv belgelerini tanımaz ve bunları kullanmamıştır. Daha çok yazma tarihler ve mecmuaları ilk defa toplayıp değerlendirmiştir, Buna karşılık Avrupa arşivlerindeki Osmanlılarla ilgili belgeleri geniş ölçüde kullanmıştır).

Onun kuru pozitivist bir tarihçi yöntem izleyerek, zengin malzeme kullanımıyla kaleme aldığı tarih günümüze kadar değerini korumuştur ve bazı fahiş hataları, yeni bilgiler getiren olağanüstü çalışmasına duyulan hayranlık yüzünden hoş görülmektedir. Hala önemini koruyan yayınlanmış ve yayınlanmamış çalışmaları (sonunculara örnek Viyana Milli Kütüphanesindeki Vassaf Tarihi'nin yüzlerce sayfalık tercüme müsveddesidir) çağdaşları kadar bugünün tarihçilerinin de erişilmez olarak niteledikleri çalışma ürünleridir.

Hegel, yüzyıl düşüncesinin temel kitaplarından biri olan Tarih Felsefesi Dersleri'nde Doğu uygarlığının dünya uygarlığı içindeki yerinden söz ederken; Goethe'nin Westöstlicher Diwan'ını Doğunun Batı üzerindeki etkilerinin bir ürünü olarak tanımlar. O'na göre, Goethe ile Cermen uluslarında bulunan bağımsız ve soylu bir fantezi, Doğu rüzgarlarıyla harekete geçmiştir.

Hegel'in Geethe'yi abartması bir yana, gerçekten Alman edebiyatına ve hatta Avrupa şiirine yeni bir soluk kazandıran bu yapıtın ortaya çıkışında, bir başka bilgin ve edibin çalışmasının pa-

yı da vardır. Bu kişi tarihçi j. Harnmer'di. 1812'de Farsça'dan çevirdiği Diwan des HaJis (Hafız Divanı) edebiyat çevrelerinde bir esinti yaratmış ve Goethe de bu önemli çeviriden etkilenmişti. 1853'de, 19. yüzyılın bir başka büyük düşünürü Friedrich Engels, Harnmer'i şöyle tanımlıyordu: "Osmanlı imparatorluğunun tarihi ve bu halk hakkında hiçbir sağlam bilgiye sahip değiliz. Bu ülkede hizmet gören aylak diplomnatların arasında saygıdeğer tek istisna, Alman tarihçijoseph von Hammer'dir"*.

Harnmer'in bugün bile daha iyisi yazılamaz görünen LO ciltlik Osmanlı Devleti Tarihi'nden başka, iki ciltlik Osmanlı Devlet Teşkilatı, Vassaf'dan çevirdiği ve henüz basılamayan İlhanlılar Devri Tarihi, Kınm Hanlığı Tarihi, Deşt-i Kıpçak ve Altunordu Hanlığı Tarihi, Doğu dilleri ve edebiyatma dair kabarık bir çeviri ve monografi listesi, asıl önemlisi 4 ciltlik Osmanlı Şiir Sanatının Tarihi, İstanbul üzerine yazdığı büyük rehber gibi, toplamı binlerce sayfa tutan, hayret ve saygı ile anılan çalışmaları vardır.

Bununla beraber belirtmek gerekir ki, 19. yüzyılın tarihçileri arasında sınırsız yazma yeteneğine sahip tek adam Hammer değildi. Onun kadar derin araştıran ve çok yazanlar bütün Avrupa'da vardı. Günümüz insanının çok daha az yazması, çok yazınca çok saçmalamasının ilginç sosyo-kültürel nedenleri olmalıdır.

Hammer'in yazdıklarında, o çağın tarihçiliğine egemen olan fikir iklimi ve çağın tarihçilerinin cevaplamağa çalıştıkları sorular göze çarpmaz. O, Osmanlı imparatorluğunda yükselen ulusalcılığa, Balkanlardaki kaynaşmalara karşı ilgisizdir. Hilander Manastırındaki rahip Paissy bile çağının gelişmelerine ondan çok daha fazla duyarlıdır. Hammer yazdığı tarihi pozitivist bir titizlikle 1774'e kadar getirip bitirmiş, bir bakıma Osmanlı imparatorluğunun bundan sonraki gürültülü 50 yılını bilerek dışlamıştır. Osmanlı tariheisi A. Cevdet Paşa da görünüşte Harrirner'den daha kayıtsız bir tavırla, Tarih'ine onun kaldığı yerden devam etmiştir.

34

Oysa 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da bir dizi büyük tarihçi vardı ve bunlar Hammer'den daha farklı bir yorum ve üslup sahibiydiler. 1811 yılında Rusya'nın ünlü tarihçisi Karamzin (1776-1826) Çar 1. Aleksandr'a Eski ve

Yeni Rusya Hakkında Notlar adlı eserini sundu. Bu, onun 12 ciltlik büyük tarihi İstoriya Gosudarstva Rasiiskoga'nun (Rusya Devleti Tarihi) bir girişı idi. LS16 ve IS24 arasında bu eser bitti. Karamzin ünlü estetikçi Bielinski'nin sonradan dediğı gibi: "Rus dilini Latin cümle yapısı ve eski 510vince artıklarından ternizleyen, konuşulduğu gibi yazmayı öğreterek ulusal dili geliştiren" yazardır. Ama diğer taraftan Karamzin bir monarşist idi. Fransız devriminin etkilerine karşı Rusya'da çarlar otokrasisinin ideolojisini geliştirdi ve yazdığı tarih Puşkin'in de eleştirdiğı gibi milletin değil, hanedanın tarihiydi. Fakat Karamzin uzun ve yoğun arşiv araştırmaları, gelişmiş yöntemi ve parlak üslubuyla gerçekten anıtsal bir tarih yazmıştı.

IS30'larda Hamrner'in Osmanlı tarihini tamamlayıp Çar'a sunduğı yıllarda bir başka Rus tarihçisi Solovyev, Rusya tarihi yazmağı başlamıştı. Hegelci düşüncenin etkisindeydi. Bu Hegel'in şikayet edeceği bir Hegel yorumuydu ama, 19. yüzyıl Avrupa'sında Hegelci tarihçilik böyle yapılıyordu. En Eski Zamanlardan Beri Rusya Tarihi'nin 29. cildini de IS51'de tamamlayan 50lovyev, Rus tarihinin ruhunun ve devlet olgusunun birlikte evrimini serimleyen zengin malzemeli bir anıt yaratmıştı.

Bunlardan başka eski Roma'yı ve Hıristiyanlığı ölümsüz bir biçimde yorumlayan Gibbons vardı. Fransız devrimini. Restorasyon devri içinde yeniden yaşatacak bir yorumla kaleme alan ve Avrupa tarihini liberal Hegelci bir düşünme yöntemi içinde yeni bir üslupla yazan Michelet, historisist (tarihselci) pozitif yöntemle bütün dünya tarihini kalemine dolayan ünlü tarihçi Leopold von Ranke hep onun çağdaşıdır. 183Tde Fransız devrimi tarihini, Michelet'nırı tam tersi bir yorumla yazan T. Carlyle da onun çağdaşıdır. Carlyle, tarihi tanrısal görevle yeryüzüne gönderilen kahramanların yönlendirdiğini şiirsel bir üslupla is-

bata çalışan ve sadece yurttaşlarını değil, Avrupa'nın her tarafında bazı grupları etkileyen bir tarihçiydi.

Hammer'in bu mistik ve heroizm (kahramanlık) meraklısı tarihçi ile de herhangi bir bağı ve benzerliği yoktur. Hammer bir yerde Ranke'nin tarihselci soğukkanlılığına sahipti ama, Ranke'nin öğrencisi, İtalyan Rönesansının usta yorumcusu Burckhardt'ın liberal yaklaşımlarından ve dünya görüşünden onda esinti bile yoktu. Bu yazarlar, binlerce sahife tutan ve belirli bir tarih görüşü getiren anıtsal eserlerini zengin arşiv malzemesi ve edebi metinlerin desteğiyle yaratmışlardı.

Böyle bir ortamda Hammer'in soğukkanlı pozitif tutumla yazmasını nasıl açıklayabiliriz? Herhalde ön planda Doğubiliminin önde gelen temsilcisi Sylvestre de Sacy'nin soğukkanlı uslubu onu da etkilemiştir. İkinci etken, Hammer'in Avusturyalılığı olmalıdır. O Avusturyalı yazar Franz Grillparzer gibi imparatorluğun adamıdır. Etnik bir ulusalcılık veya çokuluslu imparatorluğa ters gelen her türlü düşünce ona uzaktır.

Osmanlı imparatorluğunun temel ögesi olan Türkler arasında da o çağda ulusalcılık değil, İslami bir Osmanlılık kavramı egemendi. Tarihinin ilk cildinde Osmanlı Türklerinin Asyai kökeninden söz eder ama Türkler bu kökenleriyle övünmez, hatta Asya'nın yıkıcı kabileleri ile olan akrabalıklarını inkar ederler, der.

Çağındaki Osmanlılığı iyi anlamış ve o kavramla tarihini yazmıştır. "Fakat 1860'larda aslında bir Polanyalı mülteci olan Mustafa Celaleddin Paşa (Kont Borzecki - Nazım Hikmet'in de ana tarafından büyük ceddidir) Osmanlı modernleşmesine yaptığı büyük hizmetler yanında, bir de o çağın ulusalcı anlayışı içinde Les Turcs anciennés et modernes adlı bir kitap yazdı. Bu eserinde Hammer'in utandırılan gerçek diye nitelendirdiği noktayı, yani Moğollarla Türklerin akrabalığını reddediyor ve Türk-Hun akrabalığı üzerinde durarak, Türklerin büyük bir Avrupat göçebe ırk olduğunu savunduktan sonra Türklere yeni bir tarihi misyon veren yorumlar yapıyordu.

Moğolların akrabalığından söz edip "tarihi büyük bir ırkın varlığı ve parlak geleceği", gibi savlar ileri sürdü. Bu görüşler geçen zamanla taraftar toplamağa başlayacaktı. Nitekim Osmanlılar Türk ulusçuluğuna adım attıktan sonra Hammer giderek gözden düşecektir.

Osmanlı Encümen-i Darüş'ine üye seçilen, nişanlar verilen Hammer günümüze kadar fırsat düştüğçe eleştirilmektedir. Gerçekte de Hammer, bir yerde Katolikliğinden kurtulamarmıştı. Bu Kataliklik bir tür kültürel kalıntıdır, Avusturyalılıktır. Yoksa tarihçi, mezarını İslam usulü yaptıracak ve üstüne Yusuf Hammer yazdıracak kadar Doğu geleneklerinden de etkilenmişti.

Osmanlı tarihini devrinin edebi uslûbuyla ve devrinin modasına göre çizdi. Tarihinde padişahların, vezirlerin, kumandanların tarihi yapan unsurlar olduğu izlenimi vardır, ama İslam ve Doğu geleneğini Osmanlı asırlarının akışını etkileyen en önemli yapı olarak ele aldı ve inceledi. IV Murad'ı betimleyen şu satırlarına göz atalım: "Her sözünden, her hareketinden korkulurdu ve kendisine kayıtsız şartsız uyulurdu. Fırtına yaklaştığı zaman kuşlar nasıl susup yapraklar arasına gizlenirse, o yaklaşırken de her-

kes susar ve kaçardı."

*

Avrupa'nın Osmanlıyı görüşünü Osmanlılara, Osmanlının Avrupa'yı görüşünü Avrupalılara aktardı. Viyana'nın, Veriedik'in, Paris'in arşivleri onun kaleminde değerlendirildi. Ama 18. yüzyıl sonunda Osmanlıların ne yaptığı, ne düşündüğü onun ilgi alanı dışında kaldı. Osmanlı imparatorluğunda Fransız devriminin etkileri yaşanıyordu, ama Hammer bunu inatla görmedi ve yazmadı.

Osmanlı uygarlığının niteliğini ve kökenini hep Doğuda aradı. Onun Osmanlı tarihçiliğine yaptığı en olumsuz etki de bu tutumundan ileri gelir. 1815'de tamamladığı Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın ilk cildinde Osmanlı tımar sisteminin kökenini bir çırpıda

Abbasi ve Sasani toprak düzenine bağlar *. Hammer Osmanlı imparatorluğunun topraklarındaki eski devletlere Bizans'a, Bulgaristan ve

Sırbistan'a göz atmamıştır bile ...

Osmanlı tımar rejiminin doğuşunu Taberi ve Mesudi'den naklettiği Şah Nuşirevan-ı Adil'e ait menkıbelerle açıklayan Hamrner, bu kadarla da kalmaz, Osmanlı düzeninin temelinde biraz aşırı biçimde Bizans'ı arayan Gibbons'u eleştirir ve onun Doğu kaynaklarını tanımadığını söyler. Ne var ki kendisi de Bizans ve Balkan kaynaklarını tanımaz ve başvurmaz. Osmanlı düzenini tamamen Bizans ve Balkanlardan ayrı düşünmek gibi bir yanlış, Hamrner'le başladı ve halen de devam etmektedir. Osmanlı araştırmalarının bu yanlış ta direndikçe Hammer'i aşan yeni bir senteze ulaşması olası görünmüyor.

Hammer'in yazdığı Osmanlı tarihinin eskidiği ama onu aşan yeni bir sentezin de hala ortaya konamadığı sık sık söylenir. Hammer'i aşan yeni bir Osmanlı tarihi yazmak için onun yöntemi ve bilgisi yeterli değildir kuşkusuz. Gelişen toplum bilimlerinin kavram ve bulgularından da haberli olmak gerekir. Ama asıl önemlisi, Hammer'in düşünce ve saplantılarından kurtulmak gerekir. Osmanlı imparatorluğunun tarihi üç kıtadaki eski uygarlıkların sahibi olan halkların birlikte işledikleri bir mozayiktir. Bu mozayik tablonun renk ve konuları birlikte yaşanan mutlu ve hazin olaylar bütünüdür.

Bugünün Osmanlı tarihçileri ön planda Osmanlı ülkelerinin şovenizmden ve dar ulusalcı duygulardan arınmış çocukları arasından çıkacaktır. Bu kadrolar dedelerinin yarattığı renkli uygarlıkları ve birbirlerinin halklarını tanıyıp sevmek zorundadırlar. Bunu başarabildikleri ve bu mirası birlikte değerlendirebildikleri ölçüde, yaşayan tarihi yönlendirebilecekler ve Osmanlı tarihini de kuşkusuz en gelişkin biçimiyle yorumlayıp yazabileceklerdir.

38

Osmanlıların Tarih Yazıcılığı Üzerine

Osmanlı tarih yazıcısı dediğimiz zaman, modern bir tarihçiden

söz etmediğimiz açıktır. Osmanlı toplumunun vakanüvisi, geleneksel Ortaçağ toplumlarında görülen bir tarihçi tipidir. Ancak gerek içinde bulunduğu mekan ve gerekse yaşadığı zaman yönünden 15-18. yüzyılların Osmanlı tarihçisi ilginç nitelikler gösterir. Bir başka deyişle 17. yüzyıl Osmanlı vakanüvisi, Ortaçağ Avrupasının Gregor de Tours'u değildir. Kiev

Rusyası'nın Nestor'u da değildir. Onlardan daha derin ve kapsamlı bilgiye ve uslûba sahiptir, ama 17-18. yüzyıl Avrupa'sının tarihçileri yanında da başka bir dünyanın algılayış ve düşünüşünü sürdürdüğü görülür. Geleneksel toplumun düşünce ve yorumlama alışkanlığı onlarda dirençle yaşar ve vakanüvislerimiz, aslında yavaş bir evrim geçirmişlerdir.

O

Ortaçağ toplumunun tarihçisi, o toplumun siyasal ve hatta yönetsel belleğidir. Geleneksel toplumun tarihçisi, ya sarayın dışındaki manastırda günün olaylarını ve bildiği kadarıyla geçmişi kaydeden bir keşiştir veya sarayın içindeki bir resmi görevlidir. Bu tarihçiler ilk anda sanıldığı gibi, sadece hükümdarın eylemini yücelten, uyguladığı yaptırımları adil olarak niteleyen ve olayları saptırarak kaydeden kişiler değildir. Böyle bir işlevi, çok bilimsel ve nesnel olma iddiasındaki modern tarihçiler de en azından vakanüvisler kadar pervasızca yerine getirirler. Ortaçağın vakanüvisleri, tam tersine sık sık bir köşede siyasal iktidarı eleştiren ka-

yıtlar da düşerler. Bunu kuytadaki manastırın keşişi kadar, saray vakanüvisi de yapar.

Imparator Justinianus'un gözde vakanüvisi ve sır katibi Prokopios'u hatırlayalım. Osmanlılarda Peçevi İbrahim Efendi'ye, Gelibolulu Mustafa Ali'ye bir göz atalım yeter. Bizim anonim Osmanlı tarihlerinde (Tevarih-i Ali Osman) daha sunturlusu da görülür.

Ortaçağın tarihçisi, yapısı fazla karmaşık olmayan ve yavaş değişen bir toplumun siyaset kuramcısıdır. Durağan bir toplumda tarih pekala tekrerr edebilen bir olgudur ve tarihten ibret al-

mak mümkündür. Tabii musibet zuhur etmeden önce nasihat *

gerektir. Ta Machiavelli'ye kadar Ortaçağın siyaset bilgisi ve tarihçilik, nasihat göreviyle yükümlüdür. Machiavelli'de ise nasihatçılık bir üslup olarak devam eder.

Ortaçağın Doğu toplumunda da nasihatname denen edebt tür daima tarihi kendisine malzeme olarak seçer. Bütün bu uzun dönemde tek istisna, ne halefi, ne de selefi olan büyük sosyolog İbn-i Haldun'dur. Ortaçağ tarihçiliğinin bu nasihatçılığı geniş yığınlara bir şey öğretmek, bir bilinç vermek amacından kuşkusuz uzaktır. Tarih bilgisi sadece dar bir yönetici grubun sahip olması gereken bilet olarak anlaşılmaktaydı.

Burada ilkçağın Yunan-Roma dünyasıyla bir karşılaştırma yapmak gereği var. Eski Yunan'ın Thukydides'i, Yunan-Roma'nın Polybius'u ayrı bir açıdan ele alınmalıdır. Yunan dünyasında tek başına güçlü devletler yoktu. Yunan dünyası yerelci fakat arasında yoğun ilişkiler olan, hemşehrilik kültürü ve dünya görüşünün egemen olduğu bir alandı. Şehirden şehire dolaşan veya şehirleri aynı derecede yakından tanıyan bir Thukydides'in Peloponnes savaşlarını, yani

40

kendi dünyasındaki insanların kavgasını tarafgir bir epopeci (destancı) olarak değil de, soğukkanlı bir tarafsızlıkla yazması doğaldır. Sadece o değil herkes

öyle yapmıştı. Aristofanes Banş ve diğer komedilerinde hangi kenti tutuyor? Hiçbirini ... Savaş suçlusu gördüğü herkesi alaya alıyor. Thukydides de kavga eden Yunanlıların dramını soğukkanlı ve bilgece yazmaktan başka ne yapabilirdi ki?

Genelde Ortaçağların karanlık bir gerileme devri olduğu savım kabul etmek güçtür. Ama tarihçiliğin ürünleri yönünden eskiçağla Ortaçağların karşılaştırmasını yaptığımızda böyle bir sava hak vermek gerekir. Ortaçağ tarihçisi, eski Yunan-Roma tarihçisine göre daha kapalı ve dogmaları daha belirli bir dünyada yaşar. Gerçekten eski Yunanlıdaki bireycilik, onda yaşadığı dünyaya karşı soğukkanlı ve bilgece bir bakış doğurmuştur. Ama Ortaçağın menkıbeci tarihçiliği gökten inmediğine göre, tarihyazıcılığın bu niteliğini biraz da Latin tarihçilerin etkisinde aramak gerekir. Gerçekten de Romalı tarihçi, efsane ve rivayetle karışık tarihyazıcılığında Ortaçağa örnek olmuştur. Titus Livius'un Res Gestae ... 'si parlak üslubuna, olayların dikkatle kaydına rağmen, menkıbeci tarihçiliğin de parlak bir başlangıç taşı sayılmalıdır.

Geleneksel Ortaçağ toplumunun tarihyazıcısı (vakarıüvis) efsane ile gerçek olayı ayırd etmekte pek titiz davranmaz. Bu efsaneler ise biçim olarak fizikötesi olaylar türünde değil de gerçek olabilecek, uydurma olaylardır (Rivayet kelimesi daha uygun düşüyor). Aşıkpaşazade'nin Osmanlıları Rumeli'ye salı ar üstünde geçirmesi, Macar tarihyazıcı Brodariç'in Kanuni Süleyman'! Hıristiyan hacı kılığında Budln'e sokup kapıları gizlice Osmanlı ordusuna açtırması gibi örnekler sonsuzdur.

Bazen hükumdarlara tarihi bir misyon verineyi amaçlayan menkıbeler de ortaya atılır. Osmanlı tarihlerinde nakledilen, Osman Gazi'nin rüyasında karmndan çıkan ulu çınarın dünyayı kaplaması veya Rus vekayinarnelerini naklettiği; İstanbul'un fethi sırasında suya atılan Bizans patriklik tacının yüze yüze Novgorod sahillerine vurması gibi menkıbeler buna örnektir. Bi-

zim Osmanlı kroniklerinde yer alan ve Oğuzhan'a kadar uzatılan Osmanoğulları şeceresi veya IS. yüzyıl vakanüvisi Enderunlu Ata'nın ortaya attığı, hilafetin törenle Sultan Selirn'e devri gibi

olaylar da bir siyasi meşrutyyet formülünden başka bir şey değildir. Vekayiname geleneğindeki bu siyasi formülçülük, yeni çağlarda daha somut gerçeklerle ifade edilmeğe başladı.

Yeniçağın tarihçileri, kalemini ve araştırma gücünü bulduğu zaman ve mekanın dışına çıkarmayı bilen kişilerdi. Yaşadıkları zamanın yorumu için tarihi malzemeyi kullanmasını öğrendiler. Kuşkusuz eskiçağın tarihyaztıcılığı onlara yöntem bakımından ışık tuttu, ama biraz daha ileri gittiler. Yeniçağlarda Avrupalı tarihçi kendi dışındaki dünyanın ve geçmiş zamanların yapısını da somut belgelerden çıkannağa yönelmiştir. Ortaçağın Hristiyan veya Müslüman tarihçileri ise birkaçı dışında, kendi dünyalarını bile rivayetlerin ve bilinen kaynakların zikri ile betimlerle çalışırlardı. Bu karşılaştırmaya göre Osmanlı toplumunun tarihçisi vakanüvistir ve Osmanlı vakanüvisi yaşadığı yüzyılın içinde ele alındığında ilginç boyutları olan, otantik bir tarihçidir.

Osmanlı tarihyazıcılığı okulunu Ortadoğu devletleri içinde en gelişmiş ve olgunluğa ulaşmış biçim olarak ele alanlar vardır. Bu tartışmalıdır. Bizans, klasik Arap-Islam, bilhassa, İlhanlılar devri İran'ının tarihçileriyle iyi bir karşılaştırma yapmak gerekir.

Gözden uzak tutmamamız gereken bir nokta, kuşkusuz zamanın kendisidir. Osmanlı tarihyazıcılığının eldeki ilk örnekleri 15. yüzyıldan başlıyor ve 19. yüzyılda Ahmet Cevdet Paşa'ya kadar uzanıyor (sonrası ne modern tarihçiliğe, ne de vekayinameciliğe girer). Bu zaman içinde Avrupa tarihyazıcılığının düşünce, yöntem ve teknik yönden yaptığı aşamaları gözönüne alalım.

Osmanlı tarihyazıcılığı modernleşen bir dünyada eski üslubu en parlak örnekleriyle yaşatıp geliştirme çabasıdır. 17. yüzyılda Bossuet, Histoire Universelle'inde tanrısal iradenin etkinliğini kanıtlamağa çalışır, ama yöntemi farklıdır. Avrupa tarihçisi yaşadığı zamanın ve mekanın dışına çıkıp karşılaştırmalı ve belgeli

vxzrciuc: düşünmeğe başlamıştır. Bu gelişmelerden Osmanlı vakanüvisinin nereden haberi olacak? demek de kolay değil. Haberi olanlar var. Peçevt, araya "Almanca tarihlerden okuttuğuma göre" diyerek karşı tarafın durumu

hakkında hem de geçmişten bilgiler veriyor. Ne Avrupa'da ve ne de Ortadoğuda bir vakanüvisin yapmayacağı şeyleri deniyor. Deşt-i Kıpçak'daki

bir olayı anlatırken, Deşt-i Kıpçak ülkesinin geçmişine de biraz değiniyor, hem de oldukça doğru bilgiler vererek. ..

Almancayı ve hatta Macarcayı konuşup anlaması kuvvetle muhtemel olan Peçevi, niçin Osmanlı vakanüvisliğinden vazgeçmez veya niçin ondan sonra gelenler hiç değilse bu yöntemi izleyip daha da geliştirmezler? Sorunun cevabı güç, sanırım kendilerinden daha etraflı, derinlemesine ve bir üst düzeyde soyutlayıcı düşünmeyi bekleyenler olmadığından ... Osmanlının savaş tekniği ve savaş düzenini Avrupalı 17. yüzyıl sonlarına kadar ancak altedebilmiştir, ama düşünce ve edebiyat dünyası için böyle bir üstünlük veya paralellik söz konusu değil,

Gerçekte Osmanlı vakanüvisi parlak bir düzyazı üslubu, iyi düzenlenmiş bir olaylar anlatımı gibi meziyetleri yanında, menkıbecilikten de kısa zamanda vazgeçmiştir. Ama Bizans tarih yazıcıları gibi kimi yerde adam lanetlemek veya methiye düzrnek ve dedikodu yapmak bu üslup içinde yer alır. Deşt-i Kıpçak tarihinden sözeden. Almanca tarihlerdeki bilgiyi nakleden Peçevî, kendisine gülbeşer denenen tatlıdan ikram etmediği için beddua ettiği bir devletlünürü tepetaklak oluşunu da "Oh camma değsin" havasıyla anlatır.

Osmanlı imparatorluğu 15-17. yüzyıllardaki klasik eskiçağ ve Ortaçağ imparatorluklarını adeta restore ederek yeniçağ imparatorluklarının böğrüne uzanmıştı. Ama askerlik ve yönetimdeki başarıları, bilim ve düşünce hayatındaki eserlerle paralellik göstermiyor. Osmanlı tarih yazıcılığı da çağdaş Avrupa tarih yazıcılığının yanında ilginç bir görünüme sahiptir. Bu tarihçilik gerçi Ortaçağın geleneksel tarih yazıcılığının bir adının ilerisindedir ama, çağının dünyasının yöntem ve bilgi olarak gerisindedir.

Osmanlı tarih yazıcılığının ulusal kültürümüzün gelişmesi için yaptığı bir katkı vardır. Selçuklu devri boyunca tarihler Türkçe yazılmazdı. Osmanlı tarihçileri ise ilk bilinen Alımedt ve Aşıkpaşazade'den beri hep Türkçe yazdılar. Hoca Saadettin gibi ağdalı yazarlar, Arapça ve Farsçayı simetrik bir üslûbla bir tür armoni sağlamak için bol bol kullananlar oldu, ama çok sade dil kullananlar da ... Son devrin vakanüvislerinden Abdurrahman Şeref Bey gibi arşiv düzenleyenler de vardır.

Osmanlı vakanüvisi maaşlı tarihçi olsa bile yüzde yüz resmi tarihçi değildir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına alkış tutanlar gerçi 1826'dan sonra da vardı (Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi gibi) ama çok daha önceden de ocağın rezaleti naklediidi, hükümdarların acz içinde olanları da bu yüzden yeriidi.

Klasik Osmanlı tarihyazıcılığının 400 yılı içinde yer alan üyelerin kimi az, kimi çok bilgilidir. Kimi kötümser ve alaycı bir eleştirmeci (Mustafa Ali gibi), kimisi parlak bir hanedan tarihçisi (Hoca Saadettin) gibi görünür. Ama hepsinin ortak bir yanı vardır: aynı ideolojinin etkisinde kalem oynatırlar. Buna modern tanımıyla ideoloji diyemezsek de bir akide veya dogma diyebiliriz. Bugünün modern ideolojisi ister istemez bilimden kaynaklanır. Gerçi bilimsel kuramın hareketliliği, değişme hızı ideolojide yoktur, daha durgun, zor değişen bir düşünce sistemidir, ama bilimsel yöntemle kurulma iddia ve isteğindedir.

Gerçekte ideolojisiz bir tarihçilik aramak boşunadır. Tarihçinin ideolojisi her zaman için resmi cinsten olmasa bile belirli bir tutum alma sonucunda vardır. Tarihçiler aydındır. Yaşadığı toplumsal-siyasal sistemin kabullendiği veya dışladığı bir aydın. Olaylara ister istemez belirli bir açıdan bakar. Modern bir tarihçi biraz da düşünce dünyasının zenginliği ve ideali ölçüsünde kalemini güçlü oynatır. 19. yüzyılda tarihi, tarih içinde düşünüp tarih olarak yapalım diyen, historisistler (tarihselciler) bile aslında bir siyasal tepkiyle bu sloganı ortaya attılar. Dönemin romantik ulusalcı tariheiliği, antimonarşist liberal tarihçiliği, reaksiyonerlerin varlığı, kısaca-

44

sı herkesin kendine göre yaptığı yorumlar, Almanya'da Leopold von Ranke gibi tarihçileri historisist bir tavra itmişti. Ama kimin yaşanan günlerin atmosferi ve etkilerinden soyut ve saf bir tarih yazdığı 19. yüzyılın bu ünlü tarihçilerine bakınca gene bir sorudur. Bizzat Ranke'nin Papalann Tarihi veya Reform Devri Alman Tmhi gibi eserlerine bakarsak, acaba tarihi, tarihin koşulları içinde düşünüp değerlendirmesini bilen adam bu mu? diye sormadan edemeyiz.

Gerçekte tarihçinin her zaman, her devirde siyasal bir işlevi olmuştur. Modern tarihçi bir ideolojinin adamıdır. Geleneksel toplumun naif tarihçisi daha durağan ve katı bir düşüncenin, daha doğrusu bir akide'riiri etkisindedir.

Osmanlı vakanüvisinin akidesi (dogma) devlet ve nizam-ı alemdir. O, bunu kendinden önceki nesillerden tartışmasız bir miras olarak almıştır. Osmanlı tarihçisi nizam-ı alemin ne olduğunu veya ne olması gerektiğini düşünrneğe

başladığında ise 19. yüzyılın sonlarına gelinmişti.

Osmanlı vakanüvisliği ne zaman tarihçilik niteliğini kazanmağa başlamıştır? sorusuna cevap vermek güçtür. Namık Kemal'in kaleme alınmağa çalıştığı İslamcı görüş etkisindeki bir tarih, meşrutiyetçi-liberal ama İslamcı görüşü içeren Mizancı Murad Bey'in Tarih-i Umumi'si ve Tarih-i Ebu'l-Faruk diye çıkardığı Osmanlı tarihi göze çarpan denemelerdir. Ama tarihçilik yöntemi, filolojik kaynakların kullanımı, tarihe yardımcı bilgi ve bilimlere başvurma yönünden bu eserlerin çok ilkel olduğunu söylerneğe gerek yok. Mizancı Murad, Rusça ve Fransızca tarih kitaplarına başvurduğu halde burada da tenkitçi bir kullanımı yok.

Görünen o ki, vekaytnarne geleneğini Cevdet Paşa aşmıştır. Ardından gelenler, onun yöntemini geliştirmek bir yana, gerisinde kaldılar. Ta ki genç kuşak Osmanlılar sahneye çıkana kadar. Ama Cevdet Paşa gibi mütebahhirini bulmak zor.

Bu dönemin tarihçileri menkıbeleri gerçek tarih gibi yorumlamak safdilliğini de gösterirler. Türkiye'de bilimsel tarihçilik II.

Meşrutiyet'ten sonra başlıyor. Mehmed Süreyya Bey'in Sicill-i Osmani'si, belki Osman Nuri'nin Mecelle-i Umur-u Belediye'si, Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellijleri gibi eserleri herşeye

rağmen bir aşama ... Üstelik Köprülüzade Mehmed Fuad'm ve diğer- lerinin çalışmaları, Tarih-i Osman i yayınları bir başlangıç sayılmalıdır.

Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet'in devraldığı Osmanlı mirası içinde tarihçiliği kabarık bir kalem olarak belirtmek zor. Birinci büyük savaşın sonunda çok uluslu monarşiler yıkıldı, yeni ulusal devletler kuruldu. Tuna monarşisi yıkıldığında Aİman-Avusturyalılara, Çeklere, Macarlara, güney Slavlarına büyük tarihçilerin eserleri kaldı. Çarlık Rusyası yıkıldı, ama yeni toplum ve yeni ideoloji saygıyla, hiç değilse takdirle kabullerineceği bir tarihçilik mirası buldu. Yeni Türkiye'nin böyle bir kültürel miras bulamadığı açıktır. Yeni Türkiye "tam tersine bakımsızlık içinde eriyen" yazma tasnif ve koruma tedbirlerinden uzak kağıt yığınlarının bırakıldığı arşivlerle karşılaştı. Onun için Kemalist dönemin tarihçiliği zengin bir mirasın itisiyle değil, karşılaştığı çıkmaz ve kendi yaptığı başlangıçla gelişmek zorunda kaldı.

46

Osmanlı imparatorluğunun Üçüncü Yüzyılında Mimar Sinan Devri'

anuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığını tarihçiler Impa-

ratorluğun en parlak devri olarak ele almışlar, dönemin kurumları ve toplum düzeni genel bir eğilim olarak imparatorluk tarihinin klasik devri diye nitelendirilmiştir. Bu genel eğilim nedeniyle Osmanlı toplumsal kurumlarının 15. yüzyıl sonuna kadarki gelişimi bir olgunluk dönemine ulaşmanın, sonrası da çürüme ve bozulmanın safhaları olarak ele alınmıştır. Kuşkusuz Osmanlı imparatorluğunun idari ve toplumsal hayatını bu biçimde yorumlamak hiç değilse son yıllarda terkedilmeğe başlandıysa da, özellikle 16. yüzyılOsmanlı mimarisini ve yapı örgütünü bütün Türkiye kültür tarihi içinde en orijinal ve soylu devir diye ele almak eğilimi sürmektedir.

K

Türk sanatı veya Türkiye sanatı gibi bir yaklaşım izlendiğinde bu tür bir değerlendirme de kuşkusuz tartışma götürür. Bu tartışma götürürlüğe rağmen, kabul edilmesi gereken bir gerçek, Mimar Sinan döneminin gerek Osmanlı mimarisi, gerekse dünya mimarisi için gösterdiği örnektir. Bu dönemin

iktisadi, kültürel ve toplumsal şartları etraflıca incelenmedikçe bu olgunun yeterince kavranılamayacağı da açıktır.

Mimar Sinan baş mimar olduğunda ve olmadan önce de mesleğinde yetişirken, bu imparatorluk bir Balkan imparatorluğu olma yanında bir Ortadoğu imparatorluğu da olmuştu. Hatta 200 yıldır kazandığı ve koruduğu birinci niteliği, ikincinin içinde erimeğe başlamıştı. İki yüzyıldan beri Balkan imparatorluğu olma niteliğini, tarihin akışı ve doğal kültür ilişkileri içinde yavaş yavaş kazanan Osmanlılar, şimdi bilinçli bir biçimde Ortadoğu-Islam imparatorluğu tipine dönüşmekteydiler. Devletin ulema ve ümerası, adeta belirgin ve gayretli bir politika içinde bir tür Ortadoğu-Islam rönesansı yaratıyorlardı. 14. ve 15. yüzyıllara ait Osmanlı vekayiname ve nasihatname edebiyatında, 16. yüzyılda olduğu kadar eski İslam devletlerini. İslam toplum ahlakını. İslam arazi ve maliye sistemini nakleden kaynaklara atıflar yapıldığı ve başvurulduğu söylenemez. Daha önce pragmatik bir yaklaşım ve yaşayan geleneklere Doğu devlet literatürü okunur ve toplum sistemi benimsenirken, şimdi daha bilinçli bir biçimde İslam-Ortadoğu modeli ele alınıyordu.

Din konusunda da ilk devirlerin kozmopolit toleransı kaybol- maktaydı. II. Mehmet (Fatih) kozmopolit bir din ve dünya görüşü olan huruftliğe eğilimli idi. Yavuz Selim ise koyu bir sünni Müslümandı ve Balkan Hristiyanlarını İslamlaştırmak konusundaki eğilimini bazı ulema zor önlemişti. Devletin yönetiminde Ortodoks sünni ulema mümtaz bir yer almıştı (Kemalpaşazade ve Ebussuud vs.), bizzat divan şiirine bile bu hava egemendi. Halk arasında Molla Kaabız ve Mehmed Efendi gibi dünyevi her zevki, en normal adet ve eğlenceyi bile bid'at ve haram sayan yobazlar taraftar topluyordu.

Devletin sınırları Globus Ottomanorum kavramıyla anlatılıyordu. Batıda Transilvanya ve Macaristan'dan başlayan Osmanlı ülkeleri bütün Tuna havzasını Karadenize kadar izlemekte, güneyde Dalmaçya kıyıları. Akdeniz adaları ve tüm Pelepories-Mora'yı içermekteydi. Kuzeydeki sınır Podolya, Eflak-Boğdan üzerinden Kırım yarımadasını da içererek Ukrayna steplerine kadar uzan-

48

maktaydı. Bu geniş alan, imtiyazlı beylikler. himaye altındaki devletler, merkeze bağlı tımar rejimi uygulanan eyaletlerle birlikte Rumeli bölümünü meydana getirmekteydi. Doğuda, Azerbaycan ve Luristan'dan başlayan sınır güney Kafkasya'yı. kuzey Kafkasya'daki bazı bağımlı devletçikleri, nihayet

tımar rejimi altında tüm Anadolu kıtasını, El Cezire, Suriye ve aşığı Mezopotamya'yı kapsıyordu. Arabistan ve imtiyazlı beylik statüsündeki Hicaz topraklarını da gözönünde tutarsak imparatorluğun Asya kıtası mülkleri kabaca belirlenir. Afrika'da ise Mısır, Habeşistan'ın bir bölümü, "Garb Ocakları" denen Trablusgarb (Libya), Tunus, Cezayir gibi bağımlı devletçikleri sayarsak imparatorluğun kompozisyonu tamamlanmış olur.

Bütün bu alanda yaşayan nüfus, dil, din ve ırk olarak tarihteki büyük imparatorlukların çok azında görülen bir çeşitliliğe sahipti. Geleneksel Osmanlı Devleti, "British Commonwealth" değildi. İmparatorluk ülkelerinin ve halklarının hepsi rengini ve varlığını sürdürüyordu. Bu birimlerin homojen bir mali-idari yapıya da sahip olmadığını belirtmek gerekir. Her dini cemaat kendisi için ve kendi içinde yaşıyordu. Şeriat'ın renkliliğı yanında örn hukuk, her vilayetin ayrı toprak kanunları, her dini cemaatin kendi hukuku yürürlükteydi. Rum-Ortodoks cemaati son devir Bizans hukukunu kullanıyordu.

İmparatorluk ama anlaşılan yeni çağın büyük imparatorlukları gibi zengin değildi. Daha doğrusu imparatorluğun zenginliğini doğuran kaynaklar, bu. zenginliği kullanan sınıflar, bu zenginliğin kullanılış tarzı ve günlük yaşama yansıyışı çağdaş imparatorluklarındakinden çok farklıydı. Avrupa, tüccarların zenginleştiiği ve şehirlerin idaresini elde ettiğı, iflas eden imparator hazinelerine borç vererek devlet yönetimini etkiledikleri bir dünya idi. Bütün yaşayış biçimi, kent düzeni, sanat zevki, mimari yükselen burjuvaziye hitap ediyordu. Şehirlerin güzel binaları tüccar saraylarıydı, belediye binalarıydı. Ticaret yolları ve hanlar, antrepo mimarisi gelişıyordu. 16. yüzyılda bu burjuvalaşan Avru-

pa'darı Osmanlı ülkesine gelen protestan rahip Schweigger, "Bütün sahte dindarlar gibi Türkler de Tamıyı aldatmak için mabetlerini büyük, güzel ve süslü yapıyor. Bizim aksimize oturdukları evlere hiç dikkat etmezler" diyor.

Osmanlı tüccarı ve zenaat erbabından hiç kimse bu imparatorluğun tüketim normlarına, kültürüne ve yaşam tarzına etki yapacak durumda değildi. ISOO'lerde bir sancak beyinin yıllık geliri 12000 altın duka civarında iken, Bursa'nın en zengin tüccarının terekesinden 4000 altın çıkmıştı *. Zenginlik ve parlak yaşayış büyük imparatorlukta Batı Avrupa toplumlarındaki gibi ortaya çıkmıyordu. Sözünü ettiğimiz Salomon Schweigger "Paşaların ve beylerin evleri çok kötüdür. Binalarda fazla ihtişam yoktur, kanunlar pahalı ev ve şato inşasına müsaade etmiyormuş, kötü bir ev bile 1000 du kaya çıkar. Böylesi bizde 300 Guldeni geçmez" demektedir/ '.

Evlerin yüksekliğinin ve kaplayacakları alanın sert kanunlarla tesbit edildiği bir toplumdur bu. Mimarlar zengin konut mimarisi, parklar ve özel hanların yapımıyla uğraşmaz. Bizzat mimarbaşı, genişçe tutulmuş ve yüksekçe yapılmak istenen binalara ruhsat vermemek ve izinsiz olarak büyük yapılanları yıktırmakla görevlidir çünkü ...

Peki bu toplumda mimarlar zaptiyelik dışında birşey yapmıyorlar mıydı, yahut da faaliyetleri çok sınırlı bir alanda mı kalmıştı? Şüphesiz hayır. Osmanlı mimarı kamusal anıtları ve tesisleri yaratmakla yükümlüydü ve bu yükümlülük onun faaliyet alanının, sanatçı kişiliğinin ve eğitiminin çok farklı bir açıdan değerlendirilmesini gerektirir.

Geleneksel toplumda mimarlık basit bir lonca faaliyeti değildir. Gerek fonksiyonları, gerekse örgütleniş biçimi ve yetkileriyle

50

mimar, uzman bir bürokrattır ve yönetici sınıf üyesidir. Kentsel alandaki alt yapı tesisleri, ulaşım teknolojisinin düzeyi, ekonomik faaliyetlere dayalı mekan organizasyonu, yapı malzemesi, in" şaat işçi ve ustalarının sayısı ve bölgesel dağılımı, azınlık cemaatlerin oturduğu bölgelerdeki mekan sınırlaması ve buradaki farklı yapı denetimi, mimarlığın üstlendiği görevlerdir. Klasik Osmanlı teşkilatında mimarlık doğrudan askeri bir görevdir. Mimar, asker ocağında (kapıkulu ocaklarında) yetişir. Kendilerine hassa mimarlar denir. Komutanları da Hassa başmimarıdır.

Kanuni devrinin Osmanlı imparatorluğunda Turia'darı Fırat'a, Ukrayna'dan

Afrika ölllerine kadar yapılan her seferde yolları ve su yollarını onarmak ve yapmak, köprüler kurmak, konaklama tesislerini denetlemek onun görevidir. Yetiştiiği dönemde hiç kimse mimar kadar üç kıtadaki ülkelerin yapı zenaatını ve plastik sanat eserlerini yakından tanımaz. Kentlerin imar denetimi onun görevidir. Nihayet kentleri süsleyen anıtsal kamu binaları onun eseri olacaktır. Bu eserleri yaparken kendisine yardımcı olan taşçı, doğramacı, camcı, boyacı, badanacı gibi zenaatçılar Ortadoğu ve Balkanlar bölgesinin 5000 yıllık şehir kültürünün yaratıp yetiştirdiği muhtelif dinden ve etnik gruptan kimselerdir .

Kanuni devrinin büyük eseri Süleymaniye yapılırken bu rengarenk Babil Kulesi kalabalığı o binayı yükseltmişlerdir. Çünkü Mimarbaşı Sinan Ağa bütün meslektaşları gibi, imparatorluğun dört bir yanından her gruptan yapı usta ve işçisini celbettirebilmektedir. Sadece emek sahiplerini değil, malzemeyi de ...

Böyle bir ortamda Sinan'ın yetişmesi ve bir okul kurması, imkan dahiline girmektedir. Doğum yeri ve ailesi karanlık olan bu yeniçeriye gah Kapadokya (Kayseri) bölgesinden bir Hristiyan

veya Türk, gah Bulgaristan Rodoplarından bir Bulgar denir. Eldeki vesikalarla bu durumun kesin olarak tespiti mümkün değildir ve önemli de değildir. Koca Sinan, Osmanlı mimarıdır. Osmanlı mimarisi bir imparatorluğun mimarisidir. Bu imparatorluk Ortadoğu ve Balkanların imparatorluğudur ve tarihteki iki benzerinin, Roma'nın ve Bizans'ın mimarisiyle aynı

paralelde olduğu halde yeniçağ dünyasında şaheserlerini yaratmıştır. Onun hakim kùltürü ne salt Anadolu'nun, ne de Rumeli'nindir. O mimari, insanların günlük yaşama mekanını düzenlemekten çok, bir kamusal görkemi ve devlet çarkını döndürecek gerekleri yerine getirir.

Osmanlı mimarisinde dar ulusal bir nitelik ve kaynak aramak boşunadır. Nasıl Osmanlı tarihi üç kıtadaki ÷lkelerin ve halkların yazgılarıyla ördükleri bir duvara benzerse, Osmanlı mimarisi de bu tarihin zamanda ve mekandaki müşterekliğinin bir sembolüdür.

Mimar Sinan'ın onun öğrencileriyle 17. yüzyılda da sürdü, sonra eridi. Çünkü 18. yüzyıl Osmanlı dünyası 16. yüzyıldaki kadar geniş ve renkli değildi. 18. yüzyılın mimarı bir-iki yüzyıl önceki ocaklı yoldaşları gibi geniş bir dünyayı tanıyarmıyordu. Fazladan yöneticiler, sanatçılar ve halk artık imparatorluk mimarisine değil, çağın gerektirdiğı bir mimarlık sanatına ihtiyaç duyuyorlardı. 18. yüzyılda Balkan Rönesansı, İstanbul'daki Osmanlı Barak çağı yeni bir dönemin ve yeni bir mimar tipinin doğmak üzere olduğunu gösteren belirtilerdir.

52

Osmanlı İmparatorluğu'nun Değışimi İçinde Divan şiiri'

D

ivan şiirini incelemek kuşkusuz başlı başına bir bilimsel

alanın görevidir. Ancak o şiir üzerinde konuşmak, bazı yorumlarda bulunmak herkesin görevidir. Divan edebiyatının uzmanları herkesin konuşması gereken bu konuyu aydınlatıcı araştırmalar yapmakla sorumludurlar.

Divan şiiri bugün yaşamıyor, okunmuyor, o tarzda yazılmıyor derken, bu şiirin terkedildiğini, ama ilgi alanımız dışına çıktığını kastetmemek gerekir. Terkedilen bir edebiyat eğer ilgi, tartışma ve araştırmanın dışına çıkmışsa bunda övünülecek bir yan yoktur. Herşeyden önce Türk şiirinin bugün ulaştığı düzeyde o edebiyatın da payı vardır. Bundan başka yüzyılları kapsayan bir alanın her meslekten ve mezhepten aydınların ilgi alanı dışında

kalması, Divan edebiyatından çok ulusal aydın grubumuz için olumsuz bir nottur.

Divan şiirini incelerken Osmanlı gerileyiş, çöküş diye sınıflandırılan siyasal, toplumsal tarihi ile kesin paralellikler kurmak bence pek tutarlı bir yaklaşım sayılamaz. Zaten Osmanlı tarihi toplumsal ve kültürel gelişmemiz açısından ele alındığında yükseliş ve çöküş diye yapılan zaman ayı-

rımlarının ne denli gerçekçi olduğu da tartışılabilir. Yıkılış diye adlandırılan dönemde Türk dili daha da gelişmiş, toplumsal, idari

kurumların modernleşmiş, nihayet Türkler ve diğer Osmanlı milletleri çağdaş anayasal sisteme geçişte önemli adımlar atmışlarsa, bunun niçin gerileme ve yıkılış diye betimlendiğini hala anlamış değilim.

Divan edebiyatı yapısal özelliği yönünden bir yerde bu gelişmeye paralellik gösterir. Divan edebiyatının 1529'daki 1. Viyana kuşatması ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması arasındaki olaylar bütünüyle ilgisini kurmaya çalışmak bundan dolayı tutarsız olur diyorum. Bu edebiyatın asırlar süren evrimindeki soluklar ve renk değişimleri, herşeyden önce salt kültürel tarihin ve yavaş süren bir toplumsal değişimin resimlenişi gibidir.

Divan edebiyatı, Burckhardt'ın çizdiği Rönesans adamı gibi bir Osmanlı adamını anlamamıza yardım eder. Osmanlı adamının hayatı algılayışında, hayata bakışında Divan şiiri bir terbiye aracıdır. Ölçü önemlidir. Coşkuda, hicivde, üzüntüde. mistisizmde bile bir teknik düzenleme, bir geometrisyenlik vardır. Tutkuların, duyguların anlatımındaki bu tür ölçü ve düzenleme, Osmanlı aydınının hayatının her döneminde göze görünen tipik yanıdır.

Divan şairlerinin hiçbiri Katerina'nın şairi Derjavin değildir. Kanuni'ye yazdığı mersiyede Baki, ölen padişahın savletini, kılıcının kudretini betimlerken, Polonya üzerine yürüyen Katerina'ya övgüler yağdıran Derjavin gibi belirli bir ideolojinin, bir yayılmacı politikamın sözcülüğünü yapmıyordu.

Osmanlı adamı büyük hayallerin ve büyük misyonların taşıyıcısı olarak görmemiştir kendisini. Kuşkusuz Divan edebiyatında halkçı şair Nekrasov gibi birine de rastlanmaz. Divan şairi böyle görevler de yüklermez. Osmanlı aydını toplumsal yapıyı tabii ki eleştirdi. 16-17. yüzyılın müverrihleri Mustafa Ali'ler, Koçi Bey'ler toprak düzeninden vakıflara, vezir vüzeranın hırsızlığından uluların cehaletine kadar herşeyi eleştirdi. Ama şiir yazmaya gelince bu konulardan uzak kalınayı yeğlemiştir herkes ...

Geleneksel toplumda yönetici ve aydın kişi edebiyana bir tür ruhi tecerrüd (meditation) yolu arar. Edebiyat hayatın nesnel koşulları karşısında güzelliğin ve ruhi dinlencenin aranmasına hizmet eder. Dünyanın ahvali(!) Osmanlı toplumunda tabii ki dile getirilmiştir, ama Divan şairleri tarafından değil...

Divan şiirinde 16-17. yüzyıl dünyasının toplumsal çalkarıları dışında bir

dünya vardır denir. Bunu söyleyenlerin 16-17. yüzyıl Osmanlı dünyasında gerçekten değişmeye yönelik büyük çalkantılar olduğunu nereden çıkardıklarını ispatlamaları gerekir.

Divan şiirinin zaman zaman farklı renkler ve soluklar taşıdığını da belirtmek gerekir. Kaside geleneği yanında hicvin en keskin örnekleri de bu edebiyatın içindedir Hedonist düşüncenin bol örnekleri yanında Gazi Giray Han'ın;

Rdyete meyl ederiz kdmet-i dil-cu yerine Tuğa dil bağlamışız kakul-i hoş-bu yerine

beytiyle başlayan hamasi gazelindeki gibi savaşçı ve kaba gerçeğe dayanan bir anlatım da vardır. Hayatın güzelliklerine Nedirn'in;

Yine bezm-i çemene ldle Jürüzan geldi, Müjdeler gülşene kim, vakt-i çırağan geldi, Bülbül aşüJtelenip bezme gazel-hc'ln geldi, Müjdeler gülşene kim, vakt-i çırağan geldi

misralarında olduğu gibi somut bir coşkuyla bakanlar var ama, Fuzult'nin ölümsüz lirizmi, panteist duygusallığı da gene bu edebiyatın içindedir.

Divan şiiri Anadolu'ya Türklerle beraber gelmiştir. Beylikler ve ilk Osmanlı döneminin bürokrasisinde Arap ve Fars kültürüne karşı düşmanlıktan değil, ama bilmezlikten gelen bir ortamda saf bir Türkçeyle yaşamıştır. Ahrnedi ve Şeyht'nin dili, 16-17. yüzyıllarda yerini Fars dilinin güzelliklerine daha çok kapılan bir Divan şiirine bırakmıştır. Klasik İran şiirinde Şeyh Bahauddin-i Amill'de, Hafız'da, Sadi'de görülen derin ve yaygın

tasavvuf Osmanlı Divan şiirinde daha sade, daha yalın renklerle yaşamıştır.

18. yüzyılın ülkeler kaybedilen ve kurumların eskiliğinden dolayı sarsıntılar geçiren ortamında Divan şiirinin dünyanın tadını çıkaran (Nedim gibi) yahut panteist (Şeyh Galip) niteliği bugünün gözlüğüyle baktığımızda bize ters görünebilir. Ama 18. yüzyıl bir yerde kültürel bir soluklanma ve barış özlemi duyulan çağdır. Herşeyden önce bürokratik kadrolara Anadolu ve Rumeli'nin Türk unsuru girmiştir. Bizzat barışçı bir siyaset izleyen Damat İbrahim Paşa, böyle devlet adamlarının tipik bir temsilcisidir. Dünyevî zevklerle, Osmanlı Barok çağının beğenilerine göre biçimlenen Divan şiirinin dili de daha sadeleşmiş, Türkçeleşmiştir.

Divan şiiri bu dönemde böylesine bir kültürel değişiklikle paralel gelişmeler göstermektedir. Siyasal kurumların değiştiği, milliyetçilik akımlarının geliştiği ve toplumsal sorunların tartışılmaya başladığı 19. yüzyılda ise artık Divan şiiri gerilemektedir. O şiirin sadece içeriği değil, değişen dünya ve değişen düşünceler karşısında biçimi bile zorlanmaya başlamıştır.

56

Türkiye'de Demokrasi Çok Genç Değildir:

emokrasi, Yunanca bir kelime olup, çoğum~zun bildiği gibi

"halk yönetimi" anlamına gelmektedir. Çağdaş demokrasi bugün kuşkusuz eski Yunanistan'daki şehir devletleri demokrasisinden çok farklı niteliklere sahiptir. Çağdaş demokrasi; sosyal tabanları ve dayandıkları siyasal düşünceleri farklı iktidar adayı siyasal partiler ile ayrı sosyal grupların çıkarını savunan örgütlenmiş gruplar ve nihayet siyasal iktidarı tayin edecek genel oy mekanizması gibi unsurlardan meydana gelir. Çağdaş demokrasilerde iktidar sadece belirli temsil organları tarafından değil, aynı zamanda baskı grupları tarafından da denetlenmektedir.

D

Avrupa tarihinde "Aydınlanma çağı" dediğimiz ve 18. y~.zy~lın büyük bölümünü kapsayan dönemde mutlak krallık rejiminin ve despotizmin yerini

özgürlüklerin, halk yönetimi düzeni~ nin alması savunulmaktaydı. Aydınlanma devrinin düşünürleri en yüce değerlere sahip yaratık olan insanın doğasında özgürlüğün varolduğunu, dolayısıyla insanların hükümdarını tebası değil, özgür iradeli ve yönetimde söz sahibi olan yurttaşlar olması gerektiğini vurgularlar. Bu özlenen rejimin tarihi temellerinin es-

ki Yunan siyasal düşüncesinde, toplum sisteminde bulunduğunu; dolayısıyla eski Yunan'daki şehir devletlerinin (yani polis'lerin) idari- toplumsal düzeni olan demokrasinin en kutsal rejim olduğunu ve uygarlığın salt bu nedenle eski Yunanistan'da başladığını ileri sürerler.

Rönesanstaki hümanizm akımından sonra, 18. yüzyıl siyasal düşüncesinde eski Yunan uygarlığı, yeniden başka bir gözle yüceltilmiş ve Philhellenisme dediğimiz akım moda olmuştur. Ne var ki Fransız Aydınlanmasının ünlü düşünürleri Montesquieu ve Voltaire daha adil ve demokrat bir yönetim ve toplum düzeni için somut öneriler getirirken eski Atina demokrasisi veya Sparta otoritaryanizmini bir yana bırakmışlar, önerdikleri model için İngiltere'nin yönetim biçiminden esinlenmişlerdir. Gerek devrim öncesi, gerekse devrim sonrası Fransa'sında saygı ve hayranlık duyulan iki örnek siyasal sistem; Anglo-Saksonların krallığı olan Britanya ile Anglo-Sakson asıllıların cumhuriyeti olan genç Amerika Birleşik Devletleri'yd. 18. yüzyıl boyu Avrupa kıtasında tüm siyasal analizler ister istemez Britanya'daki parlamentarizm, İngiliz mahalli idare geleneği ve o toplumdaki siyasi iktidarı denetleyen mekanizmaların üzerinde yoğunlaşmıştır.

Gerçekten de Britanya adası tarihi yönden özgün bir demokratik gelişmenin laboratuvarı olmuştur. Voltaire ünlü eseri dig'de, "Albion adası" diye adlandırdığı Britanya'nın siyasal-toplumsal düzenini şöyle tanımlar:

58

Gerçekten de Britanya'nın yönetimi somut siyasal öneri ve analizler söz konusu olduğunda 18. yüzyıl siyasal düşüncesi için tek örnektir. Bu ülkenin siyasal kurumlarının özgürlüğü ve saflığı aynı ölçüde, rejimin sağlamlığını ve güçlü bir geleneğin varlığını da göstermekteydi.

Londra'da Britanya parlamento binası olan Westminster Katedrali gezildiğinde bile çağdaş demokrasinin Avrupa kıtasının bir eseri olduğu anlaşılır. Tipik erken Ortaçağ İngiliz Gotiki tarzında bir kilise olan Westminster'in bir bölümünde yer alan Avam Kamarasının ne dekorunda, ne de oturumlarının havasında anıtsallık yoktur. Yüksek sesle atılan uzun nutuklara tahammül edilmez, toplantı usulü, bir Ortaçağ İngiliz şehrinin belediye meclisinininkinden daha farklı değildir. Cromwell devrinde mebuslar,

"kralın bu salonda bundan böyle yeri olmadığı" haykırdıkları için, İngiliz hükümdarları o günden beri Avam Kamarasına adım atmamışlardır. Salonda karşılıklı, sıkışık düzende oturan muhalefet ve iktidar partileri üyelerini üst kattaki daracık localardan dinleyiciler izler,

binalarından farklı bir görünümü vardır. Avusturya parlamentosu Yunan mabedi biçimindedir. Fransız mebuslar meclisinde başkanlık Bu binanın içinin ve dışının, kıta Avrupasındaki parlamento kürsüsünün tanrıçası Athena'nın heykelcikleri bulunur. Kanlı mücadelelerden sonra, teorik modellere göre kurulan ve Gobelin halı asılıdır. Etrafta adalet tanrıçası Nemesis'in, hikmet arkasında Rafaerin "Atina Mektebi" tablosu işlenmiş bir

İngiltere'de ise ne Avam, ne de Lordlar Kamarasında böyle

bir dekor yoktur ve ihtiyaç da hissedilmemiştir. İngiltere'de parlamento 1215 Magna Charta'sından sonra zamanla birleşen lordların ve şehir temsilcilerinin kralı denetlemek için bir araya gelmeleriyle kurulmuştur. Britanya parlamanterizmi Ortaçağ İngiliz geleneğinin bir eseridir ve o temel üzerinde gelişmiştir. Ne 13. yüzyılda, ne de daha sonra Britanya parlamanterizmi, eski Yunan ve Roma'daki meclislerle kendi varlığı arasında bir bağ kurmamıştır. Fakat çağdaş demokrasi bugünkü niteliğini İngiliz demokrasisinin yedi asırlık gelişimine borçludur. Britanya, sanayi devriminde öncü bir ülke olduğu gibi çağdaş demokraside de ağırbaşlı bir öncü olmuştur.

Kuşkusuz çağdaş demokrasinin yapıcısı olma onurunu sadece Britanya adasına maletmek doğru değildir. Yurttaşlık bilinci ve statüsüne dayanan çağımızın cumhuriyeti, 1789 büyük Fransız devriminin eseridir. Ulus bilinci etrafında toplanan yurttaşlar toplumunun siyasi rejimi olan cumhuriyet, iki yüzyıldan beri

Fransız devrimi ile ortaya çıkan ve yayılan bir olgudur. Çağdaş demokrasinin temelinde özgürlük ve geniş halk kesimlerinin Siyasal- sosyal örgütlenmesi yatar. Bir diğer deyişle demokratik rejimin tarihsel gelişiminde siyasal temsil, yani halkın yönetime katılma isteği itici güç olmuştur. Avrupa uygarlığının insanlık tarihindeki tartışılmaz en önemli katkısı, demokrasiyi kitlelere mal eden bir siyasal mekanizmayı geliştirmiş olmasıdır.

Avrupa demokrasisinin çekirdeği, güçlü mahalli idare geleneğidir. Bir takım şehirler ve bölgeler kendi mali kaynaklarını, halkın temsilcilerinden oluşan kurulların kararları doğrultusunda kullarınağa başlamışlar ve elde ettikleri bu özerkliği hükümdarlığın merkezi otoritesine karşı kıskançlıkla korumuşlardır. Hükümdarların kendilerine savunma ve güvenliklerini sağlama karşılığında bir takım vergi ve angarya yüklemesini engellemek için mahalli kolluk kuvvetlerini de kendileri kurmuşlardır.

Ortaçağ Avrupa şehirlerinin bu özerkliğin bedelini ödemek için önce ticaretle zenginleştikleri açıktır. Bu önemli bir gelişme idi, çünkü Avrupa ulusları yeni çağlarda hükümdarların mutlak otoritesini kırıp yerine parlamentoya dayalı anayasal monarşiler veya cumhuriyetler kurdukları vakit, birkaç yüzyıldan beri kendi kendilerini idareye ve temsilcilik sistemine alışmışlardı. Bu yüzlerce yıllık demokratik gelişmeye rağmen, Avrupa'da da çoğulcu siyasal sistemin, özgürlüklerin çok yakın zamanlara kadar sarsıntıdan uzak kaldığını ileri sürmek güçtür.

60

Avrupalılara demokrasi Tanrının inayetiyle verilmiş değildir. Batı toplumu daha 40 sene önce insanları fırınlayan rejimleri, va- tandaşların birbiriyle yaptığı kanlı savaşları yaşamıştır. Çağdaş Avrupa'nın, faturasını çok pahalıya ödediği demokrasi ve özgürlükleri bu kadar kıskançlık ve hassasiyetle korumasının nedeni budur. Son iki yüzyıllık demokrasi mücadelelerine bakarak diyebiliriz ki, Avrupalılar tarih yaşamamışlar, tarih yapmışlardır.

Bu konuya değinmemizin nedeni açıktır. Avrupa'nın son iki yüzyıllık demokrasi mimarlığında bizim toplumumuzun belki öncü ve etkin bir rolü yoktur, ama bu gelişmeden uzak kaldığımızı ve bihaber olduğumuzu söylemek doğru değildir. Bizde zaman zaman tekrarlanan en anlamsız söz,

"demokrasi için olgunlaşmamış bir toplum olduğumuz"dur. Oysa Avrupa siyasal tarihinde anayasal sistemin en son uygulamaya konduğu devlet ve toplum biz değiliz. Türk toplumu da yüz yılı aşkın bir süredir demokrasi mücadelesi ve deneyimi içindedir. Bu kadar çok ve uzun zaman denenene birşeyden vazgeçmek mümkün değildir, alışkanlık ve tecrübe kazanılmıştır. Tanzimat'tan beri mahalli idareler uygulaması içindeyiz, 1876'dan beri de Anayasayla yönetilen bir toplumuz ki, bunlar kısa zaman kesitleri değildir.

Tanzimat Fermanı ilan edildikten hemen sonra vilayetlerde mali ve idari sorunları çözümlemekle görevlendirilen Ievkalade yetkili muhassıl denene yöneticilere yardımcı olmaları için ruhani reislerle müslüman ve gayrimüslim halkı temsilen gene halkın

seçecekleri temsilcilerden meydana gelen muhassıllık meclisleli kuruldu. Bu meclisler ülkemizde mahalli demokrasi geleneğinin başlangıcı sayılmalıdır. 1864 ve 1871'de vilayetlerin yönetimi ye-

niden düzenlendiğinde, vali, mutasarrıf ve kaymakamların yanında çalışacak mali, ticari, adli sorunları tartışıp karara bağlayacak İdare Meclisleri kuruldu. Bu meclislerde gene seçimle gelmesi öngörülen yerel temsilciler bulunacaktı. Bu üyeler bazı yerlerde seçim yapılmadan valilerin tayiniyle veya gayrimüslim cemaat idarelerinin isteğiyle göreve başlamışlarsa da, seçim yapılan yerler de vardı. Nitekim ilk Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde seçim usulü tartışılırken, Edirne mebuslarından biri Istanbul'lulara; "Sizler seçimi ilk defa bu yıl gördünüz, bizler Tanzimat'ın başından beri seçimlerin içindeyiz" demişti.

1876'da ilan edilen Kanun-ı Esaside "reaya" tabiri yoktur. Bütün tebanın eşitliği öngörülmüyordu. İşkence ve angarya yasaklanıyordu. Tebanın eşitliği ilkesine gerçekten dikkat edilmişti. 1840'lardan beri her dinden Osmanlılar vilayet idaresine katıldığı gibi, şimdi Mebuslar Meclisi de aynı biçimde kurulmuştu. Diğer çokuluslu imparatorluklar parlamentosunda (Avusturya-Macaristan ve 1905'den sonra Rusya) görülmeyecek kadar devletin dininden olmayan mebus vardı. Mebuslar arasında gayrimüslimler üçte bir oranında idi.

19 Mart 1877'de Osmanlı İmparatorluğunun dört yanından gelen rengarenk bir heyet toplanıyordu: Meclis-i Mebusan ... Selanik, Erzurum, Bağdat gibi uzak yakın vilayetlerden gelen, çeşitli dil ve dinden grupları temsil eden bu mebuslar daha ilk anda geldikleri yerin problemlerini ortaya atmışlar, kısa zamanda geniş ülkenin sorunlarını kavrayıp, maliyeyi, yönetimi ve hatta dış politikayı şaşılacak bir ustalıkla eleştirmeye başlamışlardır. Gerçekten imparatorluğun anayasal kurumları, anayasa ilan edilmeden önce gelişmeye başlamıştı. 1840'lardan beri hükümet merkezindeki meclis ve kurullarda, 1860'lardan beri vilayetlerdeki idare meclisleri, yukarıda belirtildiği üzere yerel önderlerin yönetime karar ve eleştirileriyle katıldıkları kuruluşlardır. Nitekim me-

62

busların toplantı ve tartışma usullerinde vilayet idare meclislerindeki tecrübelerinden yararlandıkları görülmektedir.

Rengarenk mebus topluluğu Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi gereği bir

araya gelmişlerdi. Vilayetlerde mebus seçimi olmamıştı ama İstanbul'da yapılmıştı. Ancak taşra mebuslarından biri oturumlar sırasında, "İstanbul ilk defa seçim görüyor, biz Tanzimat'ın başından beri seçim yapmaktayız" demişti. Osmanlı İmparatorluğu artık bir anayasal monarşiydi. Tanzimat Fermanı'nın yol açtığı gelişmelerle, imparatorluğun aydın bürokratları bir anayasa ilan ettirmeğe muvaffak olmuşlardı.

Osmanlı ülkelerinin anayasal monarşi düzenine geçişi bir tesadüf sonucu değildir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi anayasa, büyük devletlerin baskılarından dolayı hazırlanmış bir belge de değildir. Belirli bir tarihsel gelişim sonucu gerçekleşen Osmanlı Anayasa metni, o tarihte Avrupa kıtasındaki en genç anayasa da değildi. Avusturya-Macaristan, anayasal düzene geçeli henüz çok olmamıştı. Rusya ise anayasaya kavuşmak için 20. yüzyılın başını bekleyecekti. Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan kurul bütün Avrupa anayasalarını gözden geçirmişti. Zaaflarını da içinde taşıyan bu belge, belirtmek gerekir ki, o çağın birçok anayasasının daha gerisinde bir siyasal katılma ve siyasal yapı öngörmüyordu.

Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıl süren yönetimi boyunca Anayasa kaldırılmış sayılamaz. Sultan Mebuslar Meclisini dağıtmıştı; bu onun yetkisi dahilindeydi, ama Ayan Meclisi dağılmamıştı. Birçok özgürlüklerin sınırlandırılması ve sansür bile aslında anayasaya lafzen aykırı düşmemekteydi. Kısacası II. Abdülhamid yetkilerini kötüye kullanıyordu, ama Anayasa yürürlükteydi ve devlet yıllıklarında son Mebuslar Meclisi, üyelerinin ismiyle birlikte yayınlanıyordu. Kısacası o günden bu güne yüz yılı aşkın bir süredir Türkiye anayasalı bir ülkedir ki, bu geleneği küçümsemenin imkanı yoktur.

1905'de Rumeli'de ve Anadolu'daki başkaldırmalar sonucu, Osmanlılar dağıtılan meclisi yeniden topladılar. Bu sefer saltanat

makamının yetkileri kısılmış, hükümet meclise karşı sorumlu duruma getirilmiştir. Türkiye yönetimi o devirden beri yürütme ve yasama arasında hassas bir dengenin kurulduğu parlamenter rejimin oluşumuna tanık olmaktadır. Ulusal Kurtuluş savaşımız boyunca görülen ve mutlak meclis egemenliğine dayalı konvansiyonel sistem savaş bittikten sonra yerini tekrar doğal anayasal gelişim e bırakacaktır. Bununla beraber 1921 Anayasası Türk siyasal hayatında vazgeçilemeyen bir gelenek olarak meclis üstünlüğünü getirmişti.

1908 devrimi anayasal sistemde önemli yeni kurumlar yaratmıştır. Bunların başında toplumsal hayatımızda siyasal partilerin vazgeçilmez öğeler olarak doğuşu, derneklerin faaliyeti, toplantı, gösteri ve grev hakları, basın özgürlüğü yer alır. 1908'den sonra İstanbul'da ve vilayetlerde yapılan iki dereceli seçimlerle Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştı.

II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları siyasal hürriyetlerin kullanılışı, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkıp örgütlenmesi yönünden Türkiye tarihinin altın sayfalarından biri sayılmalıdır. II. Meşrutiyet'te toplum ve devlet hayatımızda laik bir sisteme geçiş de başlamıştır. Gene eğitim kurumlarının da ilk öğretim düzeyinden ele alınıp laik bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesine girişildiği görülmektedir. Darulfünun'urı, yani üniversitemizin özerkliği de bu dönemde gündeme gelen ve kısmen gerçekleştirilebilen, Türk eğitim tarihinin onurlu bir olayıdır.

Her toplumun anayasası toplumun ilerisinde olmak zorunda değildir; bazen toplumsal-siyasal gelişmeyi arkadan izleyen, tespit eden belgelerdir. Türkiye'nin tarihi gelişimindeki özellik ise anayasaların gerçekleştirilmesi istenen kurumları ve ileri hedefleri gösteren siyasal programlar niteliğinde oluşlarıdır. Bu tarihi çizgi ve eğilim, bizim toplumsal-siyasal gelişimimizde belirgin bir kural, bir yasa niteliği kazanmıştır.

64

Dimitri Kantimir, Evliya Çelebi ve Diyanet İşleri'

65

Temmuz tarihli bir İstanbul gazetesinde verilen habere göre 1979

yılında Kültür Bakanlığı'nın bastırıldığı, BOğ

dan voyvodası Dimitri Caritimir'in (Kantimir) yazdığı Osmanlı
İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü adlı üç ciltlik kitabın toplatılması
teklif edilmiş. Toplatılma teklifi Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından Kültür
ve Turizm Bakanlığına, kurulun bir kararı halinde iletilmiş. Yani işe
kendiliğinden girişen, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu ...

Sözü geçen kitabı, Kantimir tarihinin 1876'daki Romence baskısından Dr.
Özdemir Çobanoğlu çevirmiş. Zat-ı muhteremi tanımam, ama hakikaten
muhterem bir iş yapmış. O yıllarda yaptığı çeviriyi basılması için Kültür
Bakanlığına sunmuştu. Benden çeviriyi incelememi istediler. Kusursuz
denecek kadar dikkatle yapılmıştı ve iyi bir Türkçesi vardı. (Çevirmenin tek
rıksanı kaynak metin Latinceyle karşılaştırma yapamamış olmasıdır. Ama
Latince bilenler sayılı olduktan başka, çeviri Romence nüshadan yapılyordu
ki bu en doğru metindir ..) O tarihte Kantimir hala Türkçeye çevrilmemiş
olduğundan bu zahmeti yüklenen çevirmene bir tarihçi olarak şükran
duydum. Her tarihçimiz kendi-

sine aynı hissi duyacaktır ve eser hakkında karar vermeye yetkili olanlar da onlardır. Fazla oyalanmadan incelnemi bitirip, raporumu yazdım. Çeviri Eserler Kurulu, olumlu karar verdi ve eser de baskıya girdi.

Bu konuda sadece tarihçilerin fikri sorulur sanıyordum. Meğer öyle değilmiş. Aradan 3 yıl geçtikten sonra kitap hakkında Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinin yüksek mütalaalarını öğrenince Diyanet İşleri Başkanlığına gittim. Üç yıl önce eser hakkında müsbet raporu verenin ben olduğumu ve şimdi verdikleri olumsuz kararın esbab-ı mucibesini istedim. Veremeyeceklerini bildirdiler. Niye verilemeyeceğini anlayamadım.

Kitap Kültür Bakanlığının satış yerlerinde yok, "bitti" diyor. 300 yıl sonra Kantimir'in başına gelenleri düşündüm. Boğdarı beyi Konstantin Kantimir'in oğluydu, bütün Boğdan beyzadeleri gibi İstanbul'da rehin olarak bulunması gerektiğinden 20 yıl kadar Fethiye semtindeki Ulah sarayında yaşamıştı. Kantimirler ailesi aslen Kırım Hanları ile çatışmaya düşerek Boğdarı'a sığınan Nogay beylerinden Kantimir Mirza'nın soyudur.

Dimitri Kantimir bütün Boğdan soyluları gibi Latin-Yunan kültürü ve Avrupa uygarlığını tanımıştı. İstanbul'da Arap-Fars kültürü ve Osmanlı uygarlığını tanıdı. Dostları başta Sadrazam Rami Mehmet Paşa ve Latince bilen bir Osmanlı aydını olan Nefyioğlu gibi Lale Devrinin seçkin Doğu kültürüne vakıf ve Batı kültürüne açık insanlarıydı. 16SS'de 15 yaşında İstanbul'a gelen bu beyzade; Türk tarihi, sanatı, özellikle müziği üzerinde derin bilgi sahibi idi ve hatta sonradan terkedilen bir musiki makamı bile bulmuştu. Bu bilgisi ve yazdıklarıyla evrensel ansiklopedilere ve bilim tarihine geçmiştir.

Siyasi hayatı ise hatalarla doludur. Osmanlılara karşı bağımsızlık için Büyük Petro ile birleşmiş, 1711 Prut yenilgisinde Rusya'ya sığınarak 1714-16 arasında ünlü Osmanlı Tarihi'ni kaleme almıştır. Bu alanda Doğu-Batı kaynaklarının kullanılması ve be-

lirli üslubuyla çağı için şaşılabilecek derecede tarafsız ve Osmanlı tarihinin derli toplu ilk sentezi sayılmaktadır. Hammer'in tarihinden 100 yıl daha öncedir ve bazı yönleriyle Hammer'den daha orijinaldir. Kantimir'in yazdığı Tarih,

çağdaşları arasında ün yapmıştır, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında birçok olayın içinde yaşadığı için görgü ve değerlendirmeleri çok önemlidir.

Kantimir herşeyden önce bir Osmanlıydı ve o dünyanın bir adamıydı. Geniş ölçüde Osmanlı vekayinameleri, Avrupa tarihleri, bazı vesikalar ve asıl önemlisi, yaşadığı ve gördüğü olayların tahlili ile bu eseri yazmıştır. Nitekim Türk tarihçilerinin de üye olduğu uluslararası bir bilimsel kuruluş olan Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Cemiyeti, Kantimir (Cantemir)'i 300. doğum yıldönümünde çıkan bir kitapta bunları belirtmiş ve önsözü de, cemiyetin başkanı ünlü tarihçimiz Profesör Halil İnalcık yazmıştır.

18. ve 19. yüzyılın aydınları herşeyden önce mensup oldukları dini çevre ve uygarlığın getirdiği önyargılardan ve deyimlerden tam anlamıyla arınamamışlardır. Kantimir de "hain Osmanlı Sarayı, daha az imanlı hükümdar" gibi deyimleri kullanır. Ama aynı çağda Osmanlılar Batı için ne tür ifadeler kullanırlar? Hammer 19. asrın ortasında bile Osmanlılar ve Türkler için pek hayırhah sözler kullanmaz, acaba kendisinin Türkçeye çoktan çevrilen tarihi için ne gibi bir iyilik düşünülüyor!?

Kantimir'in Osmanlı kültürü ve İslam tarihi için devrinin ölçülerine göre çok objektif davrandığını tekrar belirtmek gerekir. Bu ilk Osmanlı tarihi sentezinin, hazır devlet ucuz basmışken, herkesin okuması ve bilmesi gerekirken; her kasabada bulunan bir iki gayretkeş vatandaş veya her okulda rastlanan bir iki şikayetsever öğrenci Diyanet İşlerine başvurdu diye Din İşleri Kurulu'ndan karar çıkartıp, Kültür Bakanlığına müdahalede bulunmak, onaylanacak bir hareket değildir.

17. yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi Almanya'dan Macaristan'a, Ukrayna'dan Mısır'a kadar çok yeri gezmiştir. Ciltler tutan

seyahatnamesinde bu ülkelerin şehirlerini, halkından, coğrafyasından uzun uzun sözeder. Bu seyahatname bugün değerli bilgileri içermektedir. Ne var ki, Evliya ikide bir; "kafir, gavur, hakile yeksan ola (yere hatası)" gibi deyimler kullanmaktan geri kalmaz. Bütün uluslar bugün Evliya'yı olduğu gibi çeviriyorlar. Kitapta bu deyimlerin altına "ey dini bütün Hristiyan okuyucu, kusura bakma, bu Evliya dedikleri ne de olsa bir Hristiyan sevmez Türktür" diye dipnotu düşüldüğünü görmedim. Çünkü bana Diyanet İşlerinde söylenen, Kantimir'in Müslümanlık aleyhindeki sözlerine dipnotu düşülmediğidir. Oysa 17. yüzyılın insanının bu tür görüşlerini uygar insanlar gülümseyerek okurlar. Evliya'nın yazdıklarında bu gibi deyimleri Macarlar. Almanlar nasıl okuyorsa, biz de onunla çok yakın zamanlarda yaşayan Kantimir'i öyle okuruz. Türk okuyucusunun bu düzeye ulaştığını sanıyoruz. Nasıl ki, Evliya'nın Hristiyan sevmezliğiyle değil, Hristiyan dünyasının 17. yüzyıldaki hayatı ve yurtları ile ilgili yaz- dıklarıyla ilgilenenler onu birçok dile çevirip, bastırıp okuyarlarsa biz de Kantimir'i, daha 18. yüzyılın başında tarihimizi bu kadar ehliyetle kaleme aldığı için defalarca ve çok önceden bastırıp okumalıydık.

yüklenmesi yakındır. Diyanet İşlerinin bu son müdahalesi hoş görüldüğü takdirde, yarın bir gün, falan veya filan hisleri reneide ettiği gerekçesiyle özel kitabevlerinin bastığı kitaplar için de Savcılığa müracaat etrneğe başlar. Bu kitapların da coğrafya, tarih, etnoloji ile ilgili olması mümkündür.

Kültür Bakanlığı'nın Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu son mü- dahalesini dikkate alması hazin bir olaydır.

Bu olayla bizce bürokrasimizin işleyişinde bir başka usulsüzlük göze çarpmaktadır. Bu kitaba yetkili bir uzmanın inceleme raporu üzerinde yetkililerden oluşan bir kurul -Kültür Bakanlığı Çeviri Eserler Kurulu- olumlu oy vermiş ve kitap bastırılmıştır. Hal böyle iken kendisini herşeyin üstünde görme alışkanlığı edinen Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bu eseri sözüm ona tekrardan incelemesi ve yeni bir raporla Kültür Bakanlığına müracaatı, yetki tecavüzünden başka bir şey değildir. Diyanet İşleri her başvuruyu böyle değerlendirip de, merkezi devlet örgütünün diğer şubelerinin işine müdahalede bulunur ve fetva verirse bunun demokrasimizin en önemli temel ilkelerinden biriyle çatışır bir durum olduğunu belirtneğe gerek yoktur. Kendi alanına ait olmayan kitapları res'eri denetleyip tavsiyelerde bulunmağa

başladığına göre, Din İşleri Yüksek Kurulunun sansür fonksiyonunu

68

69

Dünden Bugüne Üniversiteler

D

••

niversite özerkliğinden rahatsız olanlar, bu versiteye, yakın

zamanlarda siyasal hayatımızdaki aydın diktası sonucu verildiğini ve üniversite özerkliğinin toplumun sindiremeyeceği taze bir anayasal kurum olduğunu ileri sürerler. Oysa gerçek böyle değildir. Bireyin temel hak ve özgürlükleri dahil pek çok anayasal kurum bizim toplumumuzda yüzyıllık bir mücadele sonucu yakın zamanlarda yer ettiği halde, bilim adamlarının veya ulemanın özerk ve masun (dokunulmaz) olmaları pek eski bir gelenektir.

Bu kuşkusuz Avrupa toplumlarında da böyleydi. En temel hakları ve özgürlükleri için 300 yıl boyu kan döken Avrupalılar, üniversitelerine özerkliği zamanın akışı içinde, doğal bir uyum ile vermişlerdir.

Geleneksel toplumun bilginlere saygın bir yer sağlaması kuş- kusuz sosyo-psikolojik ve antropolojik bir inceleme konusudur. En ilkel toplumlarda bile büyücülerin doğaüstü güce sahip olduğu kabul edilir ve bu kişiler fonksiyonel bir ayrıcalık sahibi olurlar. Uygarlığa geçiş aşamasında rahipler, tanrısal bir vergi olarak nitelendirilen yazıyı bilmeleri, astronomi ve astrolojiden anlamaları gibi özellikleriyle toplumun saygısını kazanmışlardır. Depolanan buğdayı gizemli işaretlerle kaydeden: yağmur mevsimini ve hasat zamanı sıcaklığının gelişini, hatta kuraklığı önceden gözle-

yip bildirebilenlere sunulan bu saygı çok görülmemelidir. Ortaçağ İslam

toplumunda tabib, matematikçi gibi bilginler Hıristiyan da olsalar bir ayrıcalığa sahiptiler. İslam toplumunda ulema ve fukahanın (hukukçular) kıyafetleri ayrıydı ve protokolde seçkin yerleri vardı.

Ortaçağ Avrupa üniversitesi temelde bir esnaf loncası gibiydi. Ama bu loncaların, ister öğrencilerin, ister profesörlerin oluşturduğu bir örgüt olsun, bilimle uğraştıkları için esnaf ve diğer çalışanların sahip olmadıkları

ayrıcalıkları olmuştur. Hatta Prag ve Viyana örneğinde olduğu gibi üniversiteyi hükümdarlar kurmuş olsalar bile, üniversiteye ve profesörlere birtakım ayrıcalık beratları bağışlanmıştır.

Bilim adamlarına bu seçkin yeri vermek, her toplumun kaçınılmaz rasyonel yanısıdır. Çünkü rahat ve özgürce öğrenip öğrendiklerini uygulayabildikleri takdirde onlardan beklenen fayda elde edilebilirdi. Ortaçağ toplumu bilginlerinden gökteki yıldızların hareketinin saptanması, hesap kitap, kayıt tutulması, yargı görevinin bilgece yerine getirilmesi gibi rasyonel görevler kadar, falcılık ve rüya yorumculuğu gibi bugün bize rasyonel görünmeyen, ama o çağda mutlak ihtiyaç duyulan hizmet isteminde de bulunuyordu. Bu istemin karşılanması için bilginlerin baskı altında olmamaları, hatta başkalarına yasak olan büyücülük ve ilm-i simya gibi işlerle de özgürce meşgulolabilmeleri ve düşündüklerini açıklayabilmeleri gerekliydi. Eğer geniş yığınlar propaganda yapmazlarsa, Ortaçağın bilgini zındıkça görülen fikirleri bile meslekdaşlarıyla tartışabilir ve bir köşeye kaydedebilirdi. Pratik konularda ortaya koydukları işin başarısı onların her türlü kural dışı eyleminin anlayışla karşılanmasını sağlamıştır.

Kadavra üzerinde çalışanlara önce izin verilmedi. Fakat sonra, mezarlıktan ceset ve kemik çalıp inceleyenlerin daha başarılı ameliyatlar yaptıkları ve çetin hastalıkları teşhis ve tedavi ettikleri görülürce tabii yıkılınağa başladı. Hekim ve hukukçu her çağda ister istemez bir dokunulmazlık kazanmıştır. Kilise hukuku-

nu eleştirip Roma hukukunun mantığıyla iş gördükleri için "kötü Hıristiyan" denilen Rönesans devri hukukçuları, adaleti bilgece dağıtmaya, müvekkillerinin hakkını ustaca savunmaya başlayınca,

bağnaz dindarların ve kilisenin diyeceği birşey kalmadı.

oluşturuyorlardı.

Şiirin güzelliği, yaşamın gizeminin açıklanması ne olursa olsun çekici gelir insanoğluna ve toplumlar akıllı üyelerine saygı duyarlar. İster bugünün ordinaryüsleri, ister tarih-öncesi çağların büyücüleri olsunlar, bilim adamları grubunun saygınlığı, bu insani duygu ve zaaf kadar eskidir. Zeka ve sanatçı yaratısı, bu beceriye sahip olmayanları büyüleyegelmiştir.

Bu her toplumda böyle olduğu gibi Osmanlı toplumunda da böyle olagelmiştir. Osmanlı toplumunda siyasal güç, ulemanın desteğini aramıştır. Yönetenler kadar yöneticilere karşı ayaklananlar da aynı ihtiyacı duymuştur. Devletin kurucusu sayılan Osman Gazi, gördüğü rüyayı Şeyh Edebalı'ye yorumlatarak hükümdarlığının meşruiyyetini topluma kabul ettirmişti. Patrona Halil ve manav Muslu Beşe'nin peşine takılıp ayaklana!llar da ulema efendileri yanlarına celbetmek gereğini duydular.

H~r geleneksel toplumda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da elifi görünce mertek sananlar çoğunluktaaydı. Mahalle mektebinde hecelemekten okuma derecesine geçen çocuğun fesi çıkarılıp cüz kesesi başına geçirilir, mektebin bevvabı (kapıcı) elinden tutup evine götürürdü. Çocuk çarşıdan geçerken esnaf, dükkanın önüne çıkar, yoldan geçenler durur, "maşallah" çekerlerdi. Ulema sınıfının gelecekteki üyesi olan bu küçük çocuk, dij, lam, mım'i belleyip kelimeleri sökmeğe başladığı gün ümmt (okuyamayı) kalabalığın dışına çıkar, onların alkış ve saygısını kazarımağa başlardı.

Kadı, müftü, müderris gibi ilmiyye sınıfından görevliler ancak kazaskerler ve sonraları şeyhülislamlar tarafından bağımsız olarak ve belirli kurallar çerçevesinde terfi ederek görev yerlerine atanırlardı. Osmanlı ilmiyye sınıfı üyelerinin mülkiye silk'ine (kariyere) geçtikleri olmuştur. Fakat hiçbir mülki görevlinin veya 19. yüzyılda hiçbir vali ve büyükelçinin ilmi veya bir göreve, Darülfünunun eminliğine atandığı olmamıştır. Osmanlı imparatorluğunun bütün hayatı boyunca, ilmiyyeden olmayan birinin hele bu sınıfı denetleyecek veya özlük işlerine karışacak bir makama getirildiği görülümüş, işitilmiş işlerden değildi. Adam rırken bile, ancak ulema takımından falan veya filan adam desteklenirdi. Bu nedenle, Amerikan üniversite modelini yersizce izleyerek

meslek dışı yöneticileri üniversitede sorumlu görevlere atarnağa çalışmak geleneğimize aykırıdır.

Ulemanın kanı akıtılmaz, yani kılıçla siyaset uygulanamazdı. Idarn edilmeleri kanun dışıydı. Osmanlı tarihinin 600 yılı içinde bir tek defa despot hükümdar IV Murat, mülki görevini ihmal ettiği için İznik kadısını astırmıştı. Bu olay nefretle karşılanmış, Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi aşırı hiddet ve tepki göste-

76

Osmanlı toplumunun en dokunulmaz, servet ve rütbeleriyle en çok güvence altında yaşayan sınıfı, ulema idi. Aldıkları yüksek ücretler, katl ve müsadereden masun (dokunulmaz) olmaları ellerinde büyük servetlerin birikmesini sağladı. Ayrıca yüksek rütbeli bir ilmiye sınıfı üyesinin ya oğlu ya damadı bu meslekte kolayca yükseldiğinden bu yaşayışı kuşaklar boyu sürdürebiliyorlardı. Çok

küçük yaşlarda rütbece yükselmeye başlayan bu beşi k uleması takımı hepimiz biliriz. 1590-1660 arasında görev yapan 20 şeyhulislamın ancak 9'u, 1702-1750 arasında görev yapan 30 mın ancak 4'ü halktan gelen kimselerdi. Yüksek rütbeli ulemanın çoğunun babaları da, dedeleri de ulema aristokrasisindendi.

Bunun kaba bir nepotizm (akraba kayırcılık) ve usulsüzlük olduğunu düşünmeyelim. Bilgin ve aydın kişinin yetişmesi bir yerde çevreden ve aileden gelme bir birikim istiyordu. Böyle beşik bilginleri arasında yeteneksizler olduğu gibi, baba ocağından aldığı eğitimi devam ettirip geliştirenler de vardı. Osmanlı ulema sınıfı bu kapalılık ve devamlılığından gelen bir birikim ve devrine özgü bir zerafetle bütün arasında sivrilmişti. İstanbul'da ve eyaletlerde yaşayış biçimleri ve özgün etiketleriyle ulema hanedanları en gözde grubu

rince, korkuya kapılan Padişah onu göndertmiş ve yolda gizlice boğdurtrnuştı. IV Murat'ın bu nedenle Osmanlı kroniklerinde fazlaca karalandığı bilinmektedir. Sultani fermanlar kanı akıtılması mübah olmayan kadıları, idari ihmallerinden dolayı "dibekte döğölüp, helak edilmekle" tehdit ederlerdi. Kuşkusuz böyle bir olay da görölmemiştir.

Osmanlı toplumunun meritokrasisi (aydın seçkinler) ilmiyye sınıfı üyeleri idi. Veziriazamların başı gider, eyalet valileri azledilir, ama onların hayat ve rütbeleri güvence altında sürerdi. Veziriazamına küfür ve hakaret eden padişahlar vardır, ama ulemaya saygısızlık eden olmamıştır. Padişahlar müftüye, "Efendi hazretleri, hocam, siz" diye hitap ederlerdi. Padişah, veziriazam adayına mührü uzatıverirdi, mülkiye sınıfı üyelerine rütbe ihsan edebilirdi, ama ilmiyyenin reisine görevi, yani makam-ı fetva, arzedilirdi. Bayram ve cölüs törenlerinde Babussaade önünde taht kurulduğunda başta veziriazam, bütün vezirler ve devlet adamları padişahın eteğini Şeyhölislam efendi ise etek padişah tahttan kalkar ve onun samur kürk yakalığına yüz sürerdi.

Osmanlı bilginleri gördükleri saygıya oranla, çağlarının bilimini, Yeniçağ dünyasının uyanışını toplumlarına getirememişlerdir. Ama onlardan böyle bir gayret ve beceri isteyen de olmamıştır. Osmanlı bilginleri, yaşadıkları toplumdaki bürokratik sistemin ve ideolojinin sürmesini sağlayacak bilgiyi öğretmek ve danışma görevini yerine getirmekle yükümlüydüler, Ulema bunu yapmıştır.

Modern çağa geçilip, modern dünyanın gereklerine uygun bir eğitim düzenlemesine gidildiğinde, Osmanlı uleması toplumsal üstünlüğünü kaybetmeğe başlamıştır. Laik eğitim kurumları ve bu kurumlardan yetişen bürokratlar medresenin, medrese de onların düşmanı kesilmiştir.

Osmanlı imparatorluğunun 19. yüzyılına Ahmet Cevdet Paşa am demek yanlış olmaz. Medreseden bürokrasiye geçen ve laik hukuku da öğrenen bu devlet adamı, medrese ile laik görüşün bir arada yaşamasını formüle etrneğe çalışmıştır.

19. yüzyıl, ulema ile laik bilim adamlarının aynı derecede saygı gördüğü bir devirdi, ama bu, çatışmayı önlememiş tam tersine artırmıştır. Bu nedenle yakın zamanlara kadar laik üniversitenin karşısında daha çok toplumsal durumu sarsılmakta olan din adamları ve dinci çevreler bulunuyordu. Bugün artık üniversitenin karşıtlarını betimlemek bu kadar basit değildir.

Osmanlı eğitim düzeninde medreseler bölgelere göre bir hiyerarşi içinde sıralanmıştı. Başkentte en yüksek öğrenim kurumları, eyallerde de daha düşük dereceli eğitim veren medreseler bulunurdu. Medreselerin öğrenci adedi belliydi. Daha yüksek dereceli öğrenim görmek isteyenlerin büyük şehre gelmesi kaçınılmaz dı. 17. yüzyılda öğrenci sayısı gereğinden fazla artınca, medrese vakfından beslenemeyen aç suhteler dağ, şehir gezip eşkiyalığa başladılar. 17. yüzyıl toplumunun rasyonellik dengesi içinde medreseye gereksiz sayıda öğrenci doldurmak faciaya yol açmıştı.

20. yüzyıl toplumunun da kendine göre bir dengesi vardır. Az öğrenciyle eğitim yapılması gereken kuruma çok öğrenci alınır sa, eğitim niteliksizleşir ve bunalımlı işsizlerin sayısı artar .. Diplomalı işsiz, eğitim görmemiş işsize benzemediği ve toplum için daha büyük sorunlar yaratacağı açıktır. 20 yıldır gereksiz sayılara ulaşan ve niteliksiz eğitim veren liselerin mezunları üniversite kapılarına hücum etmektedir. Zavallı üniversite ise bu talebi karşılamaya hazırlıklı değildir ve aslında karşılaması da gereksizdir.

Sorunu bu açıdan görmeyenler, kusuru üniversite özerkliğinde aramaktadırlar. Oysa üniversite bizde 60 yılı aşkın bir süredir özerktir. Darülfünun-u Osmani'nin II Ekim 1917 tarihli nizamnamesinin 2. maddesi "Darülfünunı ilmt muhtariyeti haizdir" hükmünü getirmiştir. Darülfünun eminini de iki adayolmak

*

Darol 78

üzere profesörler seçiyor ve Maarif Nazırı bunlardan birini tayin ediyordu. Özerk statüyü 1919 yılında çıkarılan nizamname de değiştirmedir.

Cumhuriyet devri boyunca üniversitenin, 1948 yılında Dil Tarih Coğrafya

Fakültesi'ndeki çirkin bir tasarruf dışında, onurunu kıracak bir olayolmamıştır. Nihayet Tek Parti yönetimine rağmen 1946'da ulu sal üniversitemiz klasik yapısına kavuşmuş, özerk yönetimini elde etmiştir. Bu sistemin uzun yıllar işlediğini biliyoruz. Eğer şimdi aksaklık varsa bunu üniversitenin içinde değil, dışında aramak gerekir.

Bizde üniversitenin bilimsel kişiliğini kazandığı reform, 1933- 1934 yıllarında Kemalist dönemde en uygun biçimiyle ta mamlanmıştır. Kürsüleri, enstitüleri ve yönetim organlarıyla olu şan o zamanki üniversite modeli, dünyanın birçok gelişmiş üniversiteleriyle aynıdır. 1934 reformunda, üniversitenin kendi değerli üyeleriyle Hitler zulmünden kaçan Alman aydın seçkinleri bir araya geldiler. Alman hocaların gelişi üniversite açısından basit bir dış yardım olarak görülmemelidir. Kaçanlar hakaret edilmiş insanlardı, kendilerine kucak açan yeni vatani sevdile r ve ona hizmet ettiler. Bu kadronun yararı büyük olmakla beraber, o tarihte Türk üniversitesi de sanıldığı gibi küflenmiş bir medrese değildi. Tıpta, Türkolojide, bazı doğabilim dallarında çağın ölçülerine uygun düzeyde hocalar vardı. Örneğin Fuat Köprülü'nrürü başında bulunduğu Türkiyat Enstitüsü yabancı hocaları kabul etmedi, fakat bu bölümün çalışmaları o gün de uluslararası ölçülere göre çok iyiydi.

Üniversitenin iç yapısına ve doğal gelişimine yapılacak ani müdahaleler anlamsız ve sonuçsuz kalınağa mahkûrndur. En olaylı ve köklü devrimleri geçiren ülkelerde bile akademik kurumların çalışmasına ve varolan yapılarına en az karışılmıştır. Fransız devrimi ne krallıktan kalma akademileri kaldırabilmiş, ne de üniversitelerin bünyesinde sarsıcı değişiklikler yapabilmiştir, daha doğrusu yapmamıştır. Sovyetler'in hiç değilse 1920'lerin sonuna kadar en az değiştirdikleri kurumlar, Bilimler Akademisi ve üniversitelerdi.

Bilim kurumlarının değişimi zamanın gerektirdiği ihtiyaçlar dolayısıyla bilim kadrolarının yapacakları seçme ve düzenlemeler demektir. Bunun dışında hiçbir sağlıklı yapısal değişim düşü- nülemez. Bilim kurumlarına karşı şiddet uygulayan Hitler AI- manya'sı, iki dünya savaşı arasında her alanda parlak değerlere sahip olan ve öncü araştırmalar yapan Alman üniversitelerini yıkıma götürmüştür. Almanya bugün iktisadi mucizeyi yaratmakla övünüyor, fakat Alman üniversiteleri eski parlaklığına ulaşamamıştır ve ulaşmaları da olası görünmüyor.

Bizim toplumumuzda üniversitenin ne olduğunu kavramak konusunda zihni bir tembellik vardır. Geçmiş zaman içinde özellikle rektörlük ve dekanlık meraklısı bazı öğretim üyeleri, hükümetlerle anlaşıp bütçeden para ayırtmış ve ülkenin ücra köşelerinde sözde üniversiteler kurmuşlardır. Üniversitenin bir fabrika veya liman gibi bu yörelerin kalkınmasını sağlayacağını ve oralandaki gençlerin okuyacağını ileri sürmüşlerdir. Kuşkusuz hatalı bir görüştür. Üniversite azgelişmiş bir yöreyi kalkındıramaz. Büyük şehirlerdeki üniversiteler geliştirilir, azgelişmiş yörelerin gençlerine kontenjan ayrılır ve yeterli burslar verilirse bu gençlerin okuması sağlanmış olur ki, daha akıllıca ve ekonomik bir seçimdir. Anadolu gençleri üniversiteyi büyük şehirlerde okumalıdır. Çünkü üniversite mezunu, ulusal aydın grubunun aday üyesi demektir. Ulusal aydınımızın ise milyonların yaşadığı, kültür hareketlerinin yoğunlaştığı büyük şehirde yetişmesi gerekir.

80

1 Ankara ve

Istanbul gibi

şehirlerde geçirmek

niçin sadece orada

doğup

G

büyüyenlerin te- e

kelinde olsun? n

Üniversite gençliği ç

büyük şehirlerin l

havası içinde i

olgunlaşmalıdır. ğ

Geleceğin i

hekimleri, hukukçu n

ve öğretmenleri i

için bu deneyim, v

eğitimin en önemli e

bölümüdür.

Üniversitede e

reform, bazı bilim n

dallarında eğitimin

yeniden v

düzenlenmesi e
biçiminde hiç ele r
alınmamıştır. i
Örneğin hukuk fa- m
külteleri, lise l
mezunlarının i
kalabalık sayılarda ö
alınıp dört yıl sonra ğ
sözde hukukçu r
diye mezun e
edildikleri n
kurumlar olmaktan m
çıkarılmalıdır. e
Belki hukuk
fakültelerine başka ç
sosyal bilim dal- a
larında iki yıl ğ
yüksek öğrenim ı
görmüş öğrenciler n
sınavla alınmalıdır.

Ç ü n k ü T ü r k i y e ' n i n a r t ı k C u m h u r i y e t ' i n i l k y ı l l a r ı n d a o l d u - ğ
u g i b i a c ı l

en çok sayıda hukukçuya değil, iyisine ihtiyacı vardır. Gene bazı dalların öğrenci ve öğrenim yılı sayısı ayarlanmalı, liseden gelen öğrencinin doğrudan mı yoksa ara bir eğitimden geçerek mi alınacağı saptanmalıdır.

Oysa tutarlı düzenlemeler yerine "herkes üniversiteye" zihniyetiyle bir üniversite enflasyonu yaratılma yolu seçildi. Yaratılan üniversite enflasyonu ülkemizin kültürel ve bilimsel düzeyinde hiçbir yükselme sağlayamayacaktır.

30 sene önce lise öğretmenleri toplumda saygın yeri olan aydınlardı. Kuşkusuz bu saygınlığın nedeni vardı, üretkenlerdi ve kültürel hayatımıza katkıları vardı. Bugün öğretmen horlanıyor, bu horlanmanın çeşitli nedenleri var. Ücret düşük, görev güvencesi yok, bir neden de kalabalıklaştırılan üniversite öğrencilerinin niteliksiz bir eğitimden geçip bu mesleğe girmeleri ... Şimdi aynı şey öğretim üyeleri için söz konusu oldu. Fakat öğretmenini niteliksizleştirdikten sonra üniversite öğretim üyelerini de sayısı çok, işlevi yok bir kalabalık durumuna getiren bir toplumu mutlu yarınların beklediği söylenebilir mi?.. Üniversite hocası en az ücret alan, pahalı yayınları izleyemeyen. dış dünyadaki meslektaşlarıyla kendisi için gerekli meslek ilişkilerini kuramayan zavallı bir adam olursa, topluma bilimin ve gerçeğin yolunu kim gösterecektir?

Üniversiteli, üniversiteden kaçınağa başladı. Bütün üniversite öğretim üyelerinin özel sektöre geçmesi veya dış ülkelere çalışmağa gitmesi, toplumun kendini yeniden üretme yeteneğini kaybetmesi demektir. Üniversitenin tek denetleyicisi, geniş anlamıyla toplumdur. Toplum üniversiteden beklediğini bulamaz, mezunu na iş vermez, üniversiteye danışmazsa o kurum kendini yenileme hareketine ister istemez girer. Oysa görünüşte devlet kurumları üniversiteden danışman istiyor, özel sektör onlardan yararlanıyor, yargı organları hukuk fakültelerinin bilimsel içtihatlarına başvuruyor, Siyasiler onları aralarına almak istiyorlar. O halde üniversitenin yeniden düzenlenmesini de üniversitelilere bırakmak gerekir. Ama varolan geleneğe, yani özerklik kurumunun gereğine uyarak. ..

Geleceğin üniversitesinin övünülecek bir kurum olmasını istiyorsak, önce onun geleneğine saygı duymalıyız.

Dilde Özleşme ve Dil Akademisi Sorunu *

83

ilde özleşme veya sadeleşme hareketi, bizim ulusal kültür

hayatımızda yüz yıllık bir sorundur. Bu sorun 193ü'larda çok köklü girişimlerle bir dil devrimi olayı haline gelmiştir ama Türkçe yazılı kaynaklarda zaten yüzyıllardır değişim geçirmekteydi. Gerçi 19. yüzyıldan önce Osmanlı aydınının dilde yenilik, değişim, özleştirme gibi sorunları olmamıştır. Buna rağmen bu gelenekçi toplumda bile dilin hem kelime hazinesi, hem de gramer açısından değiştiği gözleniyor. O kadar ki, 15. yüzyılın herhangi bir vekayinamesi veya sultani fermanı 17 ve 18. yüzyıllara ait kaynaklara göre dil açısından önemli bir yapısal farka sahiptir. Bu değişim bazı ihtiyaçlar sonucu, imparatorluğun yaşadığı dünyadaki kültürel çalkantılara, okur-yazar grubunun eğilimlerine göre kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ortada bir gerçek vardır: Türkçe klasik biçimine henüz ulaşmamıştır. Bu gerçek birçok başka uluslar için de söz konusudur veya söz konusu idi. İngilizce, Elizabeth çağında henüz klasik biçimini almamıştı. Almanca için bu olay ancak 18. yüzyıl sonunda söz konusudur. Rusça'nın klasikleşmesi Puşkin'den sonra ve 19. yüzyılın ilk yarısındadır. Avrupa dilleri içinde İtalyanca

D

ilk ulusal dildir, dediğimizde çeşitli lehçeler içinden birinin edebî dil kimliğini kazanması (Toscana lehçesi) ve bu lehçenin şiir de, bilimde ve bürokraside kullanılıp oturması anlaşılır. Fransızca bugünkü zengin ve oturmuş yapısını 17. yüzyılda kazanmıştır. Balkan dillerinin çoğu için bu durum henüz söz konusu değildir. Örneğin uygarlığın dili sayılan eski Yunanca'dan bu yana Yunan dili hala evrim geçirmektedir. Aynı durum Arapça için de söz konusudur.

Konuşulan lehçelerle yazı dili arasındaki uçurumun büyüklüğü bunun nedenidir. Yakın zamanlarda Macar Türkolog Gyorgy Hazai 17. yüzyılda konuşulan Türkçeyi içeren bir metin yayınladı. * Bu metin o devirde Türkiye'de bulunan Harsany adlı bir Macar tarafından kaleme alınmıştır. 17. yüzyılın şiirden, nesirden, vekayiname, ferman, berat gibi vesikalardan tanıdığımız Türkçesiyle bu Türkçe arasında da büyük farklar vardır. Öyleyse Türkçenin, klasik biçimini henüz kazanmamış bir dil olarak o devirden bu yana bilinçsizce veya bilinçli bir biçimde aydınların el atması ve kullanımından dolayı değişmesi kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye'de dilin ve kullanılan yazının bir sorun haline gelişi ve bu soruna bilinçlice el atma süreci hepimizin bildiği gibi 19. yüzyılın ilk yarısında Tanzimat devrinde başlar. Dil ve yazı üzerindeki değiştirme çabalarının bu dönemde açığa çıkışı ve böyle bir sorunun kültürel yaşama getirilmesi başlıca iki nedene dayanır: Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu modernleşmekte ve merkezleşmektedir. Merkezîyetçi bir devlet güçlü, geniş bir bürokratik örgüt demektir.

Oysa Tanzimatçılar daha ilk anda ihtiyaç duydukları sayıda ve nitelikte memur bulamamışlardır. Özellikle resmi yazışma dilinin zorluğu ve üslup çeşitliliği, bir memurun uzun yıllar büro-

larda çıraklık yaparak yetişmesini gerektiriyordu. Bundan başka yazışmalar yavaş ve özenli bir biçimde yapıldığından, süratli ve yaygın bir işlev görmek zorunda kalan bürokrasi, standart ve sade bir dil kullanmak zorundaydı. Matbaa toplum hayatına girmiş, okul sayısı artmıştı. Binlerce basılan ve okunmak zorunda olan kitaplarda (edebî veya bilimsel olsun) daha sade ve

oturmuş bir dil kullanmak gerekiydi. Bu nedenle imparatorluğun modernleşme dönemi ister istemez dilde de bir sadeleşme sorununu gündeme getirdi.

Gene bu dönemde nk'a, gibi zor yazı çeşitleri terkedilerek daha sade ve standart bir yazı (kaligrafi) kullanıldı. Esasen 19. yüzyılortalarında Münif Paşa, Osmanlı imlasının ve Arap harflerinin ıslahını, Azeri reformatör Mirza Fethali Ahundof ise Latin harflerinin kabulünü önerdiler. Her halukarda Osmanlı devlet adamları ve aydınları Osmanlı imlasında bir kolaylık, standardizasyon ve konuşulan dile yakınlığı sağlamak konusunda hemfikirdiler. Bu sorun böylece sürdü.

Dilde sadeleşme sorununun ikinci nedeni milliyetçilik akımlarıdır. Milliyetçilik, imparatorlukta Balkan ulusları arasında başlayıp, sonunda Türk unsuru da etkiledi. 19. yüzyıl milliyetçiliğinin her yerdeki amaç ve yöntemi, konuşulan dilin yazıda da kullanılmasıydı diye özetlenebilir. Mamafih sorun bu kadar basit bir biçimde çözümlenemedi. Kimi milliyetçiler eski tarihi dillerini kullanıp, yabancı kelimeleri atmak, kimileri ise ölü yazı dilini halk diliyle değiştirmek eğilimindeydiler. Bu iki karşıt eğilim Balkanlar'da dil sorununu bütün dünyada görülmedik bir biçimde şiddetlendirdi. Türkler de aynı çözümsüzlükle yüz yüze geldiler. Bu nedenle dilde özleşmeyi bir milliyetçilik sorunu olarak ele aldığımızda 18. ve 19. yüzyıllarda Balkanlarda meydana gelen gelişmeleri hatırlamakta yarar vardır.

18. yüzyıl sonu ve özellikle 19. yüzyılda milliyetçi Bulgar ve Sırp aydınları, millt dillerini geliştirmek istediklerinde tarihi kilise dilinin artık halkın konuştuğu dilden uzak kaldığını gördüler.

Sorunun çözümü, konuşulan dilin yazıya dökülmesi oldu. Bunda Batı dillerinden kelime aktarımı kadar, gelişmiş kültüre sahip büyük bir Slav ülkesinin dili olan Rusça da kaynak oldu. Örneğin Büyük Petro'nun yaptığı alfabe ve im la düzeltimi, Kiril alfabesi kullananlar tarafından esas olarak benimsendi. Kuşkusuz güney Slav dillerine giren Osmanlıca (Türkçe ile birlikte Arapça, Farsça kelimeler) ve Rumca kelimeler de büyük ölçüde korundu.

Yunan milliyetçileri ise bu yeni kelimelere düşmanlıktan dolayı eskiye dönük bir yazı dili olan Katarevusa'yı kullanınağa başladılar. Bu öz Yunancacılık bugüne kadar halkın konuştuğu Dimetiki ile kıyasıya çatışma içindedir. Dimetiki, bol Osmanlıca, hatta Slav kökenli kelimeleri banrıdıyor ve imla farklılığı vardır. Eğitim Katarevusa yüzünden bir keşmekeş içindedir. Siyasi partilerin başlıca sorunlarından biri, Dimetiki veya Katarevusa kavgasıdır.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başındaki Osmanlı aydını, halka uzak bir kelime hazinesi ve yabancı gramerli Osmanlıca'yı sevmiyordu. Bunu temizlemek son kuşak Osmanlı aydınının ve Cumhuriyet'in dil devrimcilerinin büyük başarısıdır. 1930'ların dil devrimi, konuşulmayan bir gramer kullanımını (özellikle isim tamlamaları, WL kipleri) kaldırdı. Son Osmanlı devrinin dilde sadeleşme hareketinde Turancı emeller de vardı. Gaspıralı İsmail'in çıkardığı gazete, bütün Türk grupları arasında anlaşılmayı amaçlıyordu. Geçen zaman bu emeli sild{*}. Birtakım Türk dilleri tek bir dil gibi düşünmek mümkün değil, bu nedenle 1930'ların sadeleşme hareketine bu açıdan karşı çıkmak da en azından gerçek dışıdır.

1930'lardaki sadeleşme hareketi 100 yıldır süregelen bir keş- mekeşi bitirmeyi amaçlayan gerekli bir radikal girişimdi. Bu ne-

86

denle dil devrimini Türkiye tarihinin övünele sahip çıktığımız bir olayı olarak nitelendiriyoruz. Bugün bu sayede kullandığımız dil, özellikle günlük dil özleşmiştir ve üzerinde sürekli değişiklik yapma dönemi geçmiş görünüyor. Günlük dilin bir yerden sonra zaman içinde kendiliğinden gelişmesi gerekir.

Buna karşılık özleşme sorununun felsefe ve bilim terimleri konusunda

görünüyor. Felsefe ve bilim terimlerini özleştirirken doğru karar vermek, dikkatli bir biçimde geniş uzman kadroların oyuna başvurmak gerekir, yoksa teri m ya tutunamaz ya da yanlış bir kavramaya neden olur. Örneğin felsefedeki induction ve deduction kavramlarını "tümevarım-tümdengelim" diye kullanmak yanlıştır. Yeniçağ Avrupa felsefesinin kullandığı ve içerik boşalmasına uğramış bu iki kavramı, anlamından uzak biçimde çevirmekten ileri gelen bir yanlış ...

Gene böyle bir yanlış, kültür sözü yerine ekin veya ekinim'i kullanmaktır. Bu Ziya Gökalp'in kültür için hars kelimesini icad etmesinden daha sağlıklı bir olay değildir.

Aslında çağımız felsefesinin ve biliminin kavramlarını karşılamak için eski terimlere de yenileri kadar başvurmak, yani her iki kümedeki terimlerden yararlanmak gerekebilir. Örneğin la veite ve la realite gibi iki kavramı ele alalım. Nurullah Ataç bu nedenle gerçek yanında hakikat kelimesini de dağarcık ta tutmayı önermiştir. Bunun gibi Alman felsefesinin iki evrensel kavramını, Existenz ve Dascin gibi iki kelimeyi sadece varlık'la mı karşılayacağız? Mevcudiyeti niçin atalım? Ya W Frege'nin getirdiği böylesine iki kavramı Sinn ve Bedeutung'u çevirmek için sadece anlam, yeter mi?

Bu örnekleri fazla çoğaltmak istemiyorum. Yazarken ve düşü- nürken seçeneklerde bağnazlık pek çıkar yololarak görünmüyor.

Konuşulan günlük dilin (ki hiçbir ülkede birkaç bin kelimeyi geçmez) üzerinde yapılan sürekli sadeleştirmeden çok hukuk, tıp, mühendislik ve doğa bilimleri alanında ciddi bir Türkçeleştirmenin örgütlü ve yaygın bir biçimde sürdürülmesi gerekir. Fa-

kat 1930'larda başlanan matematik ve doğa bilimlerindeki temel kavram ve terimlerin Türkçeleştirilmesi gibi saygın bir çaba, hem de tutunmasına rağmen artık aynı hızla sürdürülemiyor. Yetkili kurumun, uzmanları biraraya getirip bu işi sürdürmesi gerekir. Tekil çabaların ise tanınıp tutulmasına imkan yok. Çünkü bu gibi çalışmalarda yanılma olasılığı da yüksek.

Kanımca Türk Dil Devrimine sahip çıkmak demek, günlük dili sürekli değiştirme alışkanlığı edinmek demek değildir. Yani 1930'larda Osmanlıca'yı özleştirmekle 1970'lerde ve 1980'lerdeki Türkçeyi özleştirme çabası nitelikçe aynı kefedede değerlendirilemez. O devirde en Türkçeci bir şairin (örneğin M. Emin Yurdakul) şiirlerinde bile cümle kuruluşu Türkçe idi ama, kelimelerin bazıları yakası açılmadık Farsça ve Arapçaydı. Bugün bu nitelik artık en tutucu yazarlarda bile kayboldu. Kuşkusuz dil devriminin başarısı sayesinde ...

Bundan sonra herkesin her gün kullanmadığı ve bilmediği bilim terimlerine eğilnek gerekir. 20. yüzyılda dilin zenginliği ve arılığı bilim terimleri alanında göze çarpar ve ulusal bir dilin bu niteliğe kavuşması mutlaka gereklidir de ... Bugünün Türkiye'sinde tıpta ve doğa bilimlerinde artık eskisi gibi Arapça yok, ama daha fenası İngilizce var ve her gün artıyor (dikkat edelim, Latince de değil, İngilizce) ve bu yayılma toplum bilimlerine bile bulaşmakta.

Türk aydınının asıl dikkatle kendisini eğitmesi gereken alan, ana dilinde düşünme alışkanlığıdır, yani cümlelerin yapısını iyi kurmasıdır. Osmanlıca veya İngilizce düşünüp kurulan bir cümlede yeni "sözcükler" kullanmak hiçbir şekilde Öztürkçe yazmak demek değildir. Örneğin fiilleri ikinci yerde kullanarak devamlı devrik cümle yapmayı seven bazı yazarlarımızı iyi yazar saymak mümkün değildir. Gene gereksiz uzatılan cümlelerin de Türkçe olduğu çok tartışılır. Çünkü Türkçe, Arapça ve Yunanca gibi ek ve kök yapısının zenginliğinden dolayı ekseri Avrupa dillerinin tersine anlam tamamlayıcı yan cümlecikleri ge-

rektirmeyen bir dildir. Türk dili, düşünürken kelime ve cümle yapısını iyi değerlendiren yazarlarla gelişecektir. Yoksa bir yazarın her gün, yabancı

kökenli kelimeleri Öztürkçeye çevirmekle dilimizi ve edebiyatımızı geliştirecek bir çaba da bulunduğunu söylemek güçtür.

Sınırsız bir özleştirme çabası, Bismarck döneminde doruğuna varan ve halen süren Alman dilinin özleştirilmesi, orta Avrupa'da Macar ulusalcılarının yürüttüğü özleştirme ve İran Şahı'nın Farsçayı özleştirme olayındaki biçime dönüşebilir.

Türkiye'de açık görüşlü ve hiç de şovenist olmayan grupların bu nedenle özleştirme olayı üzerinde düşünmeleri gerekir ve galiba düşünmeye de başlamışlardır.

Türkiye tarihinin mutlu bir olayı Arap, İran, Yunan, Slav vs. gibi kültürlerin üzerinde yerleşmiş olmamızdır. Türkçemizde birçok dilden kalabalık bir kelime hazinesi vardır. Bu dillerin ise dünya uygarlığını yaratan Akdeniz ve Ortadoğu halklarına ait olduğu açıktır. Şu halde Türkçemizdeki bu renklilik utanılacak değil, övünülecek bir özelliktir. Tarih, dilimize bu renkliliği bağışlamıştır.

Türkçemizde morfolojik bir özellik vardır, yani "ses uyumu"ndan söz ediyorum. Ses uyumu olumsuz bir özellik değildir kuşkusuz, ama bize okullarda Öğretildiği gibi çok övünülecek bir özellik de değildir. Bir dil özelliğidir sadece ... Baştan sona Öztürkçe kelimelerle dolu bir Türkçe, bu özellik nedeniyle monoton ve renksiz bir dil olabilir. Yerleşmiş ve yaşamaya devam edecek yabancı kelimeleri Türk diline renkli bir tonlama kazandırdıkları için kullanmakta yarar vardır.

Burada dilimiz üzerindeki araştırmaları, gerekli özleştirmeleri yapacak bir kurumun niteliği üzerinde durmak gerekir. Türk Dil Kurumu, büyük Atatürk'ün örneği az bulunur biçimde gerçekleştirdiği bir bilim kuruluşudur. Kurumun özerk statüsü, kendi mali kaynakları, dil araştırmalarının yapılması ve dilin geliştiril-

mesi için bulunmaz bir nimettir. Sorumluluğu olan her aydının bu kurumun varlığını ve özerk statüsünü elinden geldiğince savunması gerekir.

Son zamanlarda dilde özleştirme hareketine daha başından beri karşı olanlar, Türk Dil Kurumu'nu kapattırmak için kampanya açtılar. Üyesi olalım veya olmayalım, çalışmalarını beğenelim veya eleştirelim. Türk Dil Kurumu kültür hayatımızın vazgeçilmez bir birimidir. Kuşkusuz bu kurum dilbilirnci uzmanların yönetim ve denetiminde tarihi: filoloji araştırmaları, karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları yapmakla yükümlüdür. Ancak Türkiye'de sayı ve nitelikçe yeteri kadar dilbilirnci olmadığı da açıktır.

Genel dilbilirnci noksanı yanında, Germanist, Slavist, Semitik diller uzmanları, Latin-Yunan araştırmacıları ya çok azdır ya hiç yoktur. Kurum, kendi bursuyla veya yetkisini ve etkisini kullanarak burs sağlamalı ve dış ülkelerde uzman yetiştirmeli veya oralardan yetkili uzmanlar getirterek burada eğitim yaptırmalıdır. Böyle bir programı veya tarihi: dil araştırmalarını ancak şovenist çıkar gruplarının aleti olmayan bir kuruluş, yani Türk Dil Kurumu gerçekleştirebilir.

Kurumun karşıtlarının, bütçeden ödenek alan bir Dil Akademisi kurmak önerisi kasıtlı görünüyor. Herşeyden önce böyle bir akademi ciddi çalışma yapacak kadrolara sahip değildir. İşin başını çekenlerin kamuoyuna takdim ettikleri kadrolar mucize yaratacak sayıda ve nitelikte görünmüyor. Bu kuruluşun Tanzimat'taki Encümeri-i Daniş kadar bile iş çıkaracağını sanmıyorum. Encümeri-i Daniş'in başarısız bir kuruluş olduğunu biliyoruz. Acıdır ama, yaşayan dil bilginlerimiz içinde Radloff, N. Man veya Ghiarmaty'lerin, Şemseddin Sami'lerin varlığını kim ileri surebilir? Bugün bile Türkolojinin büyük ustaları yabancılardandır.

İkinci nokta, böyle bir akademinin kullandığı dil üzerinde kuracağı diktatoryadır. Bugüne kadar özel veya resmi sektörde basılan kitaplarda kullanılan dilin seçimi büyük ölçüde yazarların isteğine bağlı olmuştur. (Zaman zaman dil yüzünden devlet

Oysa böyle resmi bir akademinin çıkardığı standart beylik sözlüğe kesinlikle uyulması istenilecektir. Kalemimizden çıkan kelime ve deyimlere ise kimsenin gümrük uygulama hakkı yoktur. Gerçi Türk Dil Kurumunun da bir sözlüğü vardır, ama kurum özerktir ve biz de dili kullanmak konusunda onun karşısında özgür olduğumuza göre, kurumun her önerisini uygulamak zorunda değiliz. Nitekim bazı önerilerine uymuyoruz. Dil Kurumu, üyelerinin çalışmaları sonucu bize sadece bir seçenek sunmaktadır. Bu seçenek yaygın bir kabul görse de uyma işlemi zorunlulukla değil, ikna yoluyla olmaktadır. İşte bir dilin sağlıklı gelişmesi için ön şart budur, demokratik bir biçimde sağlanan etkilerne ve seçime bırakılan sunuş ...

Dil Kurumu'nun yaşaması ve bugünkü statüsünün korunması bunun için gereklidir. Dil üzerinde zorlama ile değil, serbest seçime bırakılan önerilerle değişiklik yapmak gerekir. Öteden beri Fransız Akademisi'ni göstererek dilin üzerinde resmi ve mutlak bir kontrol kurulmasını savunanların bu tekil örnek üzerinde durmaları anlamsızdır. Almanca, akademi kontrolü dışında, büyük yazar ve düşünürlerin üslûplannın etkisiyle gelişti. Rusçayı Puşkin ve izleyicileri ve hayranları bugünkü haline getirdiler. Bu büyük kalabahğın içinde İmparatorluk Bilimler Akademisi üyesi pek az dı. İtalyanca -ki aslında Fransızca kadar eski ve klasik bir yazı dilidir- dahi akademisiz gelişti.

Bizim toplumumuzda devlet otoritesini her yere sokmak eğilimi pek yaygındır. Bu garip eğilimimizden hiç değilse dil konusunda vazgeçmemiz gerekir O halde dil çalışmaları konusunda Dil Akademisi'ni değil, Türk Dil Kurumu'nu etkili bir kuruluş olarak yeğlemeli ve yaşaması için tüm desteği vermeliyiz.

Dil Akademisi Üzerine"

eni Anayasa Tasarısı kamu tüzel kişiliğine sahip bir Türk Dil

Akadernisi'rırırı kurulmasını öngörmektedir (madde 168). Bu akademinin 40 tane üyesi birinci kez Cumhurbaşkanı tarafından atanacak, sonra üyeler boşalan yerlere kendi seçimleriyle üye alacaklar. Görüldüğü üzere Dil Akademisi kapalı ve seçkinci bir kuruluş olarak düşünülmektedir.

Akademinin amacı, a) Türk dilinin gelişen ihtiyaçlara göre oluşumunu tespit etmek (yani dilimizin kelime hazinesi ve imlası konusunda yetke olacaktır), b) asıl önemlisi, devletin dil politikasının yönlendirilmesine yardımcı olmak ve c) resmi yazışma dilini saptamaktır. Bu üç görevanayasal bir kuruluş olarak tasarlanan Dil Akademisi'ne görülmemiş bir yetki verecektir. Akademi bundan başka bilimsel yayın ve araştırma göreviyle yükümlü tutulmaktadır.

Y

Tasarlanan Türk Dil Akademisi niçin gereklidir ve dilimizin gelişmesine, araştırılmasına ve anlaşılmasına gerçekten yardımcı olacak mıdır? Bu konu üzerinde hepimizin düşünüp tartışması gerekir. Akademi 20. yüzyılda modern bir bilim kuruluşu sayılabilir mi, hangi şartlar altında? ..

Kanımızca tasarıda öngörülen Akademi, kendisine yüklenen görevleri yerine getiremeyecek ve bir kültürel anarşi yaratacaktır. Saptanan amaçların bazıları gerçekçi görünmemektedir.

92

Önce "Devletin dil politikası" ne demektir? Böyle bir politika, 20.yüzyılda İngiliz ve Fransız koloniyalizminin tasfiyesi sonucu Afrika ve Asya'da doğan devletler için sözkonusu oldu. Bu devletlerin uyrukları bir ulus oluşturamamışlardır. Farklı diller konuşmaktadırlar, bu yüzden herhangi bir etnik grubun dilini resmi dil olarak seçmek kolay değildir. Yahut yaygın olarak konuşulan yerel dil gelişmemiş olduğundan bunu geliştirmek gerekmektedir. Koloniyalist kültür ve dil, yani İngilizce veya Fransızca bir dönem daha zorunlu olarak yaşayacak ve resmi dil olarak kullanılacaktır, ama buna karşılık geleceğin ulusal dili nasıl geliştirilecektir? Eğitimde ve

edebiyatta nasıl kullanılacaktır? gibi sorunların çözümü bu ülkelerde devlet için bir dil politikasını gerekli kılmaktadır. En çarpıcı örnekler Hindistan, Pakistan ve birçok Afrika ülkesidir.

Hemen anlaşılacağı üzere Türkiye'de böyle bir kavramın kullanılması gereksiz ve anlamsızdır. Türkler tarihi boyunca bağımsız yaşamış ve dillerini hem bürokraside, hem de edebiyatta kullanmış bir ulustur. Bu nokta üzerinde önemle durmak gerektiği kanısındayız.

Bizde Türkçenin tarih boyu ihmal edilip kullanılmadığı gibi bir tez bilinçsizce ve sıkça tekrarlanır ki yanlıştır. Türkçenin devlet ve edebiyat dili olarak (hem halk, hem de divan edebiyatında) kullanımını bazı Avrupa uluslarının bu alanlarda kendi dillerini kullanırnağa başlamalarından daha önceye rastlar. Latincenin Avrupa'da Ortaçağ boyunca ve hatta yeniçağlarda bürokraside, kilisede ve üniversitelerde yoğun olarak kullanıldığını biliyoruz.

Kuşkusuz Türkçe her dil gibi yüzyıllardan beri gerek kelime hazinesi, gerekse yapı yönünden zamanın akışı içinde değişim geçirmiştir. Yaşayan her dil değişim geçirmeğe devam eder. Dilimizin değişimi ve olgunluğa doğru geçireceği evrim bürokratların direktifleri veya bazı uzmarılarının kararları ile değil, bilim adamlarımızın, düşünürlerimizin, yazarlarımızın kalemleriyle

yönlenecektir. Bir grup, dilde değişme ve özleşmeyi isterken, tersine varolan kelime hazinesi ve yapının korunmasını önerenler de olabilir. Bu öneriler nihayet kamuoyuna bir seçenek olarak sunulabilir. Önerilerin uygulanması zorla değil, ikna yoluyla olmalıdır.

Türk Dil Akademisi'nin tasarıda yer aldığı biçimiyle düzenlenmesi sakıncalıdır. Önce böyle bir kuruluşun varlığı anayasal olarak değil, kanunla düzenlenmelidir. Bundan başka, uzun vadede 40 adet üyesinin çalışmalarını ve seçimini denetleyemeyeceğimiz, kendi içine kapanması kaçınılmaz bir Akademi; Anayasa gereği her memurun yazdığı raporun, her yurttaşın vereceği dilekçenin diline karışacak, asıl dil anarşisinin kaynağı olacaktır. Huysuz amirin yeni veya eski bir kelime yüzünden önündeki raporu yeniden yazılmak üzere memuruna ve daktilocu bayana geri gönderdiğini, tembel memurun yurttaşın dilekçesini bu yüzden kabul etmediğini düşünün. Bu gibi usulsüzlüklere bundan sonra karşı çıkılamayacak, çünkü "Akaderninin resmi yazışma kılavuzu"nun uygulanması olarak nitelendirileceklerdir. Dilin kullanımı konusunda demokratik ikna usulünün gerekliliği tartışılmaz.

Türk dil devriminin büyük önderi Atatürk, bu nedenle Dil Kurumu'nu önerilere rağmen Akademi haline getirinemiş, bir dernek olarak bırakmıştı. Hatta sağlıklı bir bilgi alışverişi ve tartışma ortamının doğması için Dtl Kurumu'na yüzlerce kişi üye yazdırılmış, Tarih Kurumu'nun 40 olarak saptanan üye sayısı Dil Kurumu'nda sınırlandırılmamıştır. Kaldı ki Akademi üyeliği gibi bir ünvanı taşıyanların uluslararası üne ulaşmış, dilbilim alanında kalıcı çalışmalar yapmış bilginler olmaları gerekir. Maalesef bizim ülkemizde, seçkin geniş bir kadro oluşturacak sayıda büyük dil bilginleri yoktur. Herkes bilir ki Türkolojinin büyük ustaları daha çok yabancılardır.

Bundan başka üyelerin dışında böyle bir akademinin ihtiyaç duyacağı yüzlerce uzman, asistan, çevirmen kadrolarını kimler

dolduracaktır? bilinemez. Bizde son zamanlarda bilim kurumları kurma merakı başladı. Hocasız, laboratuvarsız, asistansız 8 adet üniversite kurduktan sonra, dil araştırması yapmak için bir de Dil Akademisi kuracağız diyor. Bugüne kadar yeterli sayıda, yankılar uyandıran ve kalıcı çalışmalar

yapamamış olanların Akademi kurulunca bunu yapacaklarını ummak güçtür. Dilbilim araştırmalarının üye sayısından menkul kerametle ilgisi olmadığına göre, önce çok çalışılıp araştırma projeleri yürütölmesi, eserler verilmesi ve dilbilimci kadrolann yetişmesi gerekir. Gerçek akademiler 168. maddeyle değil, bilim kadrolarıyla kurulur.

Dil Akademisi, Türk Dil Kurumu'na karşı olanların öteden beri gerçekleştirmek istedikleri bir tasarıdır. Bu gruplar Akademinin, Kardinal Richelieu'nün 1634'de kurduğu Fransız Akademisi modeline göre kurulup çalışmasını önermektedirler. şu kadarını belirtelim ki, 17. yüzyıl Fransa'sının diktatör başbakanı Richelieu'nün ve onun ardılları Mazarini ve Colbert'in gerçekleştirdiği Akademi modelini 20. yüzyılın son çeyreğinde taklit etmek hem mümkün değildir, hem de geriliktir. Kardinal hazretlerinin kurduğu Akademi hem kilise okullarının, hem kraliyet okullarının ve kurumlarının kitap basımını denetliyordu. Bugünün dünyasında çoğulcu bir toplum düzeninde basın ve yayın işleri bir elden denetlenemez. Kaldı ki Fransız Akademisi'nin, yaptığı çalışmalarla saygınlık kazandıktan sonra, etkili bir denetim kurduğunu biliyoruz. Akademinin Fransız dili ve kültürünün gelişmesinde yararı olduğu söyleniyor, ama ciddi araştırmacıların bazıları onun tutucu denetiminin Fransız dram tekniğinin ve sanatının başka Avrupa ülkelerindeki gibi serbestçe gelişmesini önlediğini ve 17. yüzyıldan sonra bir durgunluğa neden olduğunu, bundan başka Fransız düşünürlerinin kavram bulma konusunda Alman düşünürler kadar serbest davranamamalarının günahının Akademi'ye ait olduğunu ileri sürüyorlar.

Unutulmaması gereken bir gerçek de şudur: Alman, İngiliz, İtalyan ve Rus dilleri ve edebiyatları. akademilerin güdümünde

ve denetiminde değil, büyük yazar ve düşünürlerin eserleri ve onların izleyicileri sayesinde gelişmiştir.

Bizim toplumumuzda resmi otoriteyi gerekli gereksiz her alana karıştırma istek ve eğilimi pek yaygındır. Bu eğilimden dil, edebiyat ve bilim alanında vazgeçmek gerekir. Vazgeçilmediği takdirde devlet eliyle günlük dilimizde bir anarşı yaratılması ve olumsuz bir kültürel gelişmeye yol açılması kaçınılmazdır.

Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme'

P

ratik bir anlamı olmamasına rağmen bizde harf devriminin nitelik

ve gereği halen tartışılmaktadır. Devrimi eleştirilerle sadece "gerici" denen çevrelerde değil, bazı aydın gruplarda da rastlanıyor. Daha ilginç, Osmanlıca bilenler kadar hiç bilmeyenler, argo deyişle "elin görünce mertek sanarlar" arasında da bu devrimi eleştirenler vardır. Bu sonuncu gruptan gelen eleştiriler üzerinde durmak gerekir.

Gerçekten Arap alfabesini yeniden kabul etmek, hatta ikinci bir alfabe olarak kullanmak bile imkansızdır. Fakat tartışma dünya tarihinde nadir rastlanan bir radikal hareketin değerlendirilmesi yüzünden ilginçtir. Bundan başka Arap harfleriyle yazılan ve "miras" denen metinlere karşı yeni Türkiye kültürünün takınacağı tutumu bilmek açısından önemlidir.

96

3 Kasım 1928'de Türkiye modern dünya koşulları içinde çok cüretkar bir denemeye girdi. Alfabe değiştirmek tarihte ilk kez görülen bir olay değildi, hatta Türkler tarih boyu birkaç kez alfabe değiştiren bir toplum olarak bu olayın önde gelen örneği sayı-

97

labilirler. Bu değişikliğe cesaretle anında karar verilip hızla uygu- lamaya geçildi ği doğrudur, ama yazı sorununun 1928'de 100 yıla yakın bir geçmişi vardı. Ne var ki alfabenin değiştirilmesi ilk ve Ortaçağ toplumları için köklü bir değişiklik sayılmayabilir. Yazı ve kayıt işleri ile dar bir bürokratik kadronun, birkaç rahip ve şairin uğraştığı geleneksel toplumlarda yazı ile ilgisi olmayan geniş yığınlar böyle bir değişimden haberli bile olmamışlardır.

tıkağın parlak uygarlık örneklerini veren Ahamanişler devri İran'ında çivi yazısı, Sasaniler devrinde Pahlavi denilen yazı kulla- nılmış ve Araplar İran'ı fethedince Arap alfabesi bunların yerini al- mıştı. Bu olayesas olarak eski İran kültür kaynakları ile bağlantıyı pek koparamadı ve 9-1 ı. yüzyıHarda eski kültürün restorasyonu mümkün oldu. Çünkü geleneksel toplumun bir özelliği, kültür ürünlerinin sözlü olarak saklanmasıdır. Böylece eski İran kültürünün destan, şiir, masal gibi ürünleri, hatta dini metinleri büyük ölçüde halkın çeşitli kesimlerinin belleğinde yaşadığından sonraki dönemlerde yeniden kaydı mümkün olmuştur. Ünlü ozan Firdevsi bile bu tip sözlü anlatımlardan derlemiştir.

Oysa basının, kitapların ve eski çağlara oranla yaygın eğitimin varolduğu modern çağlarda böyle bir değişiklik kolay cesaret edilip yürütülecek bir iş değildi. Nitekim toplumlar bu konuda çok ürkek ve tutucu davranmaktadırlar. Yakın zamanlara kadar İran'da ve Çin'de alfabe sorunu tartişılmaktaydı. Değişimden önemli sayıda kişi ve kümeler olumsuz biçimde etkilenir ve yeniliğin benimsenmesi güçlölkle ve zamanla mümkün olur.

Türk devriminin bu konudaki ısrarı nasıl başarıya ulaşmıştır? Başarıyı sağlayan ilk nokta, 1928 Türkiye'sinde Arap harflerine karşi, kökü 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir akımın varlığıdır. Arap harflerinin yerine Türk dili için en uygun alfabenin hangisi olacağı sorunu ise, Latin harflerinin kabulü ile özölmüştür. Bu, harf devriminin başarısını ve uygulamada sorunsuz olarak sürekliliğini sağlayan ikinci noktadır.

Alfabe denilen teknik aygıtın tarihsel gelişimine baktığımızda

fonemik harflerden meydana gelmektedir) seslilerin önemli olduğu Türkçe için onu en uygun yazı çeşidi kılmaktadır. Nitekim 1930'larda Kiril alfabesinin kabul edilip uygulandığı bazı Türkik dillerde Türkçenin tersine bazı imla sorunları doğmuştur.

Türk harf devrimini Batıya karşı biçimci bir özentî ve bir üst yapı devrimi olarak değerlendirmek yanlıştır. Yazı, bürokratik örgütlerde temel bir aygıttır. Bir kayıt aracı olarak mal ve hizmet akımlarının kontrolüne yarar. Şu halde üretimde kontrolölayını sağlayan bir araç olarak bir teknik altyapısal unsurdur. Bu teknik aygıtın bürokratik işlerliğini sağlayacak şekilde mükernmelleşrnesi, toplumsal-teknolojik modernleşme için büyük öneme sahiptir. Bu yargımızla bir toplumun temel üretim birim ve araçlarının arasında yazıyı ön plana koymuyoruz. Ama üretimde bir fazla ğu an, yazı, depolama görevlerinin yerine getirilmesini sağlamıştır.

Mezopotamya'da şehir hayatının en eski örnekleri olan Uruk IV katmanı ve Cemdet Nasr yerleşmelerinde rahiplerin mabede vergi olarak getirilen tarım ürününü depolamak için bilinen ilk kayıt sis- temini (piktagrajik yazı) geliştirdiklerini biliyoruz. Bu antropolojik gerçeğin dışında toplumsal modernleşme başladığı an, imla ve yazıdaki aksaklık ve uyumsuzluklar sorun yaratır ve eğitimde ve bürokratik örgütlerde reform yapanların yazı sorununu ele alması kaçınılmazlaşır. Bu nedenle, gerek modernleşen yeni çağlar Avrupa'sında, gerekse 19. yüzyıl Türkiye'sinde aynı ihtiyaç duyulmuştur.

Arap harflerinin "ıslahı" veya tamamen değiştirilmesi konusundaki tartışmaların Türkiye tarihinde bürokratik örgütler ve eğitim alanındaki reform denemeleri kadar eski ve onlarla atbaşı g~ttiğini. belirtmiştik. Bu durum salt Türkiye tarihine özgü değildir. Yeniçağların başından itibaren Latin veya Kiril (Rusya) alfabelerini kullanan modernleşen toplumlar imla reformları yürütrnüş ve alfabeleri üzerinde değişiklikler yapmışlardır.

Yaşayan dillerin hiç birinde Ortaçağlar boyunca standart bir imla yoktu. Eski bürokrat kadrolar ve dar aydın tabakanın kul-

landığı yazı, belleğe ve alışkanlığa dayanmaktadır. Hatta her yazarın kendine göre bir imla düzeni vardı. Herkesin kabul ettiği standart imla kuralları ve okunması basit bir yazı yoktu ve buna ihtiyaç da duyulmamıştı. Çünkü 18. yüzyıla kadar okur-yazar oranı %5-10'u geçen ülke yoktur. Örneğin Alman imla reformu, incil'in Almancaya çevrildiği Reformasyon döneminde değil, Prusya krallığının güçlendiği ve İmparatoriçe Maria Theresia'nın Avusturya yönetimini modernleştirdiği döneme rastlar. İmpara 13 Ağustos 1770 fermanıyla ilköğretim eğitimi genelleştirilirken, yayın hayatı da canlanıyordu. Bu da Alman dili imlasının düzelmesine, daha doğrusu düzeltilmesine neden oldu.

18. yüzyıl başında Büyük Petro Rusya bürokrasisini, eğitim hayatını çağın gerçeklerine göre yeniden düzenlerken, eski Kiril Slavcasının kalıntısı olan Kiril alfabesini ve imlasını da 1710 yılında yeniden düzenlettirdi. Vedemosti (Haberler) adlı gazeteyi 1713 yılında çıkarttırarak Rusya'da basın hayatını başlattığında okuma-yazmanın yayılmasını gerektiren bu gibi hareketlerin önünde engel olarak eski alfabe ve imlanın bulunduğunu gördü. Onun için alfabe ve imla düzeltilerek 18 harf çıkartıldı. Rus alfabesinde ikinci önemli düzeltme işlemi 1921'de Sovyetler döneminde uygulanmıştır. Gene Fransa'da Kardinal Richelieu'nun konuşulan dile uygun standart bir imla düzenlemesi için ünlü Fransız Akademisi'ni kurduğunu hatırlayalım.

Genellikle faaliyetleri artan, etkinlik alanı büyüyen bürokrasilerde eleman sayısı da artmaktadır. Bu ise yazı konusundaki alışkanlığı eski bürokrat tabanının ki ile karşılaştırılamayacak kadar az olan yeni memurların bürokratik örgütlere girmesi demektir. Çünkü gelişen hayat, maliye, adliye, eğitim örgütlerinin eleman ihtiyacını arttırmıştır. Öte yandan modernleşen orduların yeni subay kadrolarıysa artık eskisi gibi okuma-yazma bilmeyen kahramanlardan değil, topografya-matematik-mekanik bilen ve "talimnameleri" okuyup anlayabilen kimselerden oluşturulmak zorundaydı. Bu savaş adamlarının ise bir Çin mandarini, bir Osmanlı divan katibi veya bir manastır rahibi gibi ömürlerini yazı

ve girift imlaya adayacak kimseler olamayacağı açıktır.

Modernleşen ordularda kolay bir imlanın geliştirilme gereğinin de bu reformlarda etkisi vardır. Bundan başka yayın hayatının gelişmesi, geniş

yığınların okuma-yazmayı kolayca kavramasını gerektiriyordu. 18. yüzyıldan beri İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Rusça, Almanca gibi Batı

dillerinin imlasının geçirdiği değişiklikler böyle bir büyük toplumsal değişime dayanmaktadır.

Alfabe ve imla değişimleri konusundaki ikinci önemli etken ise milliyetçilik akımlarıdır. Batı Avrupa toplumları 19. yüzyıla sanayileşme, kentleşme, yaygın eğitim gibi olaylarla girerken ortaya çıkan vatandaşlık, milliyetçilik gibi düşünce ve eylemler Doğu Avrupa'nın boyunduruk altındaki toplumlarını da etkiledi ve özellikle milliyetçi bilincin uyanmasını sağladı. Bu nedenlerden ötürü 19. yüzyıl tarih, filoloji, etnoloji gibi bilimlerin gelişmesi için uygun ortamın doğduğu bir dönemdir.

18. yüzyılın imla reformlarının ne gibi nedenlere dayandığını yukarıda belirtmeğe çalıştık. 19. yüzyıl ise milliyetçilik bilinci do- layısıyla tarih ve filoloji araştırmalarının geliştiği bir çağdır. Dil araştırmaları sonucu, o zamana kadar karmakarışık olarak kullanılan filoloji ile linguistik terimleri iki ayrı disiplinin adı oldular. Filoloji, sözkonusu bir dile ait metinlerin karşılaştırmalı bilimi ve o dilin tarihsel evriminin saptanması; linguistik ise, sentaks ve morfolojiyi (yani gramer) içeren bir bilimsel disiplin oldu. Macar filolog Gharmaty 18. yüzyılın sonunda karşılaştırmalı filoloji dalındaki incelemeleriyle Macarca ve Fincenin akrabalığını saptadı.

Filoloji ve linguistik araştırmaları bir yandan Batı uluslarının tarih bilincini ve milliyetçiliğini beslediği gibi bir yandan da daha standart ve doğru bir imlanın yerleştirilmesi için çaba gösterilmesine neden oluyordu. Kısacası dilbilim araştırmaları, örgüt ve ilişkiler sistemi anonimleşen, yazılı kültür ürünlerinin yaşamın önemli parçası haline geldiği Avrupa endüstri toplumunun ihtiyacına hizmet ettiği gibi, toplumların milliyetçi bilincini de yönlendiriyordu.

Aydınlar standart imla ve basit kurallı yazıyı bir ulus için övünç saymaktaydılar. Böyle bir ortamda Romenler Latin kökenli dil konuşan bir ulus olarak, Slav asıllı Kiril alfabesini attılar ve 1860'da Latin alfabesini kabul ettiler. 19. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğunda Arnavutlar Latin harflerinin kabulü sorununu tartışmağa başladılar. 30 Eylül 1879'da kurulan "Cemiyet-i İlmîye- i Amavudiye", Latin harflerinin kabulü sorununa

ciddiyetle eğildi. Bu cemiyet bir Ortodoks, bir Katolik ve bir Müslüman Arnavut'tan kurulu bir kurula Abefare (ABC) denen bir alfabe hazırlattı. Böylece Arnavut okullarının kullanması için Latin ve Grek harflerinden meydana gelen bir alfabe hazırlanmış ve Arnavutlar bu alfabeye eğitim ve kültürel hayatlarını sürdürneğe

başlamışlardır.

İşte Osmanlı imparatorluğu 19. yüzyılı böyle bir ortamda yaşıyor ve modernleşme sürecine giriyordu. Bürokratik merkezîyetçilik, yaygın eğitim çabaları, çapraşık ve karmaşık imlayı bir sorun haline getirmiş ve yazı üzerinde tartışmalar başlamıştı.

Osmanlı bürokrasisindeki modernleşme süreci, hükümet merkezindeki bürolarda ve vilayetlerde memur ihtiyacını arttırdı. Üstelik bürokrasinin yeni adaylarının hukuk, maliye, yabancı dil bilmeleri klasik devir Osmanlı memurları gibi hattat olmalarına, edibane üslûpla fermanlar ve beratlar kaleme almalarına yeğ tutuldu. Bunun sonucu, Tanzimat bürokrasisinin kayıtlarında kullanılan titulatürde yazışma üslûbunda bir sadeleşme başladığı gibi kaligrafide (yazı çeşidi) de standart bir düzene geçildi.

Ülkede ortaokullar her yerde açılıyor, yeni yeni sivil okullar kuruluyordu. Yaygınlaştırmak istenen eğitim dolayısıyla Arap harflerinin Türk dili ile olan uyumsuzluğu sorunu kendini hissettirdi. Bu sorunlarla salt Osmanlı bürokrasisi üyeleri değil, eğitim ve düşünce alanında yeni bir uyanış dönemine giren Çarlık Rusya periferi (çevre) vilayetlerindeki Müslüman aydınlar da uğraşmağa başlamıştı. Bu gruba girenler 19. yüzyıl başlarından beri milliyetçi bir bilinçle tarih ve dil araştırmaları yapan eğitimci ve yazarlardı. Bu iki grup da "imla ıslahatı" önerileriyle işe gi-

rişip Latın harflerinin kabulünü savunmaya kadar işi vardırıdılar (Kazan Üniversitesi profesörlerinden Ebu Musa Kazım Bey ve 1863'de Encümen-i Daniş'e böyle bir teklif yapan ünlü dramaturg Mirza Fethali Ahundof bunların başında gelir).

Osmanlı devlet adamları daha ılımlıdır. Mürriif Paşa 1863'de Osmanlı Cemiyet-i İlmiyyesi'ne sunduğu projede Arap harflerinin bitiştirilmeden ayrı yazılmasını ve "ses uyumu kuralı" nedeniyle sesli harflerin eksiksiz kullanılmasını öneriyordu.

Latin harflerinin bilinmeyen ve kendini gizleyen bir taraftarı, Ali Vehbi Bey'in yayınladığı hatırate göre Sultan II. Abdülhamid'dir. Ona göre, "Halkımızın büyük cehaletine sebep, okumayazma öğrenimindeki güçlüktür.

Bu güçlüğün nedeni ise harflerimizdir. " Sultan; "Belki bu işi kolaylaştırmak için Latin alfabesini kabul etmek yerinde olur" demektedir. *

Sabık Hakan'ın tersine bu konuda inandığını cesaretle savunanlar da vardır. Manastır Vilayeti'nin Görice sancağında Kuran-ı Kerim ve Ulum-

u Diniyye muallimi olan Hafız Ali Efendi, Latin harflerine taraftar olduğu için işinden atılmıştır.

Taraftarlarının artmasına rağmen, Latin harflerinin kabulü soru- nu uygulamada cesaretsizlik nedeniyle hasıraltı edilmekteydi. Arap harflerinden memnun olmayanlar içinde Dobrucalı A. H. Mustafa Bey gibi Uygur harflerinin kabulünü savunanlar da vardı. **

Bu. taraftarların bazıları 1928'de Gazi Mustafa Kemal (Ata- türk)'ün yeni harfleri süratle uygulaması ve çifte kullanımı reddeden tutumunu dehşetle karşılamışlardır. Fakat basılan kitabın az ve ~al~ın büyük çoğunluğunun ümmet olduğu o zamanki Türkiye'de ıddıaların tersine bu değişim fazla bir yıkım yapmadı. Yeni harflerin öğretimi yaygınlaştıkça kitabevleri de eskisinden çok kitap sattılar. ş.

Yeni harflerin kabulü gündeme geldiğinde ilginç tartışmalar yapılmıştı. Köprülüzade Mehmed Fuad Latin harfleriyle terakki sağlanamayacağını ileri sürerken, Darülfünun müderrislerinden Şekib Bey, Türkçenin ilkel bir dil olduğunu ve Avrupa dilinin ka- bulü gerektiğini yazıyordu.

Köklü hareketler, toplumda şaşkınlık yaratır. Kimi tutucu bir direnişe geçerken, kimi radikalizm şampiyonluğuna özenit. So- runun tarihsel kısmını burada bırakıp, Latin harflerine değgin bazı tartışmaları ele alalım.

Harf devriminin daha ikinci yılında okul ve öğrenci sayısının arttığı gözleniyordu. Yeni harflerin basım tekniğinde sağladığı kolaylık, basılan kitap sayısında da artış sağlamıştır. 1923-28 yılları arasında yıllık kitap basım ortalaması 600-800 adet arasında iken, bu sayı 1931'de 1000'e yaklaşmıştır.

Yeni harflerin kültürel mirasla ilişkiyi kopardığı tezi pek doğru değildir. 1928'e kadar Türkçe basma kitap sayısı 30 bin civarında- dır. Bunların da hepsi okunacak kitap değildir. Doğabilimleri ala- nında önemli bir miras söz

konusu değildi. Diğer dallarda önemli kitapların yeni harflere çevrilmesi gerekmektedir. Bu iş son yıllara kadar yavaş gitmiştir. Okumayı seven insanların azlığından dolayı kuşkusuz kitap sayısı, çeviriyi imkansız kılacak boyutlarda değildir.

Eski harflerin ve Osmanlı ca eğitiminin, ilk yıllarda Darülfünun Edebiyat Fakültesi dışında tamamen yadsındığı (reddedildiği) doğrudur. Ancak liselere Osmanlı ca dersinin konması gereksizdir. Nihayet bu konu Batı Avrupa'da örnekleri görülen ve tarih- . çi ve filolog yetiştirmeyi amaçlayan klasik gimnazyumlarda (bizde

edebiyat lisesi olabilir) çözümlenebilir. Fakat bu liselerde Osmanlıca ile birlikte Latince veya Yunanca okutulması da şart olmalıdır. Çünkü buralarda imam-hatip değil, tarihçi, ilolog, arşivci, edebiyat araştırmacısı gençler yetiştirilecektir. Bu gençlerin ise karşılaştırmalı bir dil bilgisine sahip olmak üzere eğitilmeleri gerekir.

Yeni Türk alfabesi. Türk fonetiğinin özellikleri iyice düşünülerek hazırlanmıştır ve bugünkü Türk alfabesi sayesinde Türkçe,

imla sorunu en az olan dillerdendir. Latin harflerinin kabulünde roloynayan bir neden de bölgesel ağız farklılıklarını kaldırmaktı. Arap alfabesi. yapısı gereği belirgin bir Türk ağzının tutunmasına imkan vermez, oysa dilimizin ses yapısını karşılayan bir alfabe hem bu farklılığı azaltır, hem de bölgelerarası deyim ve kelime alışverişini arttırmağa yardım eder.

Latin harfleri kültür yaşamımızda yerini sağlarnca almıştır.

Bununla birlikte tartışması niçin süregelmektedir? Tutucu çevreler dışında bazı radikal ilerici çevrelerden de eleştiriler geliyor. Bu grubun eleştirileri daha çok Türkiye tarihine kendi yorumlarıyla yaklaşmak istediklerinde. birincil tarih kaynaklarını kullanmakta çektikleri sıkıntıdan ileri gelen bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Oysa bu durum harf devriminin yarattığı olumsuz bir sonuç değildir. Her sah haf dükkanında toplananların tekrarlayageldiği yeni kuşakların eski mirası harf devriminden dolayı tanıyamadığı yakınması. Osmanlıca bilmeyenlere özgü bir dedikodudur.

Türkçe yüzyıllardır hızlı değişim geçiren dillerdendir. Dil ve tarih kaynaklarındaki zamanın getirdiği ırnla-sentaks farklılığı nedeniyle, bu kaynakları inceleyip işlernek için yalnız Arap harfleri bilgisi yetmez. Tarihi metinleri okuyup değerlendirmek bütün ülkelerde her aydının değil, ancak karşılaştırmalı floloji, etimoloji ve tarih bilgisine sahip uzmanların yeteneğine girer. Okullarda az çok öğrenmelerine karşın bütün İngiliz aydınlarının Shakespeare oyunlarının orijinal metninden uzmanlar kadar tad alamadıkları bir gerçektir. Yine Niebelungen Lied veya Igor Destanı'nın orijinali, her Alman veya Rus aydınının rahatça izleyeceği metinler değildir. Venedik arşivlerine. Venedikli bir iktisatçı ya da sosyolog hiç zahmet edip girmez. Çünkü uzman bir filolog ya da tarihçinin yardımı olmaksızın,

dedelerinin 16. yüzyılda tuttu- ğu kayıtlardan bir şey anlayamayacak, hatta okuyamayacaktır.

Bütün Batı ülkelerinde yapıldığı gibi, Türkiye'de de tarihi kaynaklar ancak bilgi ve beceri sahibi uzmanların çağdaş dil ve anlatımı kullanarak bunları işlemeleri ve bize aktarmalarıyla kul-

lanılabilir. Halen aramızda bulunan ve liseyi, hatta yüksek öğrenimi Arap harfleriyle tamamlayan kimseler, arşiv belgelerini ve yazmaları hiç

de ustalıkla okuyamamaktadırlar. Nitekim bu kimselerin yaptığı metin çevirilerinin çoğu yetkinlikten uzaktır.

Latin harflerinin kabulüyle Batı kültürünün kaynaklarına kolayca inmek savı bize pek geçerli görünmüyor. Arap harfleri kullanımda kalsa da, Türk aydını bugün okuduğu ve çevirdiği Batı literatürüne gene yöneleeekti. Tanzimat'tan beri yönelmiştir de ... Mühim olan bilimsel bir tavırla yönelmesi ve doğru tercüme yapmasıdır. Ancak Latin harflerinin kabulüyle düzgün bir imlanın gelişi okur-yazarların artmasına yardımcı olmuş, okuma alışkanlığı yerleşneğe başlamıştır. Daha fazla bir gelişme olmamasının nedeni, toplumsal yapıdaki çetin engellerdir.

Türk toplumu harf devrimi ile büyük bir değişmeye girmiş değildir, değişmeye giren Türk toplumu harfleri değiştirmek zorunda kalmıştır. Ancak bu değişiklikten 1928'de en hararetle taraftarlar bile çekiniyordu. Kararı tek başına veren Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) olmuştur.

1920'lere yarım yüzyıl sonra, 1980'ler Türkiye'sinden baktığı- mızda, göze çarpan iki olgunun hukuk ve harf devrimi olduğu görülür. Bunlar tarihte değişiklik yapan büyük bireylerin gerçek- leştirdikleri işlere iki örnektir. Her iki olayın getirdiği çözümler, Türkiye ile benzer tarihsel-toplumsal koşullara sahip ülkeler arasında bir karşılaştırma yapılırsa daha iyi anlaşılır.

Bütün İslam ülkelerinde modern yaşamın getirdiği kurumlar ve kurallar çifte yapıli bir hukuk mevzuatı yaratmıştır. Bunun yarattığı sorunlar Türkiye için söz konusu değildir. Bunun gibi Arap elifbasının terkedilmesi sorunu da İran Azerbaycanı, Belüciistan ve Kuzey Irak'ta tartışlagelmektedir. Bu ikirciklenmeler nedeniyle yeni Türkiye'nin devrimleri orijinal ve

toplumumuzu benzerlerine göre ileriye götüren örnekler olarak ortada durmaktadır.

Atatürk Devrinde Türkiye'de Tarihçilik Üzerine Bazı Gözlemler

B

izde bazı siyaset bilimcilerinin birkaç imzaya ve birkaç yayına bakarak,

1927-1945 gibi uzun ve farklı safhaları içeren bir dönemin fikir iklimini ve tarihçiliğirıt yüzeyden ve tek renkli olarak niteledikleri görölmektedir. Daha başından söyleyelim ki, 1930'lar, Türkiye'de tarih biliminin atılımlar yaptığı ve bağımsız bir gelişme gösterdiği dönemdir. Bu noktayı önemle tekrarlamak gerekir. Türkiye tarihçiliğinin o devirde de Avrupa tarihçiliğinden daha geri düzeyde olduğı bir gerçektir, ama tarihyazıcılığı üzerinde totaliter bir kontrol kurulmamış ve tarihçilere belirli bir yorum çerçevesi gösterilmemiştir. Burada 1927- 1945 dönemini de aynı gözlükle ve tüm olarak incelemenin de hatalı olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle 1940'larda Türkiye tarihçiliğinde ağırlığını duyuran belli bir düşünce sahibi grubun yarattıkları havayı ele almadan, Kemalist dönem tarihçiliğini ayrıca incele- mek gerekir.

1927- ı 940 dönemi Türk tarihyazıcılığının, bibliyografik taramal ar yapılmadan, üniversite ve araştırma kurumlarının faaliyetleri sistematik bir taramadan geçirilmeden, bazı esaslara bakılarak yüzeyden yargılandığını belirtmeliyiz. Kemalist dönemde Türk tarihçiliğinin Türkiye tarihçiliğı olmaktan çok, romantik bir yaklaşımla Asya bozkırlarına uzandığı ve efsanevi açıklamala-

boyut ekledi.

Bu dönemin ulusalcılığı, ulusun hakları için mücadeleye ta- rihyazıcılığıyla başlar. Montesquieu'nun yöntemi aslında yüzyılın ulusalcılarını etkilemiştir demek ne derecede doğru olur bilemiyoruz. 18. yüzyıl sonunda Yunanistan'ın Hilander Manastırındaki bir Bulgar rahip Paissy Hilanderskiy, Montesquieu'dan uzakta ulusunun yüceliğini ve bağımsızlık isteğini Slavyan-Bulgar Tarihi adlı popüler üsluplu, ama Bulgar milliyetçiliğın ilk manifestosu sayılan eserinde haykırırken, 19. yüzyılda Çek bilginleri Panslavizmin temellerini tarihçilik ve filoloji ile atıyorlardı.

Tarihi belge ve veriler ulusal haklar için gerekli görölüyordu. Birçok Macar genci, Macar krallık ülkelerinin dört bir yanına

ra başvurulduğu veya cumhuriyetçi bir anlayışla yakın geçmişin haksızca karalandığı tekrarlanagelmıştır. Dönem boyunca, ulusalcı bir iklimin Türk tarihyazıcılığını etkisi altına aldığı, bunun bazen bir moda olduğu gerçektir. Ancak aynı dönemde akademik Türk tarihçiliğinin izlediği yola bakılacak olursa, bu yorumlara katılmak mümkün görünmemektedir. Kemalist dönem, tarihçilikte bir tartışma ortamının doğduğu, bu arada ciddi tarihçiliğin de aşamalar yaptığı bir dönemdir.

Romantik milliyetçiler, 18. yüzyıldan beri kökünü ve üslubunu tarihsellikte ve tarihçilikte aramışlardır. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarının kültürü ve siyasal ideolojisinde tarih bilgisi ve bilinci önemli bir yere sahiptir. Çünkü egemen uluslar egemenliklerinin kaynağını ve meşruiyyetini, esir uluslar ise özledikleri özgürlüklerinin gereğini ve haklılığını tarihlerinin ihtişamı ve o şanlı tarihin kendilerine verdiği misyonla açıklamak istiyorlardı.

19. yüzyıl milliyetçiliği bir bakıma yayılmacıdır. Bu yayılmacı özlem sadece üstün ulus olmak çabasından değil, yaygın ve kalabalık bir ulus olma rüyasından da beslenmekteydi. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında Macar filolog Gyarmathi'nin mukayeseli filoloji dalındaki araştırmaları sonucu, diller ve uluslar arası akrabalıklar olgusunun saptanması (Macarca ve Fincede olduğu gibi), ulusalcılık olayına yeni bir

Macaristan'ın kurucusu Arpad hanedanının egemenliğini belgelerneyi amaçlayan runik yazılı anıtlar diktiler. Bu sahte yazıtlı anıtların bazıları yakın zamanlara kadar tarihçileri yanıltmıştır. Tarihi dram ve romanın 19. yüzyıl Avrupa'sında doruğuna eriştiğini hatırlayalım. G. Verdi, tarihi operalarıyla İtalyan irredantizmini n sembolü olmuştu.

Birinci büyük harbin sonunda tarihyazıcılığı, 19. yüzyıldaki niteliğini daha büyük boyutlarda devam ettirmektedir. İki savaş arası Macaristan'ında Gyula Szegfü'nün bilimsel yöntemlere dayanan ulusalcı tarihçiliği yanında, "Sümerlerle Macarların akrabalığını" kanıtlamaya çalışan tarihçilik de revaçtaydı. Alman eskiçağ bilimcileri Almanlarla Hititlerin akrabalığı üzerinde tartışırken, 1930'larda Sovyet tarihçiliği de enternasyonalizmden milliyetçi motifler lehine vazgeçmekteydi. (Örneğin destanına birçok ilavelerin 18. yüzyılda Büyük Petro ve Yelizaveta Rusya'sında yapıldığı bilindiği halde bu milliyetçilik dolu parçalar tarihi bir versiyon olarak yorumlanmıştır.) Leninist tarihçi Pokrowskiy ile Stalinist Grekow birbirinden çok farklıdır. İkincisi tam bir milliyetçidir.

Dış dünya şartlarının zorlaması, irili ufaklı Avrupa uluslarının aşırı milliyetçi tarih tezlerini benimsemesine neden oldu. 1930'lar Türkiye'sinin bu hava dışında kalması için bir neden yoktu. Yeni bir milli devlet, milli tarihçilik yapıyordu. Bununla beraber belirtmek gerekir ki milliyetçi tarihçilik 1930'lar Türkiye'sinde çağdaş Avrupa'da olduğu kadar yaygın ve inatçı değildi. Resmi ideoloji, tarih yazıcılığının her kesimini kontrol etmekten çok uzaktı. Bunun nedenleri vardır. Evvela resmi tarih görüşünün, tarih yazıcılığının her kesiminde etkin olmasını sağlayacak gerekli ve yeterli bir örgütlenmeye gidemediği, daha doğrusu gitmediği görülüyor.

12 Nisan 1931'de kurulan Türk Tarihini Tetkik Cemiyeri (sonraki Türk Tarih Kurumu) sınırlı üyesi olan, kendi içinde yayın ve araştırmaları destekleyen bir kuruluştur. Örneğin bu cemi-

yet, üniversiteler üzerinde amir bir kurum olamamıştır. Nihayet Maarif Vekaleti, müfredat programı ve çıkarılan tek tip ders kitaplarıyla orta tahsil ve öğretmenler üzerinde uzun yıllara varan ideolojik bir denetim kurmuşsa da, yüksek tahsil kurumlarında ve bağımsız araştırma ve yayın merkezleri üzerinde aynı denetimi kuramamıştır. Kaldı ki resmi tarih görüşü de,

tarihyazıcılığının karşılaştığı sorunlara sunduğu çözümler yönünden kesin ve saptanmış sınırlara sahip değildi.

Burada Cumhuriyet tarihinin sorunları ve yorumu üzerindeki tartışmasız tezlerin dışında, umumi bir tarih tezinin tutunamadığını ve böyle bir tezin de desteklenmediğini belirtmek istiyorum. Bizzat

Atatürk'ün etrafındaki tarihçiler ve tarih meraklısı devlet adamları daima birbirine ters ve değişik yorumlar getirmişlerdir. Öyle ki öne sürülen tarih tezleri çoğunlukla bu çevrenin dışındaki kimselerce de tenkit edilebilmiştir. Mesela, öne rülmek istenen tarih tezlerinin törensel bir biçimde sunulduğu ilk Türk Tarih Kongresi'nde, resmi görüşün takdimcisi olarak bilinen Maarif Vekili ve Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti Umumi Katibi Reşid Galib'iri uzun konferansı kongre üyelerinden Zeki Velidi (Togan) tarafından uzun uzadıya tenkid edilmektedir (Bkz. I. Türk Tarih Kongresi, Temmuz 1932, s. 99, 161 ve s. 167174. Aynı tez Köprülüzade Fuat Bey tarafından bazı itirazlarla karşılanmıştı (s. 46)).

Bu dönemde Atatürk'e yakın çevrelerden biri olan Kadro grubu değişik tarih tezleri ortaya attığı gibi, İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi grubu da bir başka uçta tarihyazıcılığı yapmaktaydı. Nihayet döneminin milliyetçi tarih atmosferine kapılarak, Japonya'nın Kubilay Han (yani Türkler) tarafından istilasını kaleme alan Hüseyin Cahid'i Yahya Kemal alaya almakta, "burrumuzda Mohaç ve Viyana'nın barut kokusu varken bu beyhude İütuhat hikayelerine ne gerek olduğunu" sormaktadır. (Yahya Kemal, Tarih Musahabeleri. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1975, s. 83-85.) 1927 yılında Fuat Köprülü, arkasından asistanı Abdulkadir (İnan) Vakıf gazetesinde ve diğer bir iki or-

ganda Yusuf Ziya'yı şiddetle eleştirirler (bkz. Mete Tunçay, Tek Parti, s. 300). Yusuf Ziya dünya uygarlığını Orta Asya'ya bağlayan, Apollon'u Alp Oğlan olarak açıklayan türden tezleri ve kitaplarıyla tanınıyordu. Bu gibi amatör tarihçiler bazen yönetici mevki de olsalar da, görüşleri resmîyet kazanmamış ve genel kabul görmemiştir.

Bir taraftan sağlam yöntemlerle yapılan tarihçilik yanında, amatör tarihçilerin güya filolojik-historik metodlarla kaleme aldıkları tezlere de rastlanıyordu ama, 1930'lar Türkiye'sinde tarihçilik; hukuk, felsefe, filoloji ve diğer

doğabilim dallarının tersine kendi kendine, yani yerli bilim kadrolarıyla gelişmekteydi.

Bu yıllarda başlayan arkeolojik kazılar kısa zamanda beynelmilel alakayı celbetti ve 1930'larda faaliyete geçen Türk arkeolojisi 1940'larda 200'e yakın monografi, kazı raporu ve makale ile başarılı bir başlangıç yaptı. Halil Ethem Bey 1. Türk Tarih Kongresi'nde, Osmanlı arkeolojisini aşırı derecede küçümseyen bir konuşma yapmıştır (1. Tarih Kongresi, s. 162). Osman Hamdi Bey ve haleflerine Türk arkeolojisi kuşkusuz çok şey borçludur. Ama arkeolojinin bir bilinç dalı ve örgütlü

bir uğraş olarak kültür yaşamımıza girişı Kemalist dönemin başarısıdır.

Dönemin tarihçiliğinde ve tarih anlayışında göze çarpan bir diğer nitelik, çağdaş şovenizmden uzak bir tür enternasyonalizm

. değilse bile bir Anadolu patriyotizminin varlığıdır. Ayasofya'nırı müze haline getirilmesi, Bizans eserlerinin restorasyonu, Anadolu kültürlerine Osmanlı Asar-ı Atika İdaresi'nden farklı bir gözle, adeta bir tür ulusalcılıkla sahip çıkılması bunun yansımalarıdır.

Belirttiğimiz gibi, Kemalist dönemde ulusalcı dürtülerle Ortaçağlar ve ilkçağ tarihine önem verilerek Osmanlı tarihinin ihmal edildiğı sıkça tekrarlanmıştır. Ancak Osmanlı araştırmalarının en parlak döneminin bu yıllara rastladığını ve bilimsel Osmanlı tarihçiliğinin bu yıllarda temelini atıldığını bilmek gerekir. 1930'larda Tarih Semineri Dergisi, Türkiyat Mecmuası, 1929'dan beri Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmu-

ası gibi bilim dünyasında halen kullanılan başlıca periyodikler yayınlanıyordu. Nihayet 1937 Ocak'ında Belleten, romantik ulusçu ve amatörce kaleme alınan tezlerden uzak, yayın hayatına başladı. Bunu Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi ve 1941'de Tarih Vesikaları Dergisi izledi. Dönem içinde tarihe artan ilgi dolayısıyla Resimli Tarih Mecmuası gibi popüler yayınlar da çıkıyordu, Tarih bilimine ve bilgisine karşı bu tür bir yaygın ilgi, toplumumuzda ancak 1960'larda yeniden başlayacaktır.

Kemalist dönem tarihçiliğinin değişik bir yönü de dünya tarihine karşı duyulan ilgidir. Gerçi bu ilgi Meşrutiyet döneminde de mevcuttu, ancak şimdi dünya tarihine karşı belli yorum ve yaklaşımlarla ilgi duyulmaktadır. Avrupa ve dünya tarihine ait kitaplar sadece çevrilmekle kalmıyor, bazı konular bizzat yerli müellifler tarafından kaleme alınıyordu. Burada yanlış veya doğru, dünya tarihi içinde Türklerin oynadığı rolü belirlemek endi- şesi ağır basıyordu.

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta da, Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti veya diğer resmi kurumların Hunlar, Göktürkler veya diğer eski Asya Türkik kavimlerine değinen konularda yayınladıkları monografi ve makalelerin amatör romantik-ulusalcı yazarlara değil, fakat Wolfram Eberhardt, Laszlo

Rasonyi gibi şöhredi ve ciddi bilim adamlarına ait olduğudur,

1930'larda çıkmaya başlayan Belleten, Türk tarihçiliğinin ilk ciddi ve uzun ömürlü süreli yayını olmuştur ve uluslararası kitap

kolleksiyonlarında nadide bir seri meydana getirmektedir.

Muhakkak ki 1933 Üniversite Reformu ve Dil-Tarih Coğrafya Fakültesinin kurulması Türkiye'de tarih, arkeoloji, müzecilik ve filolojide önemli bir atılımdır ve Osmanlı ilim müesseselerinin daha evvel geçirdikleri reform ve izledikleri tabii gelişim çizgisine rağmen uzun zaman başaramayacakları işlerdendi.

İlmi Osmanlı tarihçiliği ise bu dönemde "Köprülü Mektebi" olarak adlandırılabilir. Kuvvetli bir sosyoloji bilgisi ve yöntemi-

nin hakim olduğu bu mektebin esasları, Lefebvre'in Annales mektebine dayandığından, üniversite ıslahatı sırasında diğer ilim şubelerinin tersine Edebiyat Fakültesi Türkiyat ve Tarih bölümlerine Alman bilginler sokulmamışlardır. Bu olay Türkiye tarihçiliğinin gelişimi yönünden, filolojik metodların zayıf kalması gibi bir sonuç getirmişse de, tarih biliminin izlediği yol için genelde hayırlı olmuştur. Ancak Ankara'daki tarih tezleri İstanbul muhitinde pek ilgi uyandırmadığından, Osmanlı tarihçileri 12 asır öncesi Türkiye tarihine, özellikle Bizans dönemine karşı gereken ilgi ve dikkati yöneltmemişlerdir. Bu lakaydıyı Köprülü'nün ünlü makalesinde (bkz. "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, s. 165 vd.) görmek mümkündür. Daha 1931'de reddedilen bu mesele ve bu alandaki inatçı tutum, şüphesiz Osmanlı araştırmalarının zararına olmuştur.

Resmi tarihçilik, dönem boyunca hakimiyetini ancak "tevhidi tedrisat" kanununun getirdiği sistem dolayısıyla monolit bir nitelik kazanan orta öğretirnde kurmuş görünüyor. Yüksek öğretim kurumları ve bağımsız tarih yazıcılığında değişik yorumların bu- lunması yöneticileri rahatsız etmemiştir. Hatta tartışma gerekli görülmüştür. Klasik Batı demokrasisine sahip ülkeler dışında Ke- malist Türkiye'deki tarthyazıcılığı, bütüncül devlet sistemlerine göre çok farklı, çok renkli ve tartışmalı bir görünümde-dir.

Burada "resmi tarihçilik" adı ile nitelendirilen tezlere değinmekte yarar var. "Ortaasya'darı Göç" teorisi, "Etrüsklerle Türkler arası kan bağı", "Eti Türkleri" gibi konular daha çok üniversite dışında kalanların veya amatör tarihçi politikacıların ilgisini çekmektedir. Ağaoğlu Ahmet, Prof. Yusuf Ziya (Özer) veya "Türk ve Hind-Avrupa menşe birliği" üzerinde duran İsmail Hami Danişmend bu konularla uğraşan isimler arasında sayılabilir. Mesela A. Cevat Emre, Sümer Türklerinin yazıyı icad etmekle medeniyete yaptıkları hizmeti belirten

yazılar yayınlıyordu. (Bu makaleler için bkz. Enver Koray, Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1722-1955, İstanbul 1959.)

Bu tür faaliyetin kanımca iki yönde olumsuz etkileri oldu. Bunlardan birincisi, mahalli tarihçiliktir. Maarif Vekaleti kanalıyla bu tezlerden etkilenen taşradaki öğretmenler, kaleme aldıkları mahalli tarihlerde grotesk denecek hatalı yorumlar yaptılar. Troia'nın, Türklerin "Tur Ova"sından geldiğinin ileri sürülmesi gibi... Halkevleri de bu konularda gayretkeş yorumlar ve yayınlarda bulunmuştur. Örneğin Zonguldak havzasındaki körnürün Uzun Mehmet(?) tarafından bulunması gibi bir olay, bu sıralarda ortaya atılmış asılsız bir hikayedir. (Bu konuda Amasra Ortaokul müdürü Necdet Sakaoğlu aydınlatıcı bir araştırma yapmaktadır.)

Cumhuriyet'in Maarif Vekaleti'nin bu konudaki etkisi en çok Cumhuriyet tarihi konusunda duyuldu. Bu konuda Inkılab Tarihi derslerinin Maarif Vekaleti'nin direktifi altında standart biçimde yazılan kitaplarla okutulması, yakın tarihe ait arşivlerin halen açılmaması ve en önemlisi, ciddi akademik tarihçilerin bu alana geç el atması gibi durumlar, standart bir yorumun uzun zaman tekrarına neden oldu. Yakın tarih konusunda ancak 1960'lardan sonra değişik yorum ve araştırmalara rastlanmaktadır. Ama bu yüzeysel görünümü bütün dönemin tarihçiliğini betimlemek için kullanmak yanıltır.

Kısaca özetlemek gerekirse Kemalist dönem herşeyden önce ilmi tarihçilik yapılması için Türk düşünce ve bilim hayatına gerekli teknik bilgi ve donatımı sağlamış, devlet bütçesinden bu işe payayrılmasını gelenek haline getirmiş ve tarih tezleri konusunda sonraki dönemlerde görülmeyen serbest bir tartışma ortamı açmıştır. Nihayet Türk Tarih Kurumu'nun özerk bir statü ve bağımsız mali kaynaklarla kurulması, tarih biliminin özgürce gelişmesine imkan veren bir olaydır.

Onların Festivalleri ve Bizim Festivaller*

K

arnaval ve festival ~ibi eğlenceler, bizi~ hayatımıza çok yakın

zamanlarda giren, daha doğrusu giremeyen iğreti ve yerleşmeye çalıştıkça da

maskaralaşan toplumsal-kültürel bir kurumdur. Tertiplediğimiz festivallere en çok kendimiz gülüyoruz, ortaya çıkandan kendimiz utanıyoruz. Ardında hiçbir geleneğin, tarihi uygulamanın, daha beteri hiçbir benimsemenin yatmadığı bu olayı dışlayıp gülmekten, makaraya almaktan başka çaremiz yok çünkü. Bir iki yetkilinin, bir iki açığöz belediye başkanının veya benzerinin ortaya salıverdiği bu garip şarnataya, bulunduğumuz mekanda rastlamak, Taksim'de ayı oynatanlara ve zavallı aylara rastlamak kadar yaralıyor bizi.

Karnaval, festival Batılı'nın hayatında belirli dini günlere dayanır. Hristiyanlık'tan çok öncesine uzanan tören ve eğlencelerdir, şölenler ve geçitler dizisidir. Idus Maia (Mayıs ortaları) örneğin, Apollo Tanrı için kutsal günlerdi Roma'da. Ye o sıralar Apollo adına ayinler ve şenlikler düzenlenirdi. Böyle belirli Tanrılar'a ayrılan şölen, şenlik vs. Hristiyanlıktan sonra da devam etmiştir; belirli azizler adına yeni pasaport alarak. Sonra uzun dini perhiz dönemlerinden önceki son

günlerde ahali yiyip içip gelecek günlerin acısının çıkarayım, derken ölçüyü kaçıır; bu ölçüsüzlüğü karnaval ve festival biçiminde kurumlaştırır. Fasching geleneği böyle başlar.

Kilise aslında gerçek anlamda sofulardan, hep zühd-ü takva içinde yaşayanlardan çok, böyle Hristiyanlık'a itiraz etmeyen, ama keyfine bakan kalabalığı yeğlemiştir. Çünkü fazla so rmaz , sorgulamazlar; kilise de onların cıvıtacağı yortu öncesi şenlikleri artırır, iş biter. Eski Roma imparatorları da kalabalığı zararsız tutmak için ekmek ve eğlenceyi artırarak işi sağlama bağlamışlardı.

Ortaçağın Avrupa şehirlerinde hemşerilik bilincinin ve övün- cürüüı teatral biçimde sergilendiği günler, karnaval ve resmi geçitti. Burada festivallerin amacı değişikti. O nedenle de program ve eğlence biçimi daha da olgun, estetik dolu, görkemliydi. İtalyan kentleri, hele soğuk nevale İsviçreliler, özellikle parıayırlara rast gelen festivallerde ve geçit resimlerinde gerçekten övünç duydukları kent hemşeriliğinin tadını çıkartır, gururunu sergilerler. Başka hiçbir şeyleri bu tarihi festivaller ve o festivallerin ardında yatan hemşerilik övüncü kadar güzel ve yüce değildir. Bin yıllık gelenek, zamana uymuş ve zamanı kendine uydurmuştur. Kentin şehir meclisi üyeleri, bankerler karılarıyla birlikte orta zamanın, Rönesansın giysileri içinde

kortejin önünde yürürler. Arkadan lonca üyeleri büyük

dedelerinin kıyafetleri içinde onları izler. Saatçiler lancası dediysek mesela, kimisi artık zamanımızın beynelmilel milyarderlerindendir, ama olsun, dört yüz sene önceki esnafın yerinde yürür. Arkadan çobanlar, bo- yunları çanlı inekleriyle geçer.

117

Kuşkusuz beğeniyi ebedileştiren, Rönesansın beşiği İtalyan kentlerinin yıllık karnaval ve festivalleri daha başka bir güzelliكتedir. Prag'dan Madrid'e Avrupa, festivallerle tarihiliğini, gün görmüşlüğünü haykırır. Oysa binlerce yıldan beri kentlerinin halkı böyle bir gelenekten, duygudan uzaktır. Laikleşemeyen, birlikte eğlenmesini bilmeyen, eğlence için örgütlenemeyen kentlerdir bunlar.

Bizim toplumumuzda dini bayramlarda kamusal bir şenlik geleneğı yoktur. Galiba kamusal düzeyde örgütlü anma törenleri (Muharrem'deki yas töreni, yani Şebih) sadece Şiilerde görülüyor. Köy seyirlik oyunları ve hasat şenlikleri zaten daha çok düğünlere rastgeliyor. Deyişin aksine bu nedenle "gökte düğün var deseler, merdiven arayanlar" sadece kadınlar değil, daha çok köy erkekleridir.

Kent hayatımızın oturmuş kurum ve gelenekleri arasında festival ve karnavala rastlanmaz. Zaten bizim kent hayatımız da kurumlaşan şeyler pek azdır, bazen de yoktur. Kentte kentliler olarak yaşama olayımız gelenekten çok, inşallah geleceğı ait bir keyfiyet olacaktır.

Festival ve karnaval, her şeyden önce kadın ve erkeğın uzun yüzyıllardan beri ayrı kompartımanlarda yaşadığı, eğlendiğı bir mekan olan kentlerimizde görülmez. Çünkü bizim kentlerimizde kadınla erkek belli merkezler dışında henüz beraber yaşamaz, hukuki bağlarla birlikte olanlar günün az kısmını bir arada geçirirler. Beşik ve mezar dışında bizim geleneksel kasaba ve kent hayatımızda kadınla erkek hemen her zaman ayrıdır. Onun için son zamanlarda mantar gibi sayısı yüzü aşan "mana ve ehemmiyeti büyük günlerde" düzenlenen festivallerin turistik vodvil olmanın ötesinde bir anlamı yoktur. Festival ve karnaval, kadının ve erkeğın; hayatın her safhasını birlikte yaşadıkları mekanlar ve zamanlara ait bir olgudur.

Avrupa yaşamında festival ve karriavallar içindeki önemli bir grup, üniversitelerin yıllık festivalleridir. Talebe hayatının unutulmaz anılan arasında yer alan bu festivaller çoğu üniversite şehrinin kişiliğiyle de özdeşleşmiştir. Bu festivallerde en belli başlı bölüm, geçit resmidir. Ortaçağdan beri talebe hayatının bütün renklilik ve mizahının sergilendiği bu geçit resmindeki kıyafet, slogan ve şarkılar, adeta bir üniversite folkloru oluşturur. Festivaller, bazen şöhreti uluslararası düzeye ulaşan sanat yarışmalan, spor faaliyetleriyle birliktedir.

Talebe festivali gibi bir gelenek bizde yoktur. Kırıntısı varsa dahi kaldırılmış ve otoritelerce şiddetle yasaklanmıştır. 1960'larda ben Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki İnek Bayramı balosunun basıldığını hatırlarım; bazı çevreleri fakültedeki sol hareketlerden de çok bala, eğlence gibi faaliyetler rahatsız ediyordu. Güzel Sanatlar Akademisi'nin ne kadar eski olduğunu bilmiyorum, ama bizden çok daha yaşlı bir uygulama olan bu okuldaki kıyafet balosu Türkiye'deki yüksek okullarda halen tekliğini sürdüren bir talebe geleneğidir.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin İnek Bayramı da son yıllarda yasaklandı. Yarım yüzyıla yaklaşan bir uygulamaydı ve tek talebe festivaliydi. Sağdan soldan ciddiyet düşkünlerinin zaman zaman eleştirisine uğrayan İnek Bayramları her yıl yapılır ve mezunların hayatında silinmeyen bir gençlik anısı olarak kalırdı. 1930'larda sade bir hava içinde bir iki gün süren bu bayram son zamanlarda altı günlük, ferman okumalar, çuval yarışları, her yıl icat edilen mudhike ve cumartesi yapılan ünlü İnek yürüyüşü ve İnek balosuyla sona ererdi. Nihayet bir ara hocaların gırgıra alındığı (1) bir show da bayramın programına dahildi.

Siyasal Bilgiler Fakültesi (yani eski Mekteb-i Mülkiye-i Şahane) 130 yıllık bir kurum, ama İnek Bayramları o kadar eski değil. Esası okul içinden dışına taşan bir İnek yürüyüşüne ve üç şubenin (mali, idari, diplomasi) birbirlerine laf atan ferman okumalarına dayanıyor. bilinçsizce ders çalışan, ezberleyen talebeye verilen lakaptı. Mekteb-i Mülkiye'de başka türlü ders çalışmanın mümkün olmadığı vurgulayan bir eleştirel slogandı. Son zamanlarda kız ve erkek talebe için "vamp inek" ve "zamp inek" tabiri kullanılmaya başlanmıştı. İnek yürüyüşü sırasında başını çekip onu gütmekle görevli olanlar; mektebin en çok inekleyen iki çift kız ve erkek talebesi olurdu. Bu iş için seçilenlerin itiraz hakkı yoktu ve görevlerini yerine getirirlerdi.

Kuşkusuz 1930'larda ve 1940'larda sadece fakülte içinde ve nihayet Cebeci Çayırı'nda tur atan inekçik, sonunda Sıhhiye-Ce-

beci, nihayet Sıhhiye-Kızılay-Cebeci çemberini tamamlamak zorunda olan bir çilekeşti. Her üç şube ayrı kıyafetle yürüyüşe katılırdı. Mali şubeliler her yıl değişen kıyafetler seçerdi. Diplomasi şubesi frak, silindir şapka, kızlar gece elbisesi, dizbağı nişanı; idari şubeliler fesli, üniformalı, sarıklı... Fermanları idari şubeliler Osmanlı ca yazar, okur, öbür şubelerdeki

arkadaşlarını karikatürize eder; mali şubeliler öz Türkçe kullanır, "uyarı bildirge genelgesi" okur; diplomasi bölümü Fransızcalı bir dil kullanır ve

derece'nin dil bilmeyen öbür şubelerdeki cahiller tarafından an- laşılması için bir maket sözlük taşırlardı.

Her yıl bir eğlence çeşidi bulurdu. Bir yilokulun içinde çadır tiyatrosu kuruldu. Hocalarla talebeler arası futbol maçı ile başlayan haftanın tümünü böyle gürültülü eğlencelerin doldurması gerekirdi. Nisanın son haftası yapılan İnek Bayramı biter bitmez de, okulun inekhaneleri, yani çalışılacak bütün sınıf ve odalar gece gündüz açılır ve inekleme devri başlardı. Haziran imtihanları için bir aylık çalışma dönemi saptanmıştı, daha önce çalışanlar gizli köşelerde göstermeden çalışmak durumundaydılar.

İnek Bayramı gibi eğlenceler, istenmesine rağmen öbür öğretim kurumlarına yayılamamıştı. Bugün zaten her türlü örgütlerimeden, hatta sululuk için oluşacak bir örgütlenmeden bile çekinen üniversite yöneticileriyle karşılaşıyoruz. Ömrünün baharındaki gençler de hoş bir anıdan, bir mezuniyet festivalinden uzakta tatsız bir hayata atılıyorlar.

Bir Siyasi Hikaye O larak "Devlet Ana"

evlet Ana ile sadece Türk romanı değil, değerli romancı

Kemal Tahir de sanatçı ve düşünür kişiliğinde önemli bir çıkış yaptı. Kemal Tahir Devlet Ana ile siyasi hikaye dediğimiz bir roman meydana getirdi. Eserin edebi niteliği, dili ve biçimsel özellikleri üzerindeki tartışmayı, diğer inceleyici ve eleş- tirmenlere bırakarak, daha çok siyasal ve sosyal bilimler yönün-

D

den taşıdığı öneme değinmek ve işe "Siyasi Hikaye" kavramının açıklaması ile başlamak istiyorum.

Bilim adamı siyasal ve sosyal olayları, objektif verilerle ortaya koymak ve değer yargılarından kaçınarak, bazı genellemelere varmak zorunluluğundadır. Bundan ötede yargılara varmak, genellemelerden somutlaşarak ayrılmak, tarihçi -veya siyasal bilimcinin- bilimsel metod dışında kalmasına sebep olur. Oysa olayları açıklamak ve subjektif olarak yorumlamak bu genellemeleri dinamik bir biçime sokmak romancının işi olur ki, o vakit siyasi hikaye dediğimiz tür meydana gelir. Stendhal'in Parma Manastırı, Tolstoy'un Savaş ve Barış'ı, Puşkin'in Boris Godunov'u, Dostoyevski'nin Ecinniler'i ve daha nice eser ve türe girip, tümü de yazarlarının, bilim adamlarınca ortaya konan verileri, subjektif ve dinamik bir anlatımla değerlendirilmiştir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Kemal Tahir bu türde de bir yenilik getirebiliyor mu? Cevap, evet olacaktır. Bunun nedenlerini ise şöyle açıklayabiliriz: Kemal Tahir Türk toplumunun tarihsel gelişim çizgisini Batı toplumlarından ayıran ve ayrı metodlarla incelenmesi gerektiğini savunan aydınlarımızdandır. Asya Tipi Üretim Tarzı diye adlandırdığımız teoremin tarafçılarından Kemal Tahir bu romanda bir yazar olarak, kendi düşüncesindeki bilim adamlarının getirdiği verileri değerlendiriyor, okuyucuya bir toplumu bütün nitelikleri, görünümü ve dinamizmiyle anlatıyor. Kişilerin karakterinde ve benliğinde kurumlar eleştiriliyor. Benito Keleş ve Şövalye Notus Gladys bütün melunlukları ve karanlık ruhlarıyla Batı toplum düzenini, Alişar Bey ve avanesi yıkılan Selçuklu düzenini, Çudaroğlu Yakın Doğu uygarlığını altüst eden Moğol yağmacılığını ve Osman Bey'le Şeyh Edebali bir küçük toplumdaki dayanışmayı anlatmada araç oluyorlar. Bu küçük toplumda çıkarıcının uyumsuzluğu da Dünder Alp'in kişiliğinde verilmiş. Romanda düşünce yanı onun için kolayca kavranmakta ve olumlu bir görüş realist yollarla ispatlanmaktadır.

Kemal Tahir bütün bu türde yazan ve yazmış olanlar gibi subjektif bir anlatım ve kendine özgü değer yargılarıyla mı hareket etmektedir? Hayır. Romanın bütün yenilik ve şaşılabilecek derecede güçlü yönü de budur. Kemal Tahir, objektiftir, bir bilim adamından aynılığı, toplumdaki kurumların ve törelerin ilişkisini, fertlerin yaşamını bir romancı olarak ortaya koymasıdır.

Osmanlı toplumu başlangıçta bir uç toplumu olarak, Asyatik gelenekleri korumuş, doğal Türk töresinin ağırlığını duyan bir topluluk olmuştur. Baştaki şef meşru otoriteyi sağlamak için

Oğuzhan'a kadar uzanan şecereler çıkartır (s. 181), çıkartılan bazı söylentiler ve rüya tabirleriyle makamını sağlamlaştırır. Dinsel bir saygı gören Edebalı ile Osman'ın ilişkisi ve Osman Bey'in gördüğü rüya hakkındaki söylentiler, bu otoriteyi sağlamlaştırma- cak birer propagandaydı. Günlük yaşantının gelenekleri, gençlerin oynaşı, ölüm için söylenen ağıtlar, kadının sonraki devirlere oranla toplumdaki yerinin sağlamlığı, Bacıbey'in başkanlığındaki

savaşçı Rum bacıları ve bunların genel tartışmalar ile kararlara katılmaları, eski töre'nin sürüşünün canlı örnekleridir.

Yazar eser olarak, bu gazi toplumun, gaza ruhunu ve gazi devlet anlayışının tutuculuğunu da yansıtıyor. Toplumdaki demografik zorlamalar, daha iyi bir yaşam isteği ve ezilmemek için genişleme zorunluluğu, gaza ruhunda biçimlenmişti. Ne var ki büyüyen topluluğun, bazı gereksinmelerini bu toplum ve devlet anlayışı kavrayamıyordu. Tevarih-al Siyasiye'de, Çandarlı'ların hazine kurması ve kayıt usulünü getirişleri, yani ilk örgütlenme hareketleri, diye adlandırılıyordu. Bu ruh, bu anlayış bazı gazilerin ve özellikle bu tutuculukta çıkar bulan Daskalos Derviş'in kişiliği ve konuşmalarıyla verilmiştir.

Güçlü ruhsal analizler, akıcı bir dille anlatılan olaylar zinciri, bir devletin doğuşunda yatan temel nedenleri ne kadar açık, başarılı ve realistçe veriyor ... Yazar herşeyden önce, o devrin dilini iyi biliyor, ama bu dili tutucu bir kalemle, olduğu gibi 20. yüzyıl okuyucusuna aktarmıyor; ona modern bir biçim veriyor. Bu yüzden cümle kuruluşları, deyimler orijinal niteliğini saklayabilmiş ve romanın dili kişilik kazanmış. Devrin vekayinamelerini okuyan yazar, o dilin orijinal ve doğal yanını bugünün ve dünün ortak biçimiyle okuyucuyu sıkmadan aktarabiliyor. Onun Türk romanına Devlet Ana ile getirdiği yeniliklerin başında bu gelir.

Bu girişten sonra, toplumumuzun evrimi yönünden Devlet Ana neyi aydınlatıyor? tartışmasına girebiliriz sanıyorum.

Önce şunu ekleyim ki, Kemal Tahir'in toplunculuğu ülkemizin gerçekleri ile

uyuşan, ona adapte olan bir toplumculuktur. Düşünce yönünden, yapının ululuğunun temel nedeni budur. Halktan ve tarihsel gelişimden kopuk salon aydınları, bugüne dek devrimci eylemi çoğunlukla yanlış saptamış, tarihe de bilimsel gözle değil, yüzeyden bakıp, gülünç yorumlar yapmışlardır. Osman Gazi'yi feodal bir Avrupa senyörü gibi görenler, herhalde az değildi. Batıya doğru yürüyen bir toplumun düzenini, Batı toplum modelini karşıya alarak

incelemeye kalkmak düpedüz

125

safdıllıktır. Bu toplumun dinamizmini sudan nedenlerle açıklayan, sonuçları neden diye gösteren "cühela güruhu" da cabası. ..

Beylik devrinin siyasal ve sosyal yaşamını iyi etüd eden, kurumların rolünü kavrayan yazar, bu tarihsel probleme ışık tutuyor ve objektif bir savunma yapıyor. Nedir Devlet Ana'nın anlamı? Bunu yazar kendisi de açıklar.

Selçuklu devletinin son devirlerinde. kervan yolları önemini yitirmiş, güvenlik bozulmuş, Anadolu fakirleşmeye başlamıştı. Moğol kıyamı, Ortadoğunun alışılmış devlet sisteminin ve toplum düzeninin dışında olduğundan, bir anarşiye yol açmış, toprak düzeni bozulmaya yüz tutmuştu. Bu çöküntü, Bizans'ta bir başka dış etkenle, başka bir biçimde patlak verdi. Bizans, Roma hukuku sistemi, devlet düzeniyle eski Doğunun toplum düzenini birleştirmiş, bu topraklarda yerleşen herkesin zorunlu olduğu, kendine özgü bir düzen kazanmıştı. Batı Roma kalıntısı feodal Avrupa toplumu, Haçlı savaşlarından beri bu düzeni yıkmak, toprak serflliğini getirmek ve merkezi otoriteyi parçalamak çabasıındaydı. Bunun için ülkede, Batılı tarikat şövalyeleri ve keşişler beşinci kol görevi görüyordu. Bu durum Keşiş Berito'nun, Notüs Gladyüs adlı Sen Jan şövalyesinin kişiliklerinde etraflıca belirtilmiştir. Görevleri Küçük Asya'nın düzenini yıkmak ve yerine kendilerinininkini getirmektir. Selçuklunun bozulan düzeni buna karşı koyamaz ve Bizarısın kölelikten kurtulmasını sağlayıp, bu durumdan yararlanamazdı. Alişar Bey, Hophop Kadı ve Pervane Subaşı üçlüsüyle Notüs Gladyüs'ü işbirliği bu savın geçerliğini ispatlamıyor mu?

Ancak Batılı önderlerin çabalarının boşluğu açıktı. Aynı politikayı güden Türkmenler, uçlarda kolonizatör Türk dervişlerinden yararlandılar. Bu konu romanda etraflıca ve yaşamsalolarak belirtilmiştir. Batı ise niçin başarı gösteremeyecekti? Bunun cevabını romanın birinci bölümünde, Hancı Mavro ile Notüs Gladyüs'ün uzun diyalogunda buluyoruz. Burada Küçük Asya düzeniyle Batı serflik düzeni karşılaştırılmış, birincisinin üstünlüğü ilginç ve inandırıcı olarak ortaya konmuştur.

Ortaçağ devletleri güçsüzdür ve otorite tedhişle sağlanır. Ekrneğin gramajının bozulmaması için fırıncıyı asmak gibi tedbirler alınır. Batıda merkez, otoriteyi feodal senyörlere devrederek tutunabilmiş, bizde ise merkezi otorite, ahi örgütü ile elele vermişti. Ahilik örgütü merkezin otoritesini onun adına

kullanmış, yolların ve şehirlerin güvenliğini

sağlarmıştı. Bu örgütün toplum yaşantısındaki önemli yeri, romanda aynı önemle ele alınmıştır. Ahiler örgüt ve geleneklerinin sürmesi için devletin güçlenme gereğini anladıkları gibi, beylik başındakiler de güçlenmeleri için bu sosyal örgüte dayanmaları gerektiğini biliyorlardı. Osmanlı Beyliği kuruluş ta buna önem vermiş, ilk düzenli ordunun askeri, ahi keçe külahi giymiştir. Osman Bey'le Şeyh Edebali'nin yakınlığı, Osman Bey'in düşünce ve eylemiyle duyurmadan bu dinsel ve informel lideri etki altına almaya başlayışı ve nüfuzundan faydalanışı, romanda bunun için işlenmiştir.

Osmanlılar nasıl genişleyecekti? Bizans'a, yıkılmakta olan düzenin benzerini daha mükemmelleşmiş olarak getireceklerdi. Osman Bey'in Edebali'ye dediği gibi köle olmak istemezdi çünkü Bizans köylüsü ... Daha batıda ise zaten bu düzen vardı. Türkler bu kokuşmuş kurumların yerine daha adilini getireceklerinden, kolayca yayılacaklardı ve ilk önce batıya yürüyeceklerdi, Çünkü doğuya şimdilik yeni bir şey getiremeyeceklerdi. Anadolu'yu reformla eski durumuna getirmek, o anarşi ortasında otoriteyi kurmak için güçlü olmak gerekti. Anadolu'ya bu küçük toplum daha başlangıçta yeni bir düzen getiremezdi. Sadece birbirini yiyen beyliklerin arasında kaybolur giderdi. Ama, yeni ülkeler ve gelişen bir yönetim sistemiyle güçlenen devlet, sonraları Anadolu'yu da içine aldı.

Batıya doğru ilerleme olacaktı ama, biraz önce de sözünü ettiğimiz gibi, gaza ruhu ve gazi devlet ilkeleri de başlangıcından çözülmeye başlayacaktı. Nitekim bu toplum, Eski Doğunun, Bizans'ın ve Batının devlet ve toplum anlayışı ile öz Türk töresini kaynaştıracak, kendine özgü yeni bir düzen kuracaktı. Bu kendine özgülük zamanla gelişecek, romanın son sayfasında devlet ve yö-

gibi onun da devrinin gelişimlerine ayak uydurur, Yazar daima bilim adamından önce farkına varır, yaşadığı ortamın ... Günümüzde toplum bilim ulemasından(!) ünlü birinin çıkıp Tolstoy'a, Gorki'ye, Dumas'ya netime değin klasik yapıtları okumaya başlayan Kerimcanların elinde biçimlenecektir. Bu zorlamadan doğan gelişmeyle, Roma İmparatorluğundan sonra tarihin en büyük yönetim örgütüne ve hukuk yöntemine, en ilginç toprak rejimine sahip devlet doğacaktır. Bütün bu işler için çok adam gerekiyordu. Kadınlar bile savaşıyordu ve Devlet Hatun denen Bacıbey bunların başındaydı. Bacıbey'e Karacahisar tekfurunun kardeşi Filatyos'un zulmünden kaçıp sığınan Mavro'nun, "Devlet Ana, beni koru" diyen yakarışı, Bizans'ın ve Batının bu dinamik toplum önündeki durumunu göstermektedir. Bütün bu bunalan toplumlar, senyörlerinin zulmünden kurtulmak için sığınacak güçlü bir iktidar arıyorlardı. Bosna kralı fetihten önce Papa'ya yazdığı mektupta: "Köylülerimin yarısından çoğu, Türklerle birleşmeye ve ihanete hazır" diye yakınıyordu.

İşte Devlet Ana budur. Bunalan, ezilen toplumların kucağına sı- ğındığı, Osmanlı düzeni ... Osmanlı bir fatihten ziyade bir kurtarıcı, bir düzenleyici ve reformcu olarak geliyordu. Gerçekten romanda, Türkmenlerin Bizans'la olan ilişkileri, onların dil ve dinlerine karşı hoşgörülükleri, her iki tarafın iyilerinin bir yüce amaca koşuşları, insancıl yakınlıkları ne kadar güzel anlatılmıştır. Tüm olarak romanda renkli bir yaşam, derin bir psikanaliz göze çarpmaktadır. Sosyal-psikolojik yönden güçlü veriler ortaya serilmektedir.

Devlet Ana ile toplumumuzun geçmişteki yaşamı, töreleri, öz nitelikleri renkli ve gerçekçi olarak çizilmiştir. Dilimiz arı ve armonik bir biçimde kullanılmış, kendimize özgü yeni bir roman tekniği denenmiş, kısaca yeni bir tür getirilmiştir. Bütün bu olumluluğuyla Devlet Ana ulusal bir eserdir, ama herşeyden önce insanı dile getirdiği, toplumların kaderinde iyinin, doğrunun, güzelin ve sönmürücülükle entrikanın, barbarlıkla karakter düşüklüğünün rolünü realist bir karşılaştırmayla okuyucuya verdiği için hümanist ve sosyal yanı ile evrenseldir de ...

Bu eser Türk aydını için kendini bulma yolunda yeni bir umut olmuş, yeni bir çağır açmıştır. Kemal Tahir'in başarısının büyüklüğü ve saygıdeğerliği de buradadır.

başvurduğu. örneklerinden yararlandığı, çokça görülür. Burada yüzyılları dolduran bu çözümücü yazarları tek tek ele alacak değilim; onlardan sadece birini, ne dünyanın ne de bizim yeterince tanıdığımız

Musahipzade Celal Bey'i konu aldım.

Vaktiyle Tolstoy için, Plehanov ve çömezleri "gericidir, kor- Siyasal Hikayeci Olarak

Musahipzade Celal Bey'

kunçtur" demişlerdi. O zaman modern çağın ünlü devrimcisi,

"onun ilericiliği ve gericiliğiyle, halkının çelişkisini özünde taşı-

dığını ve dolayısıyla Rus devriminin aynası" olduğunu söyleyerek

susturmuştu, hepsini. Musahipzade'miz üzerine ise bizim

aramızdan şimdiye dek, ne birinciler gibi konuşanlar çıktı, ne de

ikincisi gibi ... Çıkanların da sorunun temeline inmeden yüzeysel

ve tutarsız yargılamalarda bulundukları açık. Bu grubun içinde bir

tiyatro bilimeisi çok orijinal bir çalışma yaptı. Sevda Şener,

öze "siyasal hikaye" kavramını açıklayarak girmek yerinde olur.

Yüzyılımızın genç bilimleri olan toplum bilimleri he

nüz doğa bilimleri gibi yöntem ve araştırma teknikleri açısından belirli bir düzeye yükselmiş değildir. Toplum bilimleri bu nedenle doğa bilimlerinden farklı olarak bazı ilginç kaynaklara el atmayı yeğ tutmuşlardır. Bu bilimlerin literatüründe roman ve tiyatro eserlerini görmek hiç de şaşırtıcı olmasın.

İnsanlığın geçirdiği evrim aşamaları, hatta içinde bulunduğumuz çağ, bilginlerin niceliksel araştırmalarıyla yeteri kadar anlaşılamayınca, sorunun çözümü yazarların sezgilerinde veya güçlü gözlemlerinde aranıyor.

Bottomore'un deyişi ile bir noktada bilinenlere sırtımızı dayayarak "olasılıklı

tarihi" yazmak zorundayız. Toplum tarihinin sorunları çok kere edebiyatçının kalemi sayesinde anlaşılır ki, bu eserlere "siyasal hikaye" denir. Nesnelolan bilimcinin tersine edebiyatçının öznelliği bize bazı doğruları gösterebilir. Olaya siyasal bilimci nesnel bir yöntemle el attığında siyasal kuram ve yasalar; ama edebiyatçı kendine özgü öznelliğiyle bakınca da, siyasal hikayeler ortaya çıkıyor.

S

Belki de yazı'nın tarihinden daha eskidir siyasal hikaye ... Ve her defa ilerleyen bilimin yeni kavramlarla yeniden biçimlenişi

Musahipzade'nin hayatını ve eserlerini inceledi . Böylece Musa- hipzade bir meçhul olmaktan çıkarak, Batıda bile örneklerine az rastlanılan bir bilimsel inceleme ile tanındı.

Bu çalışma modern kuşaktan bir araştırmacının, yüzünü görme- diği bir yazarı onun çağdaşlarından çok daha iyi anladığının bir

belgesidir. Ben bu kısa incelemede Musahipzade'yi siyasal hikayeci olarak ele alacak ve devrinin fikir iklimi içerisinde yerini ve düşüncesinin nedenlerini açıklamaya çalışacağım.

Musahipzade'yi niçin siyasal hikaye türü açısından ele aldığımı açıklamak isterim. Çünkü yazar, bu açıdan bakınca da çözülmeye ve açıklanmaya değer bir sorundur. Yeterli bilimsel verilerin bulunmayışı bazen sezgimle, bazen de yeterince betimleyemeyeceğim varsayımlarla yargılamada bulunmamı gerektirecek. Toplumsal kurumlarımızın evrimini araştırmakta her kişinin ay-

nı yolu izlemesini salık veririm. Kroniklerde ve yöntemli bilimsel eserlerde bulamadığımız onun oyunlarından çıkarma olasılığımız yüksektir.

Sosyal bilimci olarak tarihçi, topluma çoğunlukla kendi değer yargıları ve modern toplum bilimin kavramlarıyla yaklaşır. Oysa modern toplumların yapısını açıklayan bu kavramlarla, tarihsel dönemin maddi ve manevi örgütlenmesini açıklamak mümkün değildir. Bir kültürü tanımlamak için gözlemcinin kendi yargıları ve değerleri (etik yaklaşım) Muzaffer Şerif'in de dediği gibi yanlış ve yetersizdir. Daha karmaşık bir toplum olan Osmanlı toplumunu ise kendi kültür sisteminin içerisinde anlayabilmek için sosyal tarihçi ekseriya orijinal kaynaklara ve düşünörlere eğilmek zorundadır. Musahipzade de; Koçi Beğ, Tursun Beğ, Yahşi Fakih gibi Osmanlı kültür ortamını, o ortamın değerleri içerisinde yansıtanların bir devamıdır. Bu bakımdan Musahipzade sosyal tarihçinin tanınması gereken bir yazardır. Kendi kültürel referans sistemimizden uzaklaşarak, Osmanlı toplumunun rasyonelini açıklayan verilerle gözlerne girmemiz böylece mümkündür.

Musahipzade, Osmanlı toplumunun özündeki çelişkiyi taşır; içine kapanık ve toplumsal ilişki çerçevesini belirleyen değerlerine bağlı, dışa karşı kuşkulı, ortamına yabancılaşımaya ve kültür emperyalizmine düşman ... Ama ona karşı aynı silahla değil, geleneksel değerleri putlaştıran bir garip tutuculuk ve maneviyatla direnir. Bu yanıyla 19. yüzyıl Doğu dünyasının bilinçsiz ama onurlu direnişini eserlerinde öz ve biçim olarak görörsünüz. Yalnız açık olan ve Musahipzade'yi kuşaklar ötesine ulaştırıp ölümsüzleştiren yanı, bu İstanbul Efendisi'nin her dönemin modern "allaturca"sı olarak kalmasıdır. Musahipzade'nin özündeki bu çelişki aslında 150 yıldır süregelen Türk modernleşmesinin çelişkisidir. Dengesiz değişen bir toplumun bütün

burukluğunu gördü- ğümüz bu yazarım ız Doğu dünyasında tek olmayıp çok benzeri vardır. Üst yapısal değişimler, eski yaşam biçimlerini değiştiremeyen geniş kitleleri ve onların sözcülerini rahatsız eder. Onların direnişi hem kötü

düzene karşıdır, yani ilericidir, hem de ge-

leneklerin savunucusu oldukları için sayılabilirse gericidir. Ama genel kanı, iki yüzlü madalyonun bir yüzünü yadsımak olmama- lıdır.

Bütün durağan Doğu toplumları, dış güçlerin etkisiyle değişime açılınca bir kültür anarşisi başladı. 19. yüzyılın Ortadoğu'su böylesine öfkeli, yarı bilinçli aydınlarla doludur. Gelişen Batı kapitalizmi, çöküntü içindeki Ortadoğu'ya el atınca bu ülkelerin düşünürleri buhar makinesine karşı, şanlı, onurlu geçmişleriyle direndiler. Arap dünyasının Abdurrahman Kevakibi'si, Mısır'ın Arabt Paşa'sı ve daha birçokları ...

Sadece Ortadoğulular mı dersiniz? Endüstrileşmede Batı Av- rupa ile boy ölçüşerneyen, ama tam bir' değişime giren Rusya'da bile halkçılar ve bağınaz ulusakılar "geriye dönelim" diye bağırı- yorlardı. Bu düşünür ve eylem adamlarının yanında, yazarlar, yatrocular ve müzisyenler de, yer almakta gecikmediler. Gururla- rı kırılmış, içlerine kapanık, buruk bir övünme havası içinde "Kendi değerlerimize dönelim" iniltisi gittikçe fazlalaştı. Ne var ki, Rusya'nın bu tür düşünürlerinin yanlışlık denizinde boğulan gericiler olduğuna hiç kuşku yoksa da, Osmanlı imparatorluğu içindeki Ortadoğuluları bu kategoriye sokmak imkanı yoktur. Burada modernleşmeye değil, sömürüye ve yozlaşmaya direniş söz konusudur.

Musahipzade Celal Bey bu son gruba yakın bir sanatçı olarak yetişti. Dedeleri saray çevresindendi. Osmanlı toplumunun temel eğitim kurumu, medreseden önce, sözlü kültürdür. Musahipzade bu okulun iyi bir Öğrencisi oldu. Eski İstanbul Hayatı adlı eseri, bu yetişmenin bir sonucudur. Yaşantısırıda her yönü ile geleneksel kurumları benimseyen grupların üyesiydi. Manakyan Tiyatro- su'na giden, ama orta oyunu amatörlüğü yapan; Osman Hamdi Beyokulunun empresyonist eserlerine hayran olan, ama min yatür ve hüsn-ü hattı da iyi bilen bir kişiydi. "İyi ki yabancı dil bil-

miyarum. Yoksa ben de etkilenirdirn" sözü Musahipzade'nin kişiliğini en iyi yansıtabacak sözdür bence.

Tevfik Fikret, Osmanlı Devleti'ni görkemli fakat gövdesini kurtlar kemiren yaşlı bir çmara benzetir. Musahipzade bu ulu çınarın üstünden dünyayı seyretmekte direnen kişilerdendi. Çınarı kemiren kurtlardan habersizdi demiyorum, ama o kurtların yalnız bazısını rüşvetçi, cahil devletluları ve ulemayı, adam kayırmayı biliyordu. Çınarı çürüten daha başka hastalıkları ve dış etkerileri yeterince değerlendiremiyordu. Ama bu yerilecek bir şey değildi. Bu ulusçuluk ve halkçılık akımlarının toplumumuzdaki gücü, niteliği ve biçimlenişi ile ilgilidir. Acaba devrinin büyük aydınları 1) Türk Yurdu dergisini çıkaranlar ekonomiden, emper- yalizmden, toplumbilimden ne kadar anlıyordu ki?..

Emperyalizm ve Osmanlı devleti konusunu bu dönemde tek inceleyen ve yazdığı halde okutup anlatamayan kişi, bir yabancı Menşevik olan Parvüs Efendi (Aleksander Helpjhand Israel) idi. İç yapısında bir gelişme olmayan, endüstrileşemeyen toplumun üst yapısal modernleşmesi, kültür anarşisi denen olayı yaratır. Altı poturlu, üstü redingotlu bir kişiye benzeyen Osmanlı toplumundaki bu yozlaşma, Musahipzade'nin bütün eserlerinde acı acı alayettiği bir durumdur. Cumhuriyet'ten sonra da bu endişesi kaybolmamış, Se/ma ve Moda Çılgımları adlı oyunlarında aynı bozukluğu eleştirmiştir.

Geleneksel yaşam ve etiket kuralları, Musahipzade'nin en çok önemseydiği değerlerdir. Onun içindir ki oyunları eski yaşamın bütün inceliklerini yansıtır. Oyun kişilerinin giysileri, kişiler kadar önemlidir. Bir elçinin huzura çıkışı, Köprülüler ve Bir Kavuk Devrildede, esnafın peştemal kuşanma töreni Kaşı11çılar'da zorunlu mizansen olarak inceden ineeye açıklanır. Yazarımız oyunlarının ötesine berisine bir kolayını bulup böyle törenleri yerleştirmeyi de çok sever. Konaklarını Viyana mobilyası ile donatan bir toplumda Musahipzade'nin bu çabasına hak vermemek elden gelir mi?.. Bütün bu öğretimini tiyatro denen kürsüde yerine geti-

ren bir kitle öğretmenidir o. Zaten okuttuğu ders için en uygun okulun da orası olduğu bir gerçektir.

Başlangıçtan beri Batılı gezginlerin Osmanlı ülkesinde en çok ilgilerini çeken ve özenle saptayıp anlatmaya çalıştıkları nesne ve olgu; ülkenin yolları, kentleri, nüfusu ve somut kurumlarından çok, yöneticilerin, İslam olmayan halkın ve zenaatçıların toplumsal- psikolojik yönleridir. Hemen hepsi bunu tanımlamaya çalışırlar. Kuşkusuz bu bir alay seyahatname daima eksik, bazen gülünç yargılarla doludur. Ne var ki, bu toplumun somut kurumlarını, ekonomik biçimlenişini bilmekten daha güç olan, bunların üst yapısal yansımasıdır. Bu yansımayı bugün gerek tarihçiler, gerek toplumbilimciler Musahipzade Celal'de açıklıkla görebilirler. Öyle olduğu halde pek başvurulmayan kaynaklardandır.

Yönetici sınıfın değil, geniş halk kitlesinin değerlerini savunur. Bütün eserlerinde lord bürokratların sanat beğenisi, beylik argosu Osmanlıca ve yaşayış biçimleriyle acı acı alayeder. Kokuşan medreseleri, sarayı, kubbealtı vezirlerini yerer. Ama bir yandan da her romantik halkçada rastlanan bir ulusalcılıkla Kanuni: devrini, Köprülüler devrini arayan ve yücelten bir kişidir. Bu romantik halkçılık, modernleşme ve sömürgeleşme sürecine giren bütün 19. yüzyıl toplumlarının ülkücülerinde görülen bir niteliktir. Musahipzade'nin halkçılığı. zenaatçıları, köylüleri ezen egemen seçkinlere (elit) karşıdır. Ama ne var ki, Milo Venüs heykelinden anlamayan Aynaraz Kadısı Yakup'la alayedecek kadar da, bağınaz ulusalcı duygulardan uzaktır. Gülsüm oyunuyla köyü ele alan yazar, Türk köyünü yağ, ayran, bal ve tatlı kaval sesi sanan bazı çağdaşlarından çok daha gerçekçidir.

Bunun yanında bozuk düzeni eleştirme yöntemi, sokaktaki adamdan farksızdır. Eleştirileri ve dünya görüşü kitlenin düzeyi ile sınırlıdır. Ona göre devletin ve toplumun içinde bulunduğu durum, Gıyasüddin Efendi, Bir Kavuk Devrildi'deki keyif ehli Hayret Ağa gibileri yüzündendir. Musahipzade devletin karşısında değildir, ancak onun istediği adaletli, otoriter bir devlettir.

Müverrih Tursun Beğ'deri beri tanımı yapılan klasik Osmanlı devlet düşüncesinin son izleri Musahipzade Celal Bey'de görülür. Buna göre reayanın adalet içinde yaşaması temel ilkelerdendir. Aynaraz Kadısı'nda

yazar, Hristiyan-Müslüman ayrımı yapmadan, ezilen köylüleri savunur. Olumlu kişiler olarak sergiler. Gene gerek Hristiyan, gerek Müslüman

yüksek rütbeli din adamlarını olumsuz ve ahlak düşkünü kişiler olarak aynı kefeye koyar.

Temelde sözlü kültürden ve geleneksel eğitimden geçen Mu- sahipzade'de eski Osmanlı düşüncesinin izleri her zaman görülür. Devlet, adaletin sözcüsü ve uygulayıcısı olacaktır. Loncalar ve re aya katı kurallar ve dürüstlikle çalışacak ve devletçe korunacaktır. Bu düzenin yıkılışı onu rahatsız etmiş ve nedenlerini oyunlarında ortaya koymuştur. Böylece biçiminde ve özünde ulusal tiyatrayu temellendiren bu yazarımız, siyasal ve toplumsal düşünceleri yönünden, siyasal hiküyeciliğimizde Koçi Bey tarzı düşünce ve eleştiri geleneğini yaşatmıştır.

Musahipzade Celal'in geleneksel toplum düzenindeki üretici güçlerin savunmasını yapmasının bir nedeni vardır ve yazarın bütün ilginçliği bu noktadadır. Çünkü irnparatorluğa daha ileri aşamada bir düzen gelmemiştir. Buhar makineleri uygarlığının sörnürüsüne karşı çıkacak ne sanayici bir kentsoylu sınıfı, ne de sanayi emekçileri sınıfı vardır. Direniş daima eski düzenin tezgahta çalışan, fakat gittikçe çökeri güçlerinden, yani lonca kalıntılarından gelmiştir. Bu direnişin yarı bilinçli, bazen dinsel, bazen de Musahipzade Celal'deki gibi popülist nitelikte oluşu bundan ileri gelmektedir.

Bir Kavuk Devrildi oyununda, Batı endüstrisinin pazarlama ça- baları ve elde ettiği yıkıcı ekonomik ayrıcalıklara (kapitülasyon) karşı direnenler, çarşı esnafı ve dokumacılıkla geçinen lonca üye- leridir. Gerçekten de, Osmanlı toplumunda bu tür ayrıcalıklara karşı çıkanlar herhalde "Kumaş Sanayicileri Ittihadı" veya "Se-

vad-ı tnhisar Şirketif l)" gibi olmayan güçler değil, olsa olsa kodra, Tırnova, Bursa, Ankara, tstanbul gibi kentlerdeki lonca zenaatçılarının temsilcileri olacaktır. IS. yüzyılın su gücü ve sonraları buhar gücüyle çalışan, milyonlarca birim mal üreten Avrupa teknolojisine karşı el tezgahlarıyla durmak ve onları savunmak belki yarı bilinçli bir çaba olabilir, ama Musahipzade bunu bilecek bir düşünsel ortamın adamı değildi. Lonca düzenini tek üretici güç olarak gören ve saygı duyan bir toplumun bireyiydi. Zaten Avrupa uygarlığını getirmek isteyenler de Musahipzade'deri daha bilinçli değillerdi.

İş

20. yüzyıl başında ÷lkemize giren pozitivist düşünçenin izleyicileri bile sözde bilimin her alanda yol göstermesini istiyorlardı, ama bilimin her alanda öncü olabileceğı bir toplumsal yapı var mıydı? Var olan yapı buna uygun değilse nasıl değiştirilmeliydi?

Bunları düşünen yoktu. Ziya Gökalp bileulusal ekonomiden, ulusal pazar ve ulusal özgirişimden söz eder ama bu iyi dileklerini gerçekleştirmek için gereken toplumsal-yapısal değışikliklerden söz etmez.

kültürünün savunucudur. Musahipzade'nin istediğinin, savunduğunun tarihsel açıdan tutarlı olup olmaması önemli değildir. Bizce önemli olan, onun geleneksel kültür ortamını renklilikle sahnede yaşatmasıdır.

Bütün bu tutarsız çağdaşlarının içinde, yazarımız lonca üretimini geliştirip korumayan ve Batı endüstrisine kapıları açan merkezietçi devlet bürokrasisini suçlamakta daha tutarlıdır. Hiç değilse eleştirisinde ayakları yere basmaktadır; çünkü merkantilist bir politikanın izlenmeyişini tarih içinde aramakta haksız değildir.

Kültür alışverişi süreci Osmanlı imparatorluğunda başlangıçta azınlıklarla Türkler arasında söz konusudur. Çarşı esnafı arasındaki Ermeni ve Rum esnafını da Musahipzade aynı kültürün insanları olarak ele alır. Ne var ki, 19. yüzyılda Avrupa kültürü yerleşneğe başlayınca bazı kurumlarda meydana gelen değışme-

Ama Musahipzade, Osmanlı lonca düzeninin bir gün kendi başını yiyecek çelişkisini de böylece farkına varmadan ortaya koyuyor. Geleneksel kurumları bütün ayrıntılarıyla bilen ve başarıyla yansıtan yazarın hayran olduğu lonca disiplini ve hiyçrarşisi, gerçekte ekonomik durağanlığın somut görünümüydü. Sadrazama, Avrupalıları kastederek: "Efendim, bol ve ucuz kumaş yapmak için evsafı düşürüyorlar. Bunların malı bizimkinden daha kötü işlenmiştir, bizim el emeği mallarımızın evsafı üstündür" diye yakınan lonca kethüdası, gerçekte Osmanlı lonca üretiminin sakat yanını belirtiyor. Ama yazar lonca üretim düzenine, bu

137

düzenin dışında bir ilişki gibi bakmamıştır. O, bu düzenin tam ortasında bir savunucuydu.

Her toplumun kültüründe, egemen üst yapı ilişkilerinde ve kurumlarının biçimlenişinde kentlerin önemi büyüktür. Bir ülkede ve toplumda, feodal

kurumlaşma egemense, kentlerin kuruluşu, gelişmesi ve işleyişi ona göre olur. Ağır endüstrileşme başlamışsa, büyük kentler kentsoylu kültürünün yatağı olan yerlerdir. Kurumlaşmaları, bireylerin yaşam biçimi, beğenileri de ona göre oluşur. Osmanlı toplumunda kentlerin doğuşu, gelişimi iç ve dış etkilere göre biçimlenişi, çözölemeyen bir bilimsel sorundur. Bunun nedeni de değişimi yansıtacak belge kıtlığıdır. Oysa Musahipzade gibi bir siyasal hikaye ci kentlerdeki değişimi ve değişimden önceki kurumları, birey-toplum ilişkilerini canlı olarak gözümüzün önüne getirmektedir. Yazar, sözlü kültür ve gözlem-bilgi geleneğine dayanan bu özelliğinden dolayı devrinin değişen yaşamının durgun bir fotoğrafını vermiştir bize ...

Kentlerin kurumlaşmasında ve işleyişinde loncaların ve esnafın önemi bilinmektedir. Osmanlı kent yaşamının temel direği olarak lonca esnafını gösterir. Salt kent yaşamının mı? Kuşkusuz hayır. Onca dilin, ulusal sanatın, üretimin, zenginliğin, adalet düşüncesinin yaşadığı tek tabaka, esnaktır.

Musahipzade'nin ızdırabında ve bunun anlatılışında Osmanlı toplumunun geçirdiği kültürasyon sürecini açık olarak görmek mümkündür. Musahipzade kaçınılmaz olan bu sürecin karşısında şaşkındır ve geleneksel esnaf

ler yazarın eski kurumlar üzerinde direnmesine neden olmuştur. Genellikle yeni sosyalorganizasyon, üst tabakanın yeni zevkleri, Avrupa etiket kuralları gibi kültür emperyalizmi olarak nitelendireceğimiz olaylar yazarı isyana sevketmiştir.

Yazar başlangıçta bütün imparatorluk dahilindeki halkların birbirlerini etkilemelerini mesut bir olayolarak görmektedir. Ortak kültür etkileşimini sağlayan esnafın kent yaşamı içindeki rolleri, oyunlarının başlıca temasıdır. Bu yüzden oyunlarının bütün olumlu kişileri esnaftır. Bütün olumlu düşünce ve eylem onların kişiliklerinden doğmaktadır. Toplumsal yaşantının düzeni, esnaf ve lonca disiplini sayesinde devam etmektedir.

Musahipzade Celal'in devlete karşı tutumu da ilginçtir. Devlet bu düzene saygı duyduğu, lonca disiplini ve üretimini koruduğu, şiddetle de olsa lonca disiplininin sürmesini sağladığı kadarıyla, yazar devletten yanadır. Bu düzeni sürdüren 16. yüzyıl devleti yazarın hayranlığını kazanmıştır. Hatta bazen olumsuz kişiler bile, lonca düzenine sadık ise olumlu olurlar sahnede ... Örneğin İstanbul Efendisi Savleti, geri düşünceeli. batıl inançları olan, cin ve perilerle uğraştığı için gülünç duruma düşen bir oyun kişisidir. Bu yönüyle cahil, parazit ulema sınıfının bir ternsi kisidir. Ancak aynı kişi çarşı esnafını denetlerken, lonca düzenini ve disiplini devam ettiren bir kutlu, onurlu kişi olur, hem yazarın, hem de seyircinin saygısını kazanır. Yedehçi oyununda kayınpeder Numan Efendi dokumacılar loncasının kethüdasıdır. En akıllı, doğru, tok sözlü kişinin o olduğunu söylemeye gerek yok. Gene Söndü'deki Hekim tipi yazarca esnaftan sayılmakta ve olumlu bir kişi olarak canlandırılmaktadır.

Gerçekte Osmanlı imparatorluğunda loncalar ve esnaf bütün ülkenin çeşitli dil, din, töre ve gelenekleriyle diyalog kuran, bu renkliliği özünde toplayıp yaşatan ve geliştiren tabakadır. Bu tabaka imparatorluğun çeşitli bölgelerine ait yerel sanatın sentezini yapmış, çeşitli lehçe ve ağızlardan ortaklaşa zengin bir İstanbul dili çıkarmıştır. Bütün ülkenin üretilmiş eşyasını, törelerini

bu tabaka kadar inceliğiyle bilen olmamıştır. Eğer Türkiye'de bir kentsoylu sınıfı ve kültürü doğabilse idi, bunun ulusal temelini feodal bir kurum olan lonca kültürü hazırlayacaktı. Bu Batıda böyle olmuştur.

Bizde kentsoylu düzeni başlangıcından itibaren ulusal değil de, uluslararası gücün uzantısı olduğu için lonca kültürünü temel almak şöyle dursun, bir kenara kakalamıştır. İşte Musahipzade bu kakalamaya karşı haklı olarak isyan etmiştir. Ulusal kültürün ve geleneğin temeli olması gereken lonca düzeninin ürünlerini onun için savunuyor ve geçmişte de bu zenginliği ezen ulema, vüzera gibi egemen feodal grupları hırsla taşıyor. Bunun içindir ki, Musahipzade'nin bu öfkesi ve trajik çelişkisi Türk tarihinin ve devriminin çelişkisidir diyoruz.

Musahipzade ulemanın ve devletlülerin cehaleti ve halktan ayrı lisanlarıyla alayeder, çünkü kendisi de İstanbul esnaflarının geliştirdiği İstanbul Türkçesini kullanmaktadır. Bu Türkçe Divan Edebiyatımıza Nedim'le girmiştir ki, Nedim'in yaşadığı Lale Devri aynı zamanda sanat ve inceliğe önem verilen devirdir. Bunun için israf ve çöküntünün arttığı bu dönemde salt lonca uğraşları değerlendirildiği için Musahipzade'nin hayranlığını kazanmıştır. Bu çelişik hayranlığı Lale Devri adlı oyununda görürüz.

Genellikle lonca lar hammadde miktarının, üretimin, işçi miktarının şiddetle kontrol edildiği kuruluşlardır. Lonca esnafı kesinlikle serbest rekabette bulunamaz. Bu düzeni onun savunmasının, özlemesinin nedeni açıktır. Galata barıkerleriyle, Bayramzade gibi harp zenginlerinin ortalığı kasıp kavurduğu bir dönemde, bu özlem doğalsal gerekir. Loncanın tasavvuf maneviliği içinde Ortodoks İslam düşünüş ve eyleminin düşmanıdır. Ne var ki yazar aynı zamanda banniliğin ve tarikatlerin de düşmanıdır. oyununda açıkça görülen bu tarafına rağmen, esnaf arasında yaygın olan batınt tarikatlerden habersiz görünür. Bu Musahipzade'nin ufak bir kurriazlığıdır ve yücelttiği esnaf ta görmezlikten geldiği bir yandır.

Musahipzade Celal Bey geleneksel tiyatromuzu yaşatan ve bunu ulusal tiyatromuza temel yapan kişidir, diyoruz. Bu yönüyle o ulusal tiyatroya lonca düzeninin mirasını aktarmıştır. Geleneksel tiyatromuzu yaşatanlar, Karagöz'ü, Ortaoyununu hiçbir tören ve eğlencesinde eksik etmeyen lonca esnafı idi. Musahipzade' nin sözcülüğü, onları toplumsal tarihimiz içinde savunmakla bitmemiş, kendi alanı olan tiyatrodaki onların zenginliğini modern tiyatromuza temel yaparak, seçkin bir yazar olduğunu tartışmasız kabul ettirmiştir.

Musahipzade Celal Bey'in ilginç yönü, tiyatromuzda yaptığı biçim yenileşirmesidir. Böylece edebiyat anlayışı içinde ele alınan tiyatromuz,

onunla tekrar orijinal kaynağından besi en rneğe başlamış ve modern tiyatro doğrultusunda bir nitelik kazanmıştır. Onun bu üstün yanının anlaşıldığı söylenemez. Nitekim Nurullah Ataç bile, kendi deyimiyle; "Bay Musahipzade'nin tiyatrosunu salt güldürü dolu, ciddi bir düşün bulunmayan, konuların boş sözlerle uzanldığı" oyunlar olarak görmüştür*. Dilimizin ünlü

ustası Araç'ın bu yanılığı kendi kuşağı gibi Türk devrimini çok ayrı bir açıdan değerlendirmesinden ileri gelir. Araç'ın kuşağı ister övsün, ister yersin, yazarımızın hakkını verememiştir. Överiler kaymaklı pilavın eskiden nasıl yapıldığıyla uğraşan Ulunay tipi bir gruptur. Bir Kavuh Devrildi'de kavuklu, eski helva sohbetlerini gördükleri için yazarı överler. Yerenler de belki onlardan daha haklı olarak Ataç'ın yolunu tutanlardır. Bazıları onu tarihe sığınan bir nostaljik yazar diye niteler; kısmen doğrudur, kısmen de yanlış.

Bugünkü kuşak ona yeni bir gözle bakıyor. Musahipzade değişen ve gelişen tiyatro anlayışı ve dünya görüşüyle gittikçe daha çeşitli yorumlara konu oluyor. Uzun bir ömür süren bu garip kişi, 20. yüzyılın insanı olmadı. Ama Türk modernleşmesinin yazarı olmadığını da kimse iddia edemez.

ISS0'lerde Avrupa Edebiyatı *

880'ler, Avrupa edebiyatının rastgele seçtiğim bir dönemi değil... Bu dönemin Avrupa'sındaki hayat tarzı, dünya görüşü yeni bir tarihsel kesiti meydana getirmektedir.

Avrupa bu çağda düşünce ve edebiyatta bir durgunluk ve hatta çöküşü, diğer yanda ise bir yeniden doğuşu yaşamaktadır. 19. yüzyıl sonundaki Avrupa, dünya demektir. Avrupa artık dünyayı kendine göre biçimlendirmektedir. Bu biçimlendirişin arkasında sömürgeci, tutucu ama aynı zamanda da yaratıcı, ilerici bir ortam vardır. Avrupa'nın bün- yesindeki bu ikilem, 1914-18 Dünya Savaşında çözümlenecek bir sürecin başlangıcıdır. 19. yüzyıl Avrupa edebiyatı da tarihsel görevini tamamlayan düşünce ve dünya görüşüyle. tarihsel bir görev yüklenecek düşünce ve görüşlerin yan yana yaşadığı bir alandır.

19. yüzyılda Avrupa kıtasında ortak bir edebiyat ortamından söz etmek gerekir. Bu ortam, İskandinav ülkelerinden ve uzak Rusya'dan İspanya'ya kadar nerede ne yaratılıyorsa hepsinin en kısa zamanda birbiriyle karşılaştığı, geniş okuyucu kitlesinin tümünden etkilendiği bir anafordur. Bir Fransız, bir Rus ve bir Alman için edebiyat demek; Flaubert kadar Dostoyevski, onlar kadar Ibsen'iri bir arada okunup tartışıldığı, bireyin dünyasını birlikte etkiledikleri bir uğraşı alanıdır.

Edebiyat için ulusal sınırların kalktığı bu dönemde Avrupalı, birbirinden farklı şeyler söyleyen bu ayrı ülke yazarlarını bir arada okuyan, değerlendiren yeni bir insan olmuştur. Edebi çevirinin altın devrini 19. yüzyılın ikinci yarısında en geniş biçimiyle sürdürmesi bir rastlantı değildir. Amerikalı Edgar Allen Poe, Baudelaire sayesinde ülkesinden çok kıtada tanınmış ve Rus edebiyatı, yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'nın düşünce ve edebiyat dünyasını bir anda istila etmiştir.

19. yüzyılın sonları, Batı Avrupa'nın tümüyle sanayi toplumu özelliklerini kazandığı bir dönemdir. Sanayi imparatorlukları başta İngiltere ve Fransa olmak üzere dünyayı paylaşmış ve aralarındaki çatışmaları sona erdirip kısa sürecek altın girmişlerdir. Sanayi toplumları arasına, biraz gecikmeyle birleşen Alman imparatorluğu da girebildi ve hatta öncü toplumlardan biri oldu. Diğer yandan dev Rusya da bu dönemde yükselen fabrika bacalarının ve sanayi proletaryasının ülkesi olmaya başladı. 1880'lerde bu engin ülkede Batı Avrupa'nın çoktan terkettiği bir toprak soyluluk ve köylülük düzeniyle modern bir sanayi burjuvası ve proletaryası yanyana yaşıyordu.

Toplumsal-ekonomik gelişmeleri birbirinden farklı Avrupa ülkeleri, toplumsal problemlerin tartışılmasında bir beraberlik içinde idi. Daha doğrusu ayrılıklar ulusal sınırlara değil, dünya görüşlerine ve toplumsal kümeleşmelere göre idi. Hatta ulusalcı hareketlerde bile Avrupa çıkar birlikleri ve çıkar aynılıklarına göre birleşiyordu. 1848-49 Macar ihtilalinde Polonya gönüllü alayları Macar ulusalcılarının yanına koşarken, Avusturya, Rusya ile birlikte onları eziyordu. Politik ve felsefi görüşler kadar edebiyat beğenisi de ulusal sınırın ve dinin değil, toplumsal-ideolojik öğelerin biçimlendirmesiyle ortaya çıkıyordu.

19. yüzyılın sonunda ulusalcılık çok revaçta gibi görünüyorsa da Avrupalı artık ortak bir potada eriyen yeni bir insan tipi demektir. 1880'ler bu kıtanın içindeki büyük fikri ve edebi çelişkileri n su yüzüne çıkıldığı bir dönemdir. 1883 yılında Karl Marx öldü. Bilim-

sel sosyalizmin kurucusu, tarihi materyalizmin kuramcısı öldüğü sıralarda, Alman filozofu Dilthey'in ünlü eseri *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Manevi İlimlere Giriş) yayınlandı. Tarihin materyalist bir sentezi yapıldığı sırada Avrupa düşüncesi, temelleri çok uzanan metafizik bir yorumu da benimsiyordu. 1870'lerde Paris

Komünü'nün yıkılmasından sonra 1880'lerde General Georges Boulanger, Üçüncü Cumhuriyetin yerine daha otoriter ve sağcı bir rejim getirmek için başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Aynı yıllarda Plehanov tarafından Avrupa'daki mülteci Ruslarla birlikte ilerideki Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin çekirdeği olan "Emeğin Kurtuluşu" grubu kuruldu.

Avrupa ülkeleri, ilerici hareketler ve toplumsal kavgalar içinde sağ düşünce de eyleme geçmişti. Kısacası 18. yüzyılın devrimci burjuva düzeni artık bir çöküntü dönemine girmişti. Ancak Batı Avrupa bu çöken düzenin yerine yeni bir dünyayı getirecek düşünceyi ve bu düşüncenin özlemini taşıyan bir edebiyatı doğuramadı. Yüzyılın edebiyatı parlak çağını Avrupa'nın doğusunda yaşamaya başladı.

19. yüzyılın son çeyreği bir kavga ve kargaşa dönemidir. Avrupa edebiyatının bu dönemindeki iniş çıkışları ve izlediği yol da bu kavganın ve kargaşanın bir yansımasıdır ve herşeye rağmen bereketli bir dönemdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde edebiyat, bu gelişen çelişkilerin etkisindedir. Bir yanda özgürlük, siyasal-ekonomik bağımsızlık ve eşitlikçi hareketler, diğer yanda sömürgecilik ve şovenizme varan ulusalcılık. .. Kıtanın edebiyatı bu akımların etkisi altındadır.

1880'lerde Batı Avrupa edebiyatı, 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başındaki gibi kitleleri yeni dünya kurmaya yönelten bir edebiyat değildir artık. Büyük bir geleneğe dayanan Fransız edebiyatının, özellikle romanının evrensel öncülük rolünü, başka Avrupa uluslarına devretmek durumunda olduğunu görüyoruz.

1880'de büyük Fransız romancısı G. Flaubert öldü. Flaubert bir bakıma realist romanın kurucusu sayılır. Ancak bu niteliği

GELENEKTEN GELECEGE

ona yakışırken ölçülü olmak gerekir. Çünkü Rus edebiyatının daha 1830'larda çok daha değişik bir tavır içinde edebi. realizmin temellerini attığını akıldan çıkarmamak gerekiyor. Biçimdeki kusursuzluğu, Fransız dilini ustalıkla kullanışı yanında eserlerindeki tasvirler için bazen uzun araştırmalara girmesi (örneğin Salambo'nun makyaj ve giysisini betimlemek için 300 cilt kadar kitap devirmişti) Flaubert'in dünya edebiyatında ve

yazarlık tekniğindeki olumlu bir rolüdür. Flaubert Madame Bovary'de çürük bir toplum yapısı içinde bocalayan kadının problemini ele aldığında kuşkusuz gerçekçi bir toplumsal betimleme sunuyor. Ancak Flaubert Paris Kornününü yaşayacak Fransa'nın yazarı olabilir mi? sorusu da tartışmaya açıktır. Madame Bovary'de ele alınan sorun ve işlenişe fazla dil uzatmayalım. Ancak 1877'de yazılan ünlü roman Anna Karenina için o anda Flaubert ve edebiyat dünyası acaba ne düşünmüş ve nasıl bir karşılaştırma yapmıştır sorusu aklımıza gelmiyor mu?

Flaubert; Stendhal, Hugo ve Balzac'larla doruğuna ulaşan Fransız romanını biçim olarak kuşkusuz daha da öteye götürmüştür. Ama içerik olarak 19. yüzyılın ikinci yarısındaki buhranlarla dolu Fransa'yı aynı ustalıkla yansıttığı söylenemez.

Küçük hikayeleriyle ünlü Maupassant da küçük insanların dramını büyük bir ustalıkla çizdi. Ama 1880'lerin Fransız toplumunda yaşanan büyük çelişkiler, Maupassant'ın betimlediklerinin ötesinde değil midir? Action Française'e karşı savaşıyan na turalist akımın büyük yazarı Zola'yı ele alalım. Hayatın çirkinliklerini betimlemekten kaçınmayan bu büyük yazarın çağdaş Rus yazarları gibi bütün toplumu aynı güçle betimleyemeyişi düşündürücüdür. Plehanov'un deyişiyile: "Gerçi Zola Cerminal'i yazmıştır. Fakat bu romanın zayıf tarafları bir yana, unutmamak lazımdır ki, Zola'nın (sosyalizme meyletse de) naturalist deneyci metodu, ona büyük sosyalolayları görmek ve betimlemek imkanını vermemiştir. Bakkal karısıyla köşebaşı şarapçısının zinası hikayesi, Rus realizminin aksine toplumsal ilişkilerin önemli yanlarını açığa çıkarmaya yetmemektedir".

İSSO'LERDE AVRUPA EDEBİYATI

Fransız şiirinin bu dönemi sembolizm akımının etkisindedir.

GELENEKTEN GELECEGE

Verlaine'in şiirlerindeki

1880'LERDE AVRUPA EDEBİYATI

musiki ve dil, kuşkusuz

hi Roma imparatorluğunun mirasçısı olarak görüyordu. Alman etkileyicidir. Ama sonuç olarak gerek sembolizmin, gerekse Rimbaud ile temsil edilen sürrealizmin tarihçiliği, Von Savigny ve Mommsen'in kurduğu tarihçi okulun ve Mallarme ile doruğa ulaşan parnasyenler ile Paul Valery'nin, bir yerde dünyanın çalkantısından etkisinde gelişti. Roma tarih ve hukuk mirasına germanik kültür uzak 19. yüzyıl Osmanlı şiirini etkileyen şairler olduğunu da hatırlamak gerekir. İL. Abdülhamid'in damgası vurulmak isteniyordu. Kant, Schelling ve Humboldt ge leneği ülkesinde edebiyatın kapıları ancak 1870'lerden sonraki Fransız şiirine açıldı. Bu dönemin Fransız sosyal bilimlerde yerini Dilthey'e bıraktı. Di ğer yandan şiirinin bizde gürültüsüzce etkinliğini kurabilmesi sadece Fransız dilinin egemenliğiyle 19. yüzyıl Almanyası Helenizm, Hristiyanlık ve Almanlık sentezi açıklanamaz. Rusya'da, Polonya'da Fransız dili ve kültürü Osmanlı ülkelerinde olduğundan daha da için çabalayan bir fikir ikliminin etkisi altındadır. Bu iklim edebiyat yaygındır. Ama oralarda şiirde ve romanda başka rüzgarlar esiyordu.

yaşamında özellikle Hölderlin ve izleyicileriyle başlayan Alman

İngiliz edebiyatı ise 1880'lerde de Avrupa edebiyatı içindeki geriliğinden kurtulamadı. romantizmde göze çarpar.

Kurtulması için bir neden de yoktu. Britanya, endüstri devrimini en sancılı ve en muhteşem biçim-

Ancak klasik Akdeniz uygarlıklarında ve Rönesans kültürün de de yaşamıştı. İlk grev romanı bu ülkede yazılmıştır. Ama roman olarak güçlü olmadığından ana motif olan patriyotizm, Almanya'da aşırı dö nüştü. Natüralist unutuldu

gitti. Charles Dickens'ın duygulandırıcı eserleri herhalde büyük imparatorluğun bünye- tiyatro yazarı G. Hauptmann Güneş Doğarken ve Dokumacılar adlı sindeki tezatları bir ölçüde veriyorsa da, happy end geleneğini de yaşatmaktadır.

oyunlarıyla yüzyılın sonundaki Alman edebiyat ve tiyatrosunu temsil

Edebiyat, İngiliz hayatında teorik olarak en güzel incelemelere konu olmuştur. Ama hiç bir eder. Hauptmann'ın naiv populizmi, nihayet 1930'lardaki Nazi Partisi zaman toplumsal ve düşünsel hayatta büyük çalkantılar, tartışmalar yaratacak bir niteliğe ulaş- üyeliği ile düğümlendi. Alman edebiyatı 19. yüzyıl sonunda klasik mamıştır. 1881'de ünlü tarihçi Thomas Carlyle öldüğü zaman arkasında bıraktığı, salt bireyci bir geleneğin yozlaşmasını yaşıyordu. 1878'de çıkarılan Sozialisten gesetz toplumun ürünleridir. Carlyle, şairane bir üslupla tarihi ilahi bir görevle dünyaya gelen büyük (Sosyalist kanunu) toplum hayatının her katında olduğu gibi adeta adamların yarattığını iddia etti ve İngilizlere, Avrupa'ya kısmen kabul ettirdi de ...

edebiyatta da kendisini bütün ağırlığıyla duyuruyordu.

Tarihin en sancılı toplumsal değişimini en önce yaşayan Britanya toplumunun edebiyatı bu

19. yüzyıl romantizmi kendini opera sanatından edebiyata ve toplumdaki sükunet ve uyuşmayı yansıtır. Nedenlerini tarih ve toplumbilim halen tartışıyor. tiyatroya kadar tarihi olaylar ve tarihsellikte ifade etmeyi yeğledi.

Almanya 1880'lerde milliyetçilik, imparatorluk siyaseti ve dar bir populizmin ülkesiydi. 19. İtalyan bağımsızlığının simgesi haline gelen G. Verdi, İtalyan yüzyıl Almanyası hala kendini tari-

geçmişinin görkemini Lombardi'de, özgürlüğü Nabucco'da haykı-

rırken, Wagner pancermanist bir atmosferi yaratmaya çabalıyordu.

Avusturya ve Rusya baskısındaki orta ve doğu Avrupa ülkele rinin

yazarları tiyatroda ve edebiyatta bağımsızlık savaşımı için ulusal tarihlerini hatırlamayı özellikle yeğ tuttular. H. Synkiewicz Quvadis gibi bir anıttan sonra Ateş ve Kılıç'la, Szlowacki Mazeppa ile, Krasinski ise fantastik dram Irydion'la, Polonya halkını bağımsızlık mücadelesine davet ettiler.

Yüzyılın sonunda ıskandinavedebiyatı ve dramaturjisi kıtada günümüze kadar uzanan bir öneme sahipti. Bir yerde ıskandinav tiyatrosu Ibsen'in kişiliğinde 19. yüzyıl sonundaki Avrupalı'nın

vantes'le Ibseri'i karşılaştırdığımızda İskandinavyalı olumlu not alamaz" .

süregelen önemli bir misyon yüklenmiştir.

Buna rağmen Ibseri, halen yüzyılımızın insanının yüzüne onun içinde bulunduğu çıkmazı haykıran bir yazardır. Kuşkusuz yüzyılın sonundaki İskandinav edebiyatı ister İsveçli Strindberg, isterse Lagerlöf ve Hamsun olsun bu alanda günümüze kadar çıkmasını ve sorunlarını büyük başarı ile vurgulayan ve serirleyen

ürünleriyle doludur.

zengin kaynaktı.

19. yüzyıl sonunda Avrupa'daki akımlar başlıca üç grupta

187Tde Tolstoy'un deveseri Anna Karenina yayınlandı. 1879'da da Itiraflar'ı.
.. 1881'de

büyük Dostoyevski öldü. Aynı yıl Ill. Aleksandr, korkunç polis örgütü Okhrana'yı kurdu. toplanabilirdi: a) liberalizm, b) marksizm, c) anarşizm. Anarşizmler Rusya'nın her tarafında Yahudi mahallelerindeki pogromlar birbirini izlemeye başladı. Rusya, içinde ele alınması gereken görüş, kanımca ünlü Norveçli yazar büyük ve şanlı yazarların, fikir adamlarının ve hareketlerin yanında terör, baskı ve rezaletlerin lbsen'inkidir. İbseri'de çağdaş Avrupa düşüncesinin babalarından ülkesiydi. 1880'ler Rusya'sında dünya uygarlık tarihinden silinmeyecek eserler yaratılıyordu. Rousseau'nun etkisi çok açıktır. Hiçbir toplumsal uzlaşmanın, 1880'ler Rus edebiyatı, 19. yüzyılın başından gelen güçlü bir geleneğin ve düşüncenin

mülkiyetin ve kurumlaşmanın bulaşmadığı bon savage (iyi vahşi) denen

ilkel insan onu meşgul eden bir sorundur. Çağdaş bireyin esaretinin Napolyon istilasını atlatan Rusya'da yeni milliyetçilik ilk anda monarşist bir tarihçi olan

kaynağı olan toplumsal kurumlara angaje olmamış ve onlara karşı saf Karamzin'in Rusya Devleti Tarihi adlı eserinde ortaya kondu. Ama özgürlükçü bir yazar olan bir duygusal direnişe geçen birey ise, yapısı gereği

ancak kadın Puşkin bu esere hücum etmekten geri kalmadı. Rusya'nın politik fikir iklimi ve ihtiyaçları olabilir. Ibsen'in oyunlarında onun için kadın modern toplumun çağdaş Avrupa'ninkinden daha farklıydı. 19. yüzyılın ilk yarısında Rus aydınlarının çıkmazlarına başkaldırmaktadır. 1879'da yazdığı

milliyetçiliği historisist bir kaynaktan beslenmiyordu. Ünlü düşürür Çadayef'in deyimıyla yazdığı

Nora ve 1890'da "Rusya'nın geçmişi karanlıklar içinde, hali berbat, istikbali ise ümitsiz" olarak görünüyordu.

Hedda Gabler'de bunu görüyoruz. Ibsen, Nora'da modern

toplumun çıkmazını ve aile kurumunun çürüyüşünü etkin bir

19. yüzyılın romantizmi çelişkiler içindeki toplumun gerçeği karşısında yön değiştirdi. eleştiriyi serimleyerek, adeta modern feminizmin ilk manifestosunu Lessing klasisizmi ile Hugo ve Hölderlin romantizmi Rus edebi eleştirisinin, yani ilan etmektedir.

Bielinski'nin süzgecinden geçti. 19. yüzyılın Rus edebiyatı ve dramındaki yeni hümanizm,

güncel hayatın sorunlarını ele aldı. Bu ortamda tarihe dönük milliyetçilik olan panslavist getirmemekle suçlanmıştır. Bir yerde bu doğrudur. Hele iki dünya şovenizm, Slavyonofiller'de (Kirayevski, Aksakov) ve genç devir halkçılarında (Mihaylovski, savaşı arasında her ideolojiden, her düzenden iğrenen ve kendi

Bazarov) görülür.

Ibsen'in kahramanları, başkaldırdıkları dünyaya karşı yeni bir öneri

meritokratik (seçkirci) anlayışı içinde olayların dışında yaşamağa

Brand'ı ele alalım; "Genç nesiller er geç uyanmalısınız, uzlaş-

Rusya'da batı Avrupa tipi romantizm kısa sürmüş, realizm ve halkçılık üstün gelmiş, sağlıklı çalışan Avrupa aydınına baktığımızda bu tutumun çıkmazını

görürüz. tbsen, 19. ve 20. yüzyıl insanının bunalımını ve kötümserliğini temsil bir insan ve yurt sevgisi Rus edebiyatının ve dramının niteliği olmuştur. Rus edebiyatının babası etmektedir. Ancak lbsen'in çağdaş insana çıkışı göstermekten çok, Puşkin'den halkçı şair Nekrasov'a ve mistik Dostoyevski'ye kadar, insan olayı hiçbir zaman Rus onun çıkmazını çok erken ve çok iyi gösteren bir yazar" olduğunu yazarlarında olduğu kadar derinlemesine ve hoşgörülü bir yüceltme ile ele alınmamıştır. En dinci hatırlamak gerekir.

görünen yazar bile kilise tarafından lanetlenmiştir. En sosyalist yazarda bile sömürü cü sınıfın

insanı kin kusularak değil, toplumsal çürüklüğün yarattığı zavallılar olarak ele alınmıştır.

~us yazarı varolan kurumları eleştirirken, toplumu değiştirmeyi amaçlayan düşünceleri de maların zincirini kırmalısınız" diyen

Brand ne öneriyor? Ortada bir eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Yüzyıllar ötesine uzanacak tartışma konularını ortaya atmıştır. Donkişot'un Donkişotluğunu Sanço Panço aracılığıyla alaya alır-

Donkişot vardır. Ancak * Plehanov'un deyişiyle: "Cervarites

Onun içindir ki, Dostoyevski ve Tolstoy hala en çok okunan yazarlardır.

ken, lbsen Donkişotluğu program olarak önerir. Demek ki Cer-

Anna Karenina, ahlaken çürümüş bir toplumun kurumlarına ve adetlerine karşı çıkıyor. O da

Ibsen'ırı Norası gibi olabilirdi. Anna'nın yaptığı Nora'nırı yaptığı gibi yüce ve takdire değer bir davranış olabilirdi. Hayır, Tolstoy işi o kadarla bitirmiyor. Karşı çıkılan şeyler gerçekten bozuktur. ama Anna daha iyisini biliyor mu? Yüzyılın programsız başkaldıran insanına Tolstoy, en etkin eleştiriye getiriyor. Önerdiği basit bir reçete değildir. Halen önümüzde duran sorunu getiriyor: İnsanın kendine olan yabancılaşması ve kendini kendi olmaktan saptıran tutkularının kaynağı nedir? Onlardan nasıl

kurtulunur?

Mülkiyet kurumunu, lüks tüketim özentilerini, toplumsal sınıfları yaratan ve bu sınıflar arasındaki çelişkileri doğurup güçlendiren bireysel eğilimleri eleştirmek yeterli olmayabilir. Ama bireydeki bu eğilimleri yok etmeden toplumu değiştirmeyi amaçlayan hangi girişimin, hangi yeni sistemin başarıya ulaşacağını düşünmek mümkündür?

lum ve düşünce hayatında büyük devrimlerin yapıldığı, daha başka

Tolstoy'un önerdiği kurtuluştaki çelişkiler her toplumsal değişimde vardır. Onun içindir ki,

bir deyişle insanların yaşadıkları toplumun doğal değişimini bilinçli kendisine "Rus devriminin aynası" denmiştir.

bir biçimde yeniden değiştirdikleri çağdaş tarihe bakış yeni boyutlar

kazanmıştır. Siyasal bilince sahip bir toplumun yazarı tarihi tiyatro ve Diderot ile Lessing yeni Avrupa edebiyatının kuramcılarıdır.

roman alanında da güçlü eserler vermiştir. Tersî sözkonusu ise, yani Ama Bielinski, Çernişevski ve Dobrolyubov hem gerçek artistik değerler, hem de yaşadıkları

bir toplumda tarihi tiyatro ve romanlar bu o toplumda siyasal toplumun koşulları konusunda Rus yazarlarını çok etkilemiştir. Hangi dünya görüşünde olursa

düşüncenin de güçsüz ve gelişmemiş olduğunun bir göstergesidir. olsun yüzyılın başındakilerden ta 1917 devrimine kadar her yazar, Bielinski-Çernişevski

Bu nedenle tarihi oyunlara, kaba gerçekçilik açısından değil de, okulunun bir öğrencisidir.

eserin fikri içeriği ve savı yönünden bakıp eleştirmek gerekir. 19. yüzyıl Rus yazarının batı Avrupalıya göre farklı ve doğuştan ayrıcalıklı yanları vardı.

Özellikle modern çağların dinamik yaşamı bu tür bir yaklaşıma sadece

Yazarın Petersburg veya Moskova'daki yaşamı, uzak Kafkas dağlarına, Ortaasya steplerine

haklı değil, aynı zamanda gerekli de kılmıştır. Tiyatro denen olayın kadar uzanırdı. Nihayet batı Avrupa hayatı da çok iyi bilinirdi. 19. yüzyılın Rus demokrat ve

beşiği eski Yunanistan'ın üzerinde bu açıdan fazla duramayız. Yunan ilerici yazarı, dünyanın yetiştirdiği bir kişilikti. O nedenledir ki zamanın ve mekanın ötesinde

tiyatrosunda trajedi, insanoğlunun dilemmasıdır. Trajik olanın alın Rus edebiyatı Avrupa kültürünün içinde silinmez bir yer aldı. Ve 19. yüzyılın Avrupa

yazısıdır. Yunan trajedisi bu dilemmayı vurgulamakta çoğunlukla edebiyatı dediğimizde Rus edebiyatının yetiştirdiği dahileri salt edebiyatçı olarak değil,

mitologyadan yararlanır. Nietzsche gibi bir düşünür, klasik Yunan siyasal, toplumsal düşüncenin devleri olarak da ele almak kaçınılmazdır.

felsefesini tragedyanın oluşum ve gelişimine bağlamakta pek de

haksız değil* ...

19. yüzyılın son çeyreği, edebiyat ve düşüncede böylesine bir yeniden dOğuşun devri oldu.

T

Gerçek o ki felsefenin yeşerip geliştiği kıta Yunanistan'ı, tragedya

sanatı için en verimli topraktı. Bazılarına göre kıta Yunanistan'ı

idealist felsefenin, bizim Anadolumuz, yani eski çağların lonya'sı ise

materyalist felsefenin ülkesi idi. Ama böyle bir karşıtlığın varlığı ne

dereceye kadar abartılabilir? Tragedyanın batı Anadolu kentlerinde

gelişmemesinde böylesine varlığı şüpheli bir karşıtlık mı

roloynamıştır, yoksa lonya kentlerindeki farklı bir sosyal ve ideolojik
Tiyatroda Tarihi Oyunlar Üzerine'

yapı mı?

iyatroda tarihi oyunlara bir tarihçi olarak bakmak deyimi, açıklamayı
gerektiriyor. Bir tarihçi

Burada akla hemen şu soru gelecektir: tarihçilik ilk büyük

tarihi oyunlara, tarih felsefesi ve toplum evrimi açısından bakmak zorundadır.
Tarih felsefesi ürünlerini batı Anadolu ve Hellas'da verdiği halde, niye
tiyatroyu

dendiği zaman, bu kavramı da açığa kavuşturmak gerekiyor. Tarih felsefesi
de aslında yöntem etkilemedi? Bunun için klasik tarihçiliğin fonksiyonunu
gözönü-

olarak, tarih biliminin dil ve yöntemini (yani sosyoloji, iktisat gibi bilimlerin
yöntemini) izler.

Işın aslında felsefe de bilimin metodunu izlediği ölçüde felsefedir zaten ...
Bunun tersi

felsefede de, tarih felsefesinde de metafiziğin şiirsel bulanıklığına
saptanmaktan başka bir şey

değildir ...

Burada tarih bilimini tarif edecek değilim. Yalnızca tarih bilgisinin ve nihayet
tarih biliminin çeşitli devirlerde değişen fonksiyonuna, kendisine sorulan
soruya ve beklenen cevaplara değineceğim. Tarihçiliğin devirden devire
değişen bu fonksiyonu, metodu ve yöneldiği amaçlar çağın tarihi tiyatro
oyunlarında da aynen görülür. Bu nedenledir ki, tarihi oyun işın aslında derin
bir kritiğin, düşünsel zenginliğin yarısıdığı alan olmuştur. Tarihi tiyatro
oyunları, kalitesinin yüksekliği ölçüsünde, yazıldıkları dildeki tiyatro
edebiyatının görkemini arttırmıştır. Özellikle top-

ne getirmek gerekir. Antik Yunan tarihçiliği salt geçmişe ait olayları ve Yunan toplumuna komşu olan barbarların ülkesi, toplum ve devlet sistemi hakkında bilgileri vermeyi amaç edinmiştir. Burada tarihçilik, etnoloji, linguistik ve coğrafyayı da ilkel anlamıyla içerir.

Yunanlı, kendi toplum sistemini ideal ve en gelişmiş olarak görür. Yunanlı için bilincinin altındaki ideal toplum, geçmişte, halde ve gelecekte kendi toplumu idi. Kitlenin tarih bilincine dayanan bir eleştiri ve eyleme ihtiyacı yoktur. Bu nedenle geniş yığının sanatı olan tiyatro, tarihsel düşünce ve yorumdan esinlenmeyecektir. Yunan komedyası ise günlük sorunlarla meşgul bir sanat dalıydı.

Ortaçağların tarihçiliği, Nasihatname motivi etrafında biçimi alır. Tarih, olayları kaleme aldığı anda, devlet ve toplum hayatını düzenleyen yöneticilere geçmişten örnekler vermek amacındadır. Ortaçağın durağan toplum hayatında, bir yerde tarih tekrardan ibarettir. Tarihçiliğin bu nasihatçı tutumu, halk yığınlarına bir şey öğretmek, bir bilinç vermek amacından kuşkusuz çok uzaktır. Tarih sadece, dar bir yönetici elit'in sahip olması gereken bil-

gi olarak anlaşılmaktadır . Bu nedenle de toplumun dününü ve *

yarınını inceleyecek fikirlerin, tarihi tiyatroyun gereği yoktur.

Ortaçağların tarihi tiyatro oyunu ister Doğuda, isterse Batıda olsun destanlar ve dini hikayelere dayanır. Kilisenin veya dini kuralların toplum hayatını düzenlediği Ortaçağlarda. geleneksel tiyatroyun bu motiflerle süslendiğini görürüz. Batı'da mysteries İsa'nın ve azizlerin hayatını; Doğu ülkelerindeki şebih yahut taziye denen geleneksel oyunlar da Kerbela olayını, Hz. Ali'nin evladının şehit edilmesini canlandırır. Bunların amacı, dinsel düşünce (derinleştirir ideoloji) ve davranışları, dinsel kurumları canlı tutmaya yöneliktir.

Tarihi: tiyatro olgusu, aslında yeniçağlarla, daha doğrusu değişen yeniçağ Avrupa'sının siyasal ve düşünsel atmosferiyle ortaya çıkacaktır.

Avrupa'nın Yeniçağ kültürü sadece eski kaynakların değerlen- dirilmesi, antik dünyanın yeniden canlandırılması demek değildir. Rönesans, bir yeniden doğuş olmaktan çok yeni bir yaratı, yeni bir kültür dünyasının kurulmasıdır. Avrupa rönesansı, artık repetitia ve commentari geleneğinden yeni bir çağın görüşlerinin işlenip geliştirilmesine yönelmek demektir. Bu çağ, ulusal mer keziyetçi imparatorlukların, deniz aşırı kolonilerin, yani otorite nin ve mutlakiyetçi aydınlanmanın çağıdır. Yeniçağın tarihçiliği Jean Bodin ve Machiavelli gibi siyasal kuramcılarının etkisindedir. Bu çağın aydınları, hükümdarın adaletini, devlet bürokrasisinin rükernmelliği, kararlılığını, yapıcılığını, meşru:yetini ve kitlelerin sevgilisi olmasını savunan kimselerdir. Bir yığın demokrasisi, kesinlikle sözkonusu değildir. Vax papuli, vax Dei, * çağın siyasal düşüncesinde kesinlikle reddedilmektedir. Tiyatrodaki tarihi: oyunların bu amaca yöneldiğini, böyle bir atmosfer ve iklimin tesirinde kaldığını göreceğiz.

Klasik Fransız dramına geçmeden önce, bu olguyu aslında In- giltere'de görüyoruz. Onun için Elizabeth çağı dramına, yani Shakespeare' e bu açıdan bakarak konuyu ele almak gerekiyor.

Shakespeare dünya tiyatrosunda en çok karakter yaratan bir yazar ... Oyunlarında kişinin derinliklerini inceleyip, serimlemek kadar, aslında belirli bir devlet ve toplum felsefesinin savunuculuğunu da yapmıştır. Bu düşünce hemen hemen çağdaş ı olan bü yük filozof Francis Bacon'un düşünce sisteminin bir yansımasıdır. Bu nedenle bir yerde, Shakespeare'in mevcut olmadığını, bu eserlerin Bacon'a ait olduğunu söyleyen ı 9. yüzyıl araştırmacılarına hak vereceği de geliyor insanın ... Tartışmaya girmeden ortada olanı belirtmek gerekirse, bu oyunlar, Ortaçağların toplum ve

Fransa'da Moliere ve sonraları İtalya'da Goldoni'nin, Ortaçağın toplum ve aile gelenekleriyle alayettikleri bir ortam söz konusudur. Devletin politikası da geleneksel Avrupa imparatorluklarınıninkinden çok farklı olup dinamik ve ulusal çıkarlara yöneliktir.

n Katolik düşmanlarıyla F d

r Katolik liga'ya e

a (Habsburg İspanya ve v

yönetim düşüncesine ait değerlerin tam tersini, yeniçağ dünyasının değerlerini getirip savunurlar.

Shakespeare'in tarihi: dramlarında göze batan bir kutuplaşma, yönetici ve kitle arasındadır. Yönetim sanatı ve kitlenin niteliği üzerindeki yeniçağ siyasal düşüncesi, onda çok açık olarak ortaya konmuştur Örneğin, II. Richard, kararsızlığından ötürü başarısız ve silinmeye mahkum bir monarktır. Gene Hamlet'de monarşi çürüten bir soyun elinde olduğundan, yerini "Lehistan'dan zaferle dönen genç Fortinbras"ya bırakır. Özellikle Machbeth'de, kral soyunun irst asaleti ve iktidarın meşru olarak ele geçirilmesi tezi savunulmaktadır.

Shakespeare burada yeniçağın adamıdır. Bazıları onu "çağda- şırnız" diye niteler * ama onda Hıristiyanlığa özgü arıti-semitizmin bütün yeniçağ adamları gibi yaşadığını Venedik Taciri'nde görürüz. İnsanın doğasını ve dramını başarıyla işleyen bu yazar her çağın insanıdır, ama siyasal düşüncesi ile sadece yeniçağın yenilikçisidir. Vendetta gibi ilkel bir Ortaçağ geleneğini Rameo ile Juliette'de yeren yazar; Cerialanus ve Julius Caesar gibi tarihi: dramlarında bilge eliti savunur. "Halkın sesi hiç de hakkın sesi değil. dir." Kalabalık Shakespeare'in gözünde her zaman aldatılmaya müsaittir. Kalabalıktan çok, platonik bir yaklaşımla güçlü yönetici bir bilge eliti savunan bu görüşler, Machiavelli'nin çizdiği hükümdar ve toplum sisteminden uzak değildir ve Shakespeare, Thomas Hobbes'tan çok önce yeniçağ mutlak monarşisinin felsefesini, tarihi: oyunlarıyla işlemiştir.

Fransa'da tarihi oyunlar ı 7. yüzyıl boyu, merkezîyetçi bir monarşiye ve aristokratik bir patriyotizme (vatanperverliğe) hizmet edecek şekilde gelişmiştir. Özellikle Richelieu'nün kurduğu Akademi, biçim kadar özü de etkilediğinden, Fransız edebiyatı ve tiyatrosu absolutist (mutlakîyetçi) monarşiye hizmet etmiştir.

n Avusturya'sı) karşı i

s birleştiği; daha laik, r

a merkeziyetçi, otoriter ve
' aristokrat yurtseverliğin t
n revaeta olduğu bir i
ı devirdir 17. yüzyıl. .. Bu y

atrosu üç birlik kuralının (zaman, mekan, olay) katı çerçevesi içinde Racine ve Corneille'in hüküm sürdüğü bir alandır. Özellikle Corneille'in tarihi oyunları bu açıdan ilginçtir. Le Cid, Horace gibi tarihi dramlarında Corneille, aristokratça bir vatan sevgisi ve soylu davranışın, dine, devlete, aileye ve yurda karşı bağlılığın savunuculuğunu da yapar. Devrin mutlak monarşist atmosferi içinde tarih bilinci bu olduğu içindir ki, Corneille'in tariht dramları bu duyguları vermektedir. Bu döneme karşı tepki belki de bu nedenle en şiddetli bir şekilde Fransa'da patlayacaktır. Ama Aydınlanma çağının ulusalcılığını da bir yerde bu eserlerin hazırladığı bir gerçektir.

Aydınlanma çağı veya burjuva devrimleri çağında merkezîyetçi mutlakîyet rejimlerine karşı asıl büyük tepki Fransa'da doğmuştur. Feodal monarşinin dayandığı siyasal-sosyal yapı, ilk büyük fikrî darbeleri Fransız Aydınlanmasının düşünce önderlerinden yedi. Bir yerde tarihçilik, insan hak ve özgürlüklerinin gereğini, meşrûiyetini ve vazgeçilmezliğini anlatmaya yönelik bir içerik kazandı. J. J. Rousseau bireylerin eşitliği ve özgürlüğünün tarih içinde mülkiyetin doğuşu ile ortadan kalktığını ileri sürerken; Montesquieu hukuk, kanun ve yönetim biçiminin toplumların özelliklerine ve bu özelliklerin ise tarih içinde geçirdiği evrime bağlı olduğunu açıklıyordu. Tarih bilgisi ve bilinci ile toplum düzenine karşı siyasal mücadeleler, 18. yüzyıl sonunda birbiri ile içiçedir. Mücadelenin nedeni olan özgürlük ve yurt sevgisi bu temel üzerine kurulan duygulardır. Aydınlanma devrinin tiyatrosu, herhalde çağın en etkili bir propaganda aracı olarak bu konuları işleyecekti.

Gerçekten de bu konulara dayanan bir tarih bilinci, en etkili araç olarak tiyatroya başvurdu başvurmasına ama, Aydınlanma felsefesinin ana vatanı Fransa'da değil. Almanya bu özgürlükçü düşüncenin edebiyat ve özellikle tiyatroya yarısdığı bir ülke oldu. Aydınlanma devri Alman tiyatrosu özgürlükçü ve ulusalcı bir fikirle kaleme alınan tariht oyunları ortaya çıkardı.

Örneğin 1775'de yazılan Goethe'in ünlü dramı Egmont'da, karşımıza böyle bir karakter ortaya çıkıyor. Hollandalıların panya'ya karşı verdikleri mücadelede Graf Egmont, Wilhelm von Orange'nin yanındadır. Tarihi gerçekte, Graf Egmont çekingen ve kararsız bir kişilik sahibi idi. Goethe Egmont'u romantik bir eğilimle abartır. davranış, engin bir özgürlük ve vatan sevgisi ile tamamlayarak oyunun baş karakterini çizer. Burada gerçekler, Aydınlanma devrinin özgürlükçü ve ulusalcı duygularıyla yeniden

yorumlanmaktadır. Aydınlanmanın diğ er büyük düşün ür ve ozanı F. von Schiller, tariht oyunlannda bu devri n atmosferini en başarılı olarak

y

dramı Wallenstein'ı

o a l n

anlamak için önce onun

a s

ı

Savaşlan ünlü tarih yapıtı Tarihi'ni incelemek Otuz Yıl gerekir .

r t

Schiller'in tarih yazıcılığına

a a

egemen olan Aydınlanma

k n

döneminin bu tipik

devrimciliği, tarihi

e y

dramlarında da görülür.

l a

Schiller bu ünlü komutanı

e z

tarihi kişiliğinin ötesinde bir a

kahraman olarak

a r

abartmaktadır. Oyunun ilk

l d

sahnesi bir ordugahta geçer.

l l

Burada asker olan baba ile

r r

oğul iki köylü arasındaki .

.

konuşma, imparatorun ve

bütün feodal düzenin etkili S

M

bir eleştirisidir. Feodal ku-c

u

rumların, dinsel baskıların

t

ve aristokrasinin eleştirildiği h

l

bu oyunda, Wallenstein i
a
mahir ve açık l düşünceeli bir
k
komutan olmasına rağmen,
tarihi değiştirerek özgürlüğü l
m
seçememesinden dolayı e
o
mağlup olacaktır. Tarihin r
n
akışını ve şartlarını
a
değiştirecek yetenek, mutlak '
r
özgürlüğün seçimidir. i
ş
Sonraları Schelling'in iş-n
i
lediği bu tema Schiller'de

s

görülüyor.

t

ü

d

n

Mary Stuart'da e

l

Schiller, bir yanda

v

şeref, aşk gibi soylu

r

ü insan duygularını,

i

diğer tarafta devlet ve

n

iktidar hırsını iki kutup

*

düşüncelerinin tersine Schiller birinci kutbu tutmakta, insan dogmasına ve özgürlüğüne aykırı olan ikinci kutbu mahkum etmektedir.

Wilhelm Teli, özgürlük, ulusalcılık ve bağımsızlığın savunusunu yapar. Jungrau von Orleans'da (Orleans Bakiresi) yurtseverlik ve özgürlük ana motiftir. Jeanne D'Arc burada mistik bir itinin değil, bireysel özgürlükle görev (Pflicht) duygusunun itisi altında hakiki "Berl'te, benliğe kavuşmaktadır. Böylece Orleans Bakiresi, Schiller'in bireysel özgürlük ve toplumsal görev duygusu kavramlarını sergilediği bir eserdir.

19. yüzyıl Avrupa'da burjuva devrimlerinin, sanayileşmenin ve ulusalcılığın gerçekleştiği bir çağdır. 19. yüzyılın devrimleri burjuva sınıfının, yani toplumun sayıca dar bir kesimini meydana getirenlerin önderliğinde yapılmaktadır. 19. yüzyıl devrimlerinde ulusalcılık, özgürlük, eşitlik gibi kavramların açıklanması ve geniş kitle tarafından benimsenmesi tarih bilgisi kadar tarih bilincini de gerekli kılmıştır. Devrimlerin amacındaki haklılık, tarihe bilinçli olarak bakmakla anlaşılıyor.

19. yüzyıl, şövalyece bir patriyotizmin de ötesinde, ulusalcı duyguların ve eylemin ortaya çıktığı çağdır. Bu düşünce sistemi ise inandırıcılığını ve yayılmasını sadece kitap, gazete gibi araçlara değil, başka bir araca da borçludur. Bu propaganda aracı tiyatrodur. Tiyatro 19. yüzyılda (sinema, televizyon, radyo olmadığına göre) en etkili kitle iletişim aracıdır. Üstelik devrimi yapacak sınıfların da vazgeçilmez bir kültür ve eğlence aracıdır. Şu halde devrimci düşünce ve tarih bilincinin tiyatro sahnesine yoğun bir biçimde çıkması kadar doğal bir gelişim olamazdı. Tiyatro 19. yüzyılda, bütün tarihi boyunca ulaşamadığı önemli bir propaganda gücüne sahip oluyordu toplum hayatında ...

19. yüzyıl, tezatların geliştiği çağdır. Bir yanda özgürlük, siyasal, ekonomik bağımsızlık ve ulusalcılık; diğer yanda, sömürge-

cilik, sömürü ve şovenizm yeni boyutlara ulaşmaktadır. 19. yüzyılın kültürü ve siyasal ideolojisinde tarih bilgisi ve bilinci önemli yere sahiptir. Çünkü egemen uluslar egemenliklerinin kaynağını ve meşruiyetini, esir uluslar ise özledikleri özgürlüklerinin gereğini ve haklılığını, tarihlerinin görkemi ve o şanlı tarihin kendilerine verdiği misyonla açıklamak istiyorlardı.

Tarihe yönelik çalışmalar, bilginlerin dışında burjuva aydınlarının

bk, gerekse bağımsızlık ve a ulusal özgürlük çabaları 9. ş filoloji ve etnoloji araştırmaları malarını teşvik etti. 18. zy ı yüzyılda karşılaştırmalı ıl c dilbilim yapılarına kadar Al a filoloji ve lingüistik, m

karmakarışık kullanılan an u deyimlerdi. Şimdi bu dallar ya' ğ açıklığa kavuşuyordu. Diller sı. r arası akrabalıklar : H a sorununun araştırılması, ell ş ırklar arası akrabalıkları erı ı belgelemek isteyen iz s çalışmalara da yöneltti. m, ı Hı o

Daha 18. yüzyılın ikinci

yarısında filolog

ris l

m

Ghiarmaty, Macar ve Fin

tiy

an u

dillerinin kökenini saptadı. ş

Polonyalılar ulusal tarih

lık

çalışmalarını sürdürürken,

ve t

u

Avusturya'nın bahtsız

Al

m .

tebası Çekler Panslavizmin

bilimsel temellerini

an G lı ğ e

filolojik ve tarihsel r

araştırmalarla atıyorlardı.

ı e

Dağınık Almanya'yı. tarihi

bir

Roma imparatorluğunun

se k

mirasçısı olarak gören

nt s

Alman bilginleri (Savigny,

ez ö

Mommsen vs.), tarihi okulu

e m

(historische Schule) meydana

gö

tür ü

getirdi. Roma tarih ve

hukuku, Germanik kültüre

rn r

bağlanmaya çalışılıyordu.

eğ g

e

E. Karıt, Schelling ve

e c

Humboldt geleneği, sosyal

ça i

bilimlerde şimdi Mentel-

leş

an l

quieu'den esinlenen tarihçi

fik i

okula yerini bırakıyordu.

ir

1

ikliminin etkisi altındadır. Bu iklim bütün edebiyat yaşamında, özellikle Hölderlin ve ardıllarında görülen Alman romantizmde etkileyici bir role sahiptir. Ancak klasik Akdeniz uygarlıklarında ve Rönesans kültüründe ana motif olan somut yurtseverlik, yerini aşırı ulusalcılığa terketmektedir ...

Bonaparte yenildikten sonra, 1815 Viyana Kongresi sadece Avrupa haritasını gerici büyük devletlerin çıkarına göre düzen-

lemekle kalmadı, monarşinin restorasyonunu da sağladı. Restorasyon Fransa'sı şimdi gene özgürlüğün ve burjuva demokrasisinin özlemi içindedir. Fransız devrimi de bu nedenle yeni yorumlara konu oluyordu. Madame de Stael gibi bir düşünür Considerations sur la Revalution Française adlı eseriyle bu atmosferi yaratanlardandı.

g ö r m e k t e d i r .

şünce şöyle açıklanıyor:

I ç e r d e

M a n a s t n

Özellikle V. Hugo tarihi oyunları bu fikrin etkin bir propagandasını yapanların başında gelir. V. Hugo akademinin klasik üç birlik kuralını yıkan Cromwell adlı tarihi oyunuyla Fransız dramında gerek teknik, gerekse fikirde bir devrim yaptı ve romantik akımı başlattı. Fakat Hugo'nun asıl önemli tarihi oyunları Hernani ve Ruy Blas'dır. Hernani ve Ruy Blas arasında, İspanya tarihinin 200 yılı, yani Habsburg saltanatının tarihi işlenmektedir. Hernani'de soylu, şövalye ruhlu aristokrasi, İspanya'nın ikbalinin başlangıcını haber veriyor. Ruy Blas'da ise, İspanyolların çürümüşi asilzadelerine ve monarşiyeye bilinçli şekilde hücum eden yazar, dolaylı olarak Restorasyon Fransası'nın da eleştirisini yapmaktadır. (Fransa bu sırada Bourbonne'lardan kurtulmuştu. Kasım 1838.) Hugo, İspanya'nın çöküşünün nedeni olarak soyguncu ve soysuzlaşmış aristokrasi ve monarşiyi ısrarla teşhir eder Ruy Blas'da ... Örneğin Duce D'Olmedo (Başbakan) olarak Ruy Blas nazırlara şöyle hitap ediyor (Sabri Esat Siyavuşgil'in muhteşem çevirisinden) :

N i t e k i m

h e r h e s

m e ş g u l

m a n a s t ı r ı a ,

a y n ı

Afiyet olsun beyler:

Faziletli nazırlar, mustahun müşavirler Hizmet bu mu? İftihar edin,

Yağma ettiniz şu ehmet: kapınızı, Demek utanmanız yok, demek küçük bir sızı Duymuyor yüreğiniz! Hem de tam zamanında. Can çehişen şu yurdun en aeklı anında, Şu ölen memleketi kabrinde yahalayıp, Sayan neobaş tahımı, artık utanın, ayıp!

m e c l i s t e

b i r b i r i n e

e y a l e t

b u

V. Hugo, feodal devleti ulusal birlikten uzak ve çöküntüye mahkum

d ü

s a v ı e t i e ,

e y a l e t l e

D u l i

şıyor; harbleri bırakmışlar bir yana. Komşu düşmeye görsün saldıran saldıran. Ah memlehet değil bu, batırı geminin salı ...

Hugo, Ruy Blas'da ruh asaletini. yurtseverliği bir halk adamında, dejenerasyonu ise aristokrasinin kişiliğinde betimliyor. V. Hugo gerçi siyasal düşünce ve tutumu yönünden bir rakkas gibidir, ama Restorasyon dönemine özgü devrimci düşünce ön planda onun tarihi oyunlarında göze çarpmaktadır.

19. yüzyılda opera sanatında da tarihi olayların ele alındığı görülür. Romantizm tarihseilikle kendini dışa vurmak için zengin kaynaklar buluyor. Özellikle Avusturya ve Rusya baskısındaki ulusların sanat eserlerinde bu görülüyor. G. Verdi, İtalyan birliğini ve geçmişin görkemini Lombardi'de, özgürlüğü Nabucco'da müzikle haykırıyor. Wagner Pancermanist bir atmosferi opera sahnesine çıkartıyordu. Avusturya ve Rusya'ya karşı Polonya Henryk Sienkiewicz dönemini yaşıyordu. Macarlar Arany János ve Petőfi Sándor'un şiirleriyle ulusalcılık ve bağımsızlık savaşımını sürdürüyorlardı.

Tarihi dram ve tiyatronun bu ülkelerde en iyi örnekleri sunulurken, kuru propagandaya yönelik örnekleri de vardı. Orta ve doğu Avrupa ulusları devamlı tarihte yaşıyorlardı. Bu bir nostalji kadar, tutarlı bir toplum ve dünya görüşüne de yönelikti. Kimi zaman ise slogan cı bir tiyatro ve edebiyattan başka bir şey yoktu.

Avrupa'daki siyasal düşünce ve tarih bilinci, sanatta romantik bir eğilimle özgürlük ve ulusalcılık havası yaratırken, Rusya çarlığında tiyatro ve tiyatrodaki tarihi oyunlar daha farklı bir yöneliş içinde idi. Daha doğrusu Rus tiyatrosu muhteşem eserlerine rağmen,

Puşkin dışında, tarihi oyunlara Avrupa kadar çok yönelmedi. Bunun nedenleri vardır. Her şeyden önce Rus dramında tarihi oyunlar kıta Avrupa'sından çok farklı bir ortamda doğdu. Rus dramının büyük öncüsü A. Puşkin bu konuda ilk güçlü atılımı yapan yazardır.. Onun toplum ve tarih anlayışını bilmek Rus tiyatrosunda tarihi oyunların oturduğu temeli kavramaya yardımcı olur.

1812 yılında ünlü tarihçi Karamzin Rusya Devleti Tarihi adlı eserini tamamladığında Rus tarihyazıcılığının bu kusursuz ilk modern sentezi herkesi

etkiledi, Ancak hanedancı ve monarşist bir eğilimle yazılmıştı. Çağdaş özgürlük ve ulusalcılığın önderlerinden olan Puşkin bu esere hücum etmekten geri kalmadı. Puşkin, "Bu eser Rus vatanının ve Rus milletinin değil, Çarların tarihidir" diyordu. Bir ulusalcı ve Liberal tarihçi olarak Puşkin, Pugaçev İsyanı Tarihi adlı eserinde düşünce sistemini ortaya koymuştur.

e Pugaçev, ne de P

u Katerina, özellikle ş savunduğu kişiler k değildir. Ama bu tarihçi i eserden sonra yazdığı n Yüzbaşının Kızı

romanında daha halkçı b bir yaklaşımla Pugaçev'i u sevecenlikle ele alır. r Puşkin'in Boris Godunov a adlı ünlü dramı da d ulusalcılıktan çok a iktidarın bir tahlilidir.

Godunov'un 19. h yüzyıllortamında a ulusalcılık değil, n yurtseverlik duygularıyla e kaleme alındığını kabul d etmek gerekir. a

n

Puşkin'deri sonra ı

aynı tip eğilim e Harb ve n

Sulh adlı romanında Lev

Tolstoy'da rastlarız. 19. d

yüzyıl boyunca Lev e

Tolstoy ve A. Konstantin ğ

Tolstoy'da tarihi drama i

rastlarız. Ama Rus l

tiyatrosunun kayda değer ,

örnekleri değildir. Bunun

nedeni Rusya'nın politik d
fikir ikliminin ve e
ihtiyaçlarının batı v
Avrupa'dan daha farklı l
olmasıdır.

e

19. yüzyılın ilk t
yarısında ilerici Rus i
aydınları milliyetçilerini n
şaşaalı geçmişten
besleyen bir grup N
değildir. Batı
liberalizmine
hayranlık,
Slavlık
ve
Ortod

oks kilisesi gibi motiflerle süslü Rusya tarihine karşı bir nefret yaratmıştı. Orta Avrupa'nın esir uluslarındaki gibi bir tarih bilinci de elbette yoktu. Çünkü Rusya esir değil, günden güne büyüyen devasa bir imparatorluktu. Macar veya

Polonez tipi bir ulusalcı tarihçilik, ancak N. Gogol'ün Taras Bulba adlı romanında görülür. Ukraynalılık duygusunu taşıyan, fakat Rusça yazan bu ünlü edip, yurdunun geçmişini ve Ukrayna Kazaklarının yüceliğini bu eserde işleyerek bir istisnai örnek vermiştir. Rusya'da tarihe dönük milliyetçilik, bir panslavist şovenizmi şeklinde, Slavyonofiller (Kirayevski, Aksakof) ve geç devir halkçılarındaki görülür. Yoksa 19. yüzyılın ilerici Rus edebiyatı ve dramı için güncel hayatın derinliği ve sorunları, milliyetçi bir tarih bilinciyle yazılmış eserlere her zaman yeğ tutulmuştur. Bu durum, Rusya'da romantizmin kısa sürüp, realist ve halkçı akımlara geçilmesinde de etkin oldu. Herhalde sağlıklı bir insan ve yurt sevgisi,

19. yüzyıl Rus edebiyatının ve dramının başlıca özelliği idi.

Peki Batı Avrupa tiyatrosu ve edebiyatında, özellikle ulusalcı bir tarih bilincine karşı tepki yok muydu? sorusu akla geliyor. Romantik tarihçilik etkisindeki dramaturjiye karşı tepki, gene romantik bir yazardan geldi. Bu romantik yazar, özellikle tarihi oyunlarıyla ünlü Avusturyalı yazar Franz Grillparzer'dır. Grillparzer'in dünya görüşü ve tarih yorumu, ancak onun yaşadığı ortamda; Avusturya imparatorluğu gibi çok uluslu, iç ve dış politikada monarşizm şarpiyonluğunun yapıldığı bir ülkede gerçeklik ve anlam kazanmaktadır. F Grillparzer, yaşadığı dönemde pancermenistler ve Alman yanlısı milliyetçiler tarafından çok eleştirildi, çünkü o bizdeki Osmanlılar gibi imparatorluk patriyotizmi, yani bir tür Habsburg milliyetçiliği yapıyordu. Liberal düşünceleri dolayısıyla Grillparzer, ideolojisini yaratmaya çalıştığı Avusturya imparatorluk sansürü ile de cebelleşmek zorunda kaldı. Grillparzer'in milliyetçiliği ve özgürlük anlayışı 19. yüzyıldaki benzerlerinin tersine ancak bir "patriyotizm" (yurtseverlik) olarak açıklanabilir. Bu yönüdür ki, onu 20. yüzyılda modern Avusturya yurtseverliğinin sevilen yazarlarından biri haline getirdi.

a olduğunu görmekle k anlaşılabilir. O yüzdendir ki, 20. yüzyılda H. V m Hoffmannsthal ve ı Oplatka gibileri ve tüm n Avusturya vurtseverleri;

özellikle 1938'deki Nazi d Alman ilhakından önce ı onu bir bayrak haline ş
getirdiler. F Grillparzer'in ı dramlarında onun impa- n ratorluk milliyetçisi d
tutumu ve liberalizmini a yanyana görmek

mümkündür. O feodal b devletin şövalye ruhunu, i adaletini, feodalitenin l
getirdiği gelenekleri de ' hayranlıkla savunur.

ç a ğ ı n d a

F

Napolyon harpleriyle dağılan ve restorasyon devrinde kendini tekrar onaran
Avusturya, bir imparatorluktu. Varlığının nedeni olan kozmopolit
imparatorluk, bütün akranları gibi Grillparzer'de de bir imparatorluk
milliyetçiliğinin doğmasına neden 01-

muştur. Metternich'in dünya görüşüdür bu, ama Grillparzer, Metternich gibi
despot değil, bir liberaldir aynı zamanda ... F Grillparzer'in bu çelişkisi
açıktır, ama bu çelişkinin nedeni, onun çağdaş pancermanist

A

Kral Ottokar'ın Talihi v

ve Sonu adlı oyunda u

1277'de Habsburg'lu s

Rudolf'a yenilen Çek- t

Bchernya kralı Ottokar u

Premysl'in dramı ele r

alınır. Ottokar hırs ve y

egoizmin, Rudolf ise a

adalet ve devleti

yüceltme fikrinin v
temsilcileridir. Rudolf a
kazanır. Bu yorum o de- t
virde Çek ve Macar a
milliyetçilerini isyan ve n
tenkide sevketmişti. s
Grillparzer, Avusturya e
imparatorluğundaki v
Habsburg idaresinin e
haklılık ve gerekliliğini r
adeta tarihi temele i
oturtarak savunuyordu.
Ayaklanma ve devrimler
G r i l l p a r z e r
D u
T r e u e
D i
e n e r
S e

ines Hum (Efendisinin Sadık Bendes) adlı tarihi oyunu kaleme alarak devlet ve kraliyete sadakat fikrini işledi.

Weh dem, der lügt (Yalan Söyleyene Yazıklar Olsun) adlı komedisi, VI. asırda Gregor de Tours'un yazdığı vekayinamedeki bir olaya dayanır. Oyunda Roma-Cal Hristiyan kültürü ile Barbar-Frank kültürü karşılaştırılıp yargılanıyor. F Grillparzer burada çağdaş aydınların tersine barbarları değil, feodal Hristiyan kültürünü yüceltip öbürünü alaya almaktadır. 19. yüzyıl romantik tarihçiliği, barbar atalarını cesaret, dürüstlük ve onurla yaşayan toplum olarak nitelerdi. Bütün romantik tarihçiler ve yazarlar için bu böyleydi.

Grillparzer'in çağdaşlarından]. v. Hamrner, Osmanlı imparatorluğunu "Aşiretteri doğan dev" olarak yorumlamakla Türklere de iyilik yaptığı kanısında olmalıdır. Ona göre imparatorluk kurmak için gereken deha, kahramanlık, fedakarlık ancak barbarik

toplumlarda bulunur. Barbar Cermen atalarıyla övünen romantik devir aydınlarının, böyle bir yorumundan dolayı Grillparzer'e nasıl hücum ettiklerini belirtmeye gerek yok sanıyorum.

19. yüzyılın ikinci yarısında tarihi oyunlar yeni bir dünya görüşünün etkisi altında yazılmağa başladı. Burjuva toplumunun değerlerini eleştirmek için yeni düşünce ve akımlar tarihçiliğe başvurdular. (Büchner'in Danton's Iod (Danton'un Ölümü) adlı oyunu.) 20. yüzyılda çeşitli ilerici akımlara mensup yazarlar bu yolu izlediler. Örneğin bir Fabian sosyalisti olan G. B. Shaw'un Ermişjean adlı oyunu bu tür bir eleştiri ve buruk bir ironidir.

c e k l e r d i r . O r t a d o ğ u n u n

siyasal, ekonomik, dinsel kurumları, aydın kümelerinde

yeni bir ideolojik ortamın

doğuşunu sağladı. Bu modernleşmeci tutum bir tür

kxenophobie (yabancı

düşmanlığı) da içeriyordu. Yani geçmişe dönük bir öz-

lemle, ulusçuluğa doğru

gelişen dinsel tabanlı bir

ideoloji, Os-

manlı düşünce hayatına girdi. Öte yandan daha laik tutumlu düşünürlerin bulunduğunu da görüyoruz. İşte modernleşen edebiyat ve tiyatro, bütün bu renklilikleri bir arada taşıyordu.

ıydaans okr batdi korn dtirri. Bru tako ikirf ikm nilni ıdıış ıaçn- k a n ,

d a h a

20. yüzyılda marksist içerikli tarihi oyunların en kalıcı örneklerini veren Bertolt Brecht'tir. Epik tiyatro yobazı olmayanların da teslim etmeleri gereken bir gerçektir bu ... Brecht'in Coriolanus'u, Lueullus operası, Jean D'Arc'ı bu ölçüler içinde değerlendirilmelidir. Onun oyunlarında artık tarih seyretmeyiz. tllüzyon ortadan kalkmıştır. Güncel gerçeği vurgulamak için tarihin ger- çeklerini başarıyla sergileyen bir yazardır Brecht. ..

20. yüzyıl tiyatrosu, tarihi oyunların bir hayli örneğini verdi.

Yaklaşımlar psikolojik veya sosyal eleştiri amaçlı vs. gibi çok çeşitlidir. Arada Terenyeu'ını Pugaçev İsyanı gibi zorlama örnekler de vardır. Özellikle iki dünya savaşı arası devir, tarihi oyunların çeşitli yaklaşımlarla yazıldığı dönerndi.

ç ö k ü n t ü y e

Burada konuyu Türk tiyatrosundaki tarihi oyunlara getirelim. Modern Türk tiyatrosu 19. yüzyılda başlayan bir olgudur, 19. yüzyıl, Atlantik ekonomisinin ekonomik çıkarlarını siyasal örgütlenme aracılığı ile pekiştirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılda Ortadoğu toplumları, artık kaçınılmaz bir değişme dönemine gire-

u ğ r a y a n

19. yüzyıl Osmanlı reformatörü, tipik temsilcisini Namık Kemal'de bulmuştur. Namık Kemal bir Osmanlı milliyetçisi, tarihi ve toplumsal ideolojisi yönünden ise bir İslamcıdır. Onun bu fikri yapısı E. Renan'a karşı kaleme aldığı Renan Müdafaaanamesi'nde açıkça görülür. Bir yerde Cemalettin Afgani'den Hindli Seyyid Ahmet Han'a kadar modernleşmeci İslam, 19. yüzyıl Doğu dün-

çok

Çarlık

Rusya'sın*

daki modernleşmeciler olmuştur. Örneğin M. Fethali Ahundzade, Lenheran Veziri gibi bir tariht oyununda, İslamın ve geçmişin görkemini serimlemiyor, tam tersine geri ve feodal toplum geleneklerini eleştiriyordu. Namık Kemal'in tarihi eserlerinde bir tür hsenophobie ve İslamı geçmişe karşı hayranlık olduğunu görüyoruz. Bu İslam üzerine kurulmuş bir Osmanlı milliyetçiliğinin propagandasıdır ki Celaleddin Har- zemşah adlı tarihi oyununda açıkça görülür. Gene bu dönemde Abdülhak Hamid'in yazdığı Tanh adlı tarihi oyun da bu modern cihad fikrini besleyen eserlerdendir.

d ü ş ü n c e

II. Meşrutiyet tiyatrosu, tarihi oyun türünde değerli ve kalıcı eserler verememiş gibi görünüyor. Meşrutiyet tiyatrosunda tarihi oyun demek, yakın tarihin konularına değinen, yani istibdadı yeren ve gürültü ile Meşrutiyetin propagandasını yapan eserlerdi. Bunlar yazarların aktüel olma arzusundan ileri geliyordu.

v e

Örneğin anayasal düzenin öncüsü Midhat Paşa, bu oyunların başlıca konusu idi (M. Sezai, Midhat Paşa; Hüseyin Suat, Istibdadın Son Perdesi; Mehmet İhsan, Hırs-ı Saltanat -31 Mart'! konu alı-

yor) . Batılılaşma fikrine hizmet eden C. Esad ve S. Cimcoz'un **

d ü n y a

min havasına kapılarak alelacele çırpıştırmış gibidirler. Kimilerinin bu tür düşüncelere bir daha hayatları boyunca dönmediğini gözönüne alırsak bu açıkça anlaşılır. Eserlerinin çoğu da mektep müsarnereleri ve Halkevleri için hazırlanmış, derinliği olmayan metinlerdir. Resmi tarihçilik paralelindeki bu tür tarihi oyunların Türk tiyatro edebiyatına çok şey kazandırmadığı zamanla anlaşılmaktadır.

h a y a l ,

n e

d e

oyunu Selim-i Salis, dönemin kayda değer oyunlarından. Bundan başka savaş içinde yazılan Çananhaie konulu bir sürü oyun Meşrutiyet devrinin bize bıraktıklarıdır. İçinde kalıcı olan pek azdır. Genellikle bol yazılan Meşrutiyet dönemi, düşünsel olgunluğa ulaşamadığından kalıcı eser verememiş gibi görünüyor.

g ö r ü ş ü

Bu dönemde pagan döneme yönelik tarihçilik ve tarih bilinci dışında kalanlar da vardı. Osmanlı tarihini ve toplum gelenekle-

b i r

Cumhuriyet dönemi, ideolojik temeli bakımından yeni bir tarihçilik anlayışı üzerine oturmuştur. Bu 19. yüzyıl Avrupa'sında görülen milliyetçi bir tarihçilikti. Şu kadarını söyleyelim ki, iki savaş arasında Avrupa milliyetçiliği de bu tür bir tarihçilik bilinci içinde idi.

i ç i n d e

Bu yeni milliyetçiliğin oluşturduğu tarihçilik temeli, Osmanlı tarihinden çok İslam öncesi Türk tarihini konu ediniyordu. Tarihi oyunlar da bu hava içinde kaleme alınmaya başladı. Dönem içinde F N. Çamlıbel'in Ahın, Yaşar Nabi Nayır'ın Özyurt ve Mete, B. K. Çağlar'ın Çoban ve Atilla adlı oyunları bu tür haması tiyatro

eserleri idi . Cumhuriyet'in * 10. yılı geldiği zaman, Kurtuluş Sa- vaşını ve 10 yılın devrimlerini konu alan tarihi oyunlar yazılmağa başlandı. Aka Gündüz'ün Mavi Yıldırım, Nahid S. Örik'ini Sönmeyen Ateş, N. F Kısakürek'in Tohum, H. F Ozansoy'un 10 Yılın Destanı, P. Safa'nın Gün Doğuyor adlı oyunları bu türdendir.

Şu kadarını söylemek gerekir ki, dönemin yazarları bu oyunları derin bir

d e ğ i l , d ö n e

rini yeğleyen bu tarih bilinci, tiyatrodaki bir ölçüde Musahipzade Celal Bey'in

oyunlarında gör÷lmektedir. Musahipzade Selma ha- riç, tümü tarihi olan oyunlarında daha gerçekçi bir tutumla, Türk toplumunun geçmiş yaşamından birtakım sahneleri renkli bir şekilde oyunlaştırıyordu. Böylece yakın çağ tiyatrosu edebiyatımızda yalnız Musahipzade, sosyal tarihimizi aydınlatan oyunlarıyla kalıcı olmak niteliğini kazanmıştır. Onun oyunlarında ne

h a m a s i

e d e b i y a t

g a y r e t i

vardır. O sadece gerçeği, buruk ve safça bir sosyal eleştiriyi, tarihi oyunlarıyla Türk düşünce hayatına getirmiştir.

Günümüz Türk tiyatrosundaki tarihi oyunlar çok daha değişik bir fikir ikliminin etkisi altındadır. Yazardan yazara değişen çeşitli yaklaşımlar da söz konusudur. Oyunlar ve yazarları belirli bir sistematik içinde incelemek zordur. Ancak, Türk yazarı tarihi oyunlarda da göze çarptığı gibi bir düşünsel evrimin içine girmiştir.

Tiyatromuzun göze çarpan tarihi oyun yazarlarından Orhan Asena Hürrem Sultan'da bireysel analiz yolunu dener. Kanuni ve Hürrem'in ruh halini tarihi olayların itici nedeni olarak kullanır. Gılgamesh -Tannlar ve İnsanlar'da ölümsüzlük sorunu, Sümer mitolojisinin getirdiği renk içinde ele alınmak istenmektedir. Yazar Tohum ve Toprak'da 27 Mayıs tipi bir devrimin anatomisini yapıp eleştirme gayretindedir. Ancak olaylar ve karakterler böyle bir analiz için çok ters olarak alınmıştır. Şeyh Bedrettin ve Atçalı Kel İvrehmet ile sosyal konulara ve tarihsel analize daha derinden inmek isteyen yazarda, safdil bir populizm görülmektedir. Bu nedenlerle yazarın dil, dramatik kurgu sağlamlığı gibi olumlu yönlerine rağmen, tutarlı bir tarihsellik ve tarih bilincine sahip olduğunu söylemek güçtür.

Tarihi oyun yazarlarımız arasında sayacağınız Turan Oflazoğlu ise belirli bir tarih bilinci ile tarihsel oyun yazmaktan çok, tarihi malzemeyi seçtiği konular için kullanmaktadır. Deli İbrahim'de Pirandello'nun Enrico IV'sunda kullanılan motifi "Bilinçli

168

monarkın güçlenişi ve bu Ter

güçlenişteki sadizme ulaşan ahh C boyutlar, bir kişilik problemi i'si, i olarak verilmek isteniyor. Ofl n Sahates'in Savunması'nda ise azo n

yazar, eğri ile doğru, tutucu ğlu' e

ile ilerici arasındaki diyalogu nun t yeterince dengeli olarak Sah " veremiyor. Oflazoğlu ate

oyunlarında kişisel-ruhsal s'in o çözümlernelere ağırlık Sav l

vermek ister, ama dilinin ve un a

dramatik kurgusunun ma r güçlülüğüne rağmen, bireyle sı a etrafındaki toplumsal çevreyi adlı k kendi içinde tutarlı bir görüşle oyu

bir araya getiremediğinden nla a

berrak bir sergileme yaptığı rı k

söylenemez.

bu t

Güngör Dilmen, mitolojik kat a

ego r

konulardan hareket

riy ı

etmektedir.

r

e

Midas'ın Kulahiarı ve

.

gir

Mantezuma'daki bu şiirsel

ebil

başarıyı diğer oyunlarında I

ir.

göremiyoruz. V

Sey

Modern Türk tiyatrosunun irci M

tarihi oyun alanındaki diğer bur u

eserleri ve yazarları şu iki ada r

kategoride incelemek ti- a

mümkündür sanıyorum:

yat t

a) Vakanüvis tiyatro ro san '

yazarları: Bu kategorideki d

oyunlar adeta birtakım tarihi atının a

olayları belli bir tez ve yorum kat

sahibi olmadan sahneye b

çıkarmaktadırlar. M. H. kısı vey i

Çorbacıoğlu'nun Koca Sinan'ı, a r

Güngör Dilmen'in ittihat ve

yeni bir yorumu değil, salt sahneye devşirilen bir tarihi olayın tekrarını görür.

b) Salt bir yorum getirme endişesinde olanlar: Erol Toy'un Pir Sultan Abdal ve Parti Pehlivan adlı oyunları ... Birincisi bir köylü devrimi yorumu, ikincisi de Milli Mücadelenin bir bölümüne yazarın bakış açısını getirir. Ancak her iki oyunun da bir tiyatro olayı olduğunu söylemek güçtür. Gene İsmet Küntay'ın Milli Mücadelede bir subayın öyküsünü leitmotif olarak alan Tazlu Çizme/er adlı oyunu da bu niteliktedir.

Türk tiyatrosunda tarihseloyunlar çeşitli yaklaşımlarla yazılmıştır. Ancak bunlar dünya edebiyatının klasik veya çağdaş ünlü eserlerinin oyun, teknik ve yorum gücüne ulaşamamıştır. Bunda

kabahat yazar ve uygulayıcılarından çok, toplumumuzun düşünsel geri kalmışlığında aranmalıdır.

Buraya kadar şunu belirtmeye çalıştık: Tiyatroda tariht oyunun ortaya çıkış ve başarısı, herhangi bir dramaturji olayı değildir. Bu oyunların besleneceği kaynakların başında devrin düşünsel düzeyi ve tarih yorumculuğu gelir. Gerek dünya edebiyatında, gerekse ülkemizde tarihin yorum tarzı ve yaklaşım yöntemi kendisini tiyatrodan da göstermiştir. Yani tarih bilim ve felsefesi salt düşünce ve mantık olup, roman ve tiyatro serbestçe serirnleneri bir duygu bütünü değildir. Her iki alanda da bu öğelerin belirli bir oranda birlikte bulunması gerekir. Bir ülkede düşünsel hayatın düzeyini, tarihin yorumu, bakış açısı ve ortaya çıkarılan sentez gösterir.

Tiyatronun gerçek düzeyi de (edebiyatta tarihi romanlarda olduğu gibi) tarihi dram türünün başarısıyla ölçülür. Çünkü tarihi dram; salt dil, dramatik kurgu ve teknik gibi birincil yazarlık yetenekleri dışında, ön planda düşünsel zenginlik ve görkemi n varlığını gerektiren bir alandır.

1 7

Çehov'un Vanya Dayısı*

0

anya

Dayı, Çehov'un kişiliğini ve Rusya'nın o devirdeki

toplumsal yapısını tam manasiyle aydınlatan güçlü bir eserdir. Bu güçlü eseri kavrayabilmemiz için 19. yüzyıl başından itibaren Rusya'nın edebî ve siyasal yaşamını kısaca gözden geçir- memiz gerekir.

Rus edebiyatı 19 .. yüzyıl başlarında gelişen bir edebiyattır. Mihail Lomonosov Rus gramerini düzenli bir şekilde yazdıktan sonra gelişen dil, bu edebiyatın doğması için bir zemin teşkil etti. Başlangıçtan beri halkın cehaleti, kilisenin baskısı, sefalet ve çarların istibdadına karşı kalemini bir silah olarak kullanan Rus yazarları, toplumsal gelişimin bir aynası oldular. Sanat, toplum olaylarından etkilenir ve belli bir aşamadan sonra onları etkiler. Bunu hiçbir ulusun edebiyatında Rus edebiyatında olduğu kadar bilinçli ve açık olarak göremeyiz.

Rus edebiyatının ilk büyük siması Aleksandr Puşkin 1825'de bu durumun bir sonucu olarak ilk realist eseri, Evgeni OnGgin'i yarattı. Böylece Rus edebiyatı daha başlangıcından realist bir karakter kazandı. Bunun yanıbaşında edebiyata liberal görüşler de katıldı. Toplum hareketleri yazarların bitmez tükerirnez hazinesi oldu. 1830 yılları ise Rus edebiyatının önemli hamlelerine sahne

oldu. Bu devirde yazarlar halk tabakasıyla ilgilendiler. Bir halk adamı ve fakir bir memur olan Nicolai Gogol ilk hümanist eser olan Palta adlı hikayesini yazdı. Aleksandr Puşkin Tabutçu, Feodor Dostoyevski ise Fakir insanlar adlı eserlerini verdiler. Böylece Rus edebiyatında hümanizm yerleşmiş oldu.

Fikri akımlar Rusya'daki ve Avrupa'daki Rus düşünürlerin çalışmaları ve bilimsel eserleri sayesinde gittikçe gelişmekteydi. 1861'de Aleksandr II, toprak esirlerini serbest bıraktı ve bir anayasa vermeyi vaadetti. Fakat bir toprak reformunun yapılmayışı köylünün durumunu daha da zorlaştırdı. Sonuç olarak Çar, anarşistler ve halkçılar tarafından 1881'de öldürüldü. Bundan sonra sosyal hareketler adamakıllı hızlandı. 1870'lerden beri Marxist düşüncelerin Rusya'ya girmesi ve aydınların bu alandaki çalışmaları, Rus edebiyatında kendini gösterdi. Bundan sonra edebiyat, hümanizmin yanıbaşında sosyalist ve ihtilalci bir karakter gösterir.

Aydınlar halkın arasına inip onlara toplumcu ve ihtilalci fikirleri aşıladılar. Bunun sonucunda 1905 ayaklanmaları çıktı. Bu olay Rusya'da mutlak monarşiyi sarstı ve bazı reformlara giriş ildi. Örneğin bir Duma Meclisi toplandı. Fakat yapılan işlerin yetersizliği ve 1905 ayaklanmasının verdiği ümit, edebiyatta kendini gösterdi ve yazarların cesaretini arttırdı.

işte Vanya Day bu hava içinde doğdu. Çehov, Rusya'nın bir asırlık edebi ve toplumsal gelişimini sinesinde toplamıştır. Güçlü bir yazar olan Çehov'un sanat kudretini, edebi ve siyasal kişiliğini bu oyunda görürüz. Aslen bir tabip olan Anton Çehov, yaradılıştan hassastı. Tüberkülozdan da muzdarib olan yazar herşeyden önce insanları ve halkını seviyordu. Rusya hayatının bütün inceliklerine vakıftı ve toplumsalolaylar da onu son derece etkilemekteydi. ihtilal arifesinde Tolstoy, Çehov ve Maksim Gorki 'nin eserleri çok önemli roloynar. Tolstoy "ihtilalin aynası" olarak tanımlanır ve bu ihtiyar kont kadar Rus köylüsünü tanıyan bir başka yazar yoktur. Maksim Gorki ise bütün eserlerinde ateşli bir ihtilalci sosyalisttir.

Bu iki yazarın arasında Çehov adeta bir geçiştir. Durumu itibariyle Maksim Gorki kadar cesur değildir. Onun için eserlerinde siyasal fikirlerini sembolik bir ifadeyle anlatır. Çehov herşeyden önce insanları seven, onları iyi olarak tanımlayan bir yazardır. Onun eserlerinde nefret edilecek tipler yoktur.

Bulunduğu memleketin havası içinde halk ve aydınlar onun yarattığı tiplerde ifade edilmiştir. Çehov'un bu tarzının anlaşıl mamış, iyi etüd edilmemiş olması onun yanlış yorumlanmasına yol açmıştır. Bizzat Stanislavski bile devrinde

onu birçok kereler yanlış yorumlamıştır. Örneğin Mart, ilk oyunda başarı sağlayamamıştır.

Çehov başka dile çevrilince bile birçok özellikleri kaybolan bir yazardır. Bu yüzden yabancı ülkelerde sahneye konan herhangi bir oyunun mutlak başarıyla temsil edilmesini beklemek zordur. Onun oyunları herşeyden önce uzun bir çalışmaya ve gözleme ihtiyaç gösterir. Stanislavski ve onun yolunda yürüyen Bolşoy Tiyatro, herhangi bir Çehov oyununu sahneye koymak için bir iki yıl süren çalışmalar yaparlar. O sebepten Devlet Tiyatrolarında bu mevsim kısa bir çalışmayla sahneye konan Vanya Dayı'dan fazla bir şey beklemek doğru olmazdı.

Çok yönlü bir yazar olan Çehov'urı bu oyununu iki açıdan görmemiz gerekmektedir. Birincisi hümanist, ikincisi sosyalist ve ihtilalci yönden.

Oyunun kişilerini birinci açıdan ele aldığımızda şunları görürüz: Vanya Dayı kültürlü, fakat herşeyden önce bir halk ve toprak adamı olan, fedakar. sempatik bir tiptir. Bilime olan büyük saygısı onu 25 yıl hiçbir karşılık beklemeden eniştest Profesör Serebryakov'un toprağına bir ırgat gibi bağlamıştır. Saf ve bağlandığı topraktan ayrılmaya tahammülü olmayan bu insan kin ve nefret duygularından uzaktır ve insanları sever. Eserin esas unsuru Vanya'dır. Sonya, hassas ruhlu ve fedakar bir genç kız, çirkin ama eserin en olgun ve bilinçli kişisi de o ... Dr. Astrof tam anlamıyla muzdarib, bedbaht, teselli yi alkolde arayan karamsar görüşlü bir kişi. Bu tip, çarlık Rusya'sının hasta ruhlu aydınını

temsil eder. Maria Vassilyevna kültürlü, hayatı felsefe kritiklerinde arayan, pratik görüşü kıt bir kadındır. Prof. Serebrykov bencil, hayatta başarı gösterememiş, bir şey vermeden kendisine ümit bağlayanların sırtından geçinmiş, kaprisli ve hırçın bir ihtiyardır. Fakat bu insanın ihtiraslarına biz ancak acıyan nazarlarla bakarız. Kötü görünen insanları bile sevdirnek, işte Çehov'un kudreti burdadır. Yelena Andreyevna güzel, fakat sadakat hisleriyle dolu bir kadındır. Mesut değildir ama kaderine boyun eğmiştir. Yaralı bir

genç kızıı veyannesı olmak ve hırçın, bencil bir ihtiya karılık etmek, Yelena'yı bedbinliğe sürüklemiştir.

Vanya'nın çalıştığı ve bağlandığı toprağı elinden almak iste- yen profesöre silah çekecek kadar ani hiddeti ve arkasından gelen utanç duygusu, yaptığı hatayı tamir etmek istercesine derhal hesap aletinin başına geçip ona karşı olan vazifesini gecikmeden yapması, birbirleriyle çatışır gibi görünen insanların, aslında kar- şılıklı duydukları şefkati. toleransı ve insan sevgisini başarıyla i-

zen anlatım, Çehov'urı büyüklüğünü göstermek için kafidir sanırım. Eserin bu yönü adeta güzel dokunmuş bir örtü gibidir. Bu güzel örtünün altında eserin ikinci yönü yatar ki, anlatım olarak daha az güçlü değildir.

Tipleri ikinci açıdan ele aldığımızda karşımıza iyi işlenmiş, derin anlamlı bir toplumsal eser çıkar. Vanya Dayı burada bir toprak adamını temsil eden bir unsurdur; Dr. Astrof ise tüm umutlarını yitirmiş, toplumsal düzensizliğin sillesini yemiş, ezilmiş aydınları. Sonya, ihtilali hazırlayan bilinçli ve umutlu aydın tabakayı temsil eder. Zaten Sonya'nın oyunda Dr. Astrof'u diriltmeye, ümitlendirmeye çalışması da bunun bir ifadesidir. Maria Vassilyevna olaylara karşı ketum davranan, muhafazakar küçük burjuvayı, Ilya Ilyiç de efendilerine kötükörüne sadık kaderci köylüleri temsil eder; Maria Vassilyevna'nın ve Ilya Ilyiç'in sadakati, idraksizliği yazarın kaleminde, bu iki sınıfın gülünç ve acıklı durumunun güzel bir ifade şeklidir. Profesör Serebryakov ise sömürücü yüksek tabakayı temsil eder. Bu tipin şahsında bece-

Cüneyt Gökçer Vanya Dayı'yı canlandıramamıştır. Cüneyt Gökçer önce fizyonomisi itibariyle Vanya'yı canlandıramazdı. Vanya saf, sempatik bir toprak adamıdır. Aydın bir kişi oluşu ikinci planda gelir. Cüneyt Gökçer ise haşin bir IV Henri idi. Başlangıçtan beri bir şeytaniyet içerisinde, istihza dolu bir tonla, entrikacı bir saray mensubu gibi etrafındakileri ve Prof. Serebryakov'u ezdi. Biz bu oyunda Vanya'ya değil, profesöre acıdık. Vanya Dayı olarak fizyonomisinin seyircide uyandırdığı bu anti-

175

riksiz aydın tabaka, istismarcı zümre çok iyi canlandırılmıştır. Topluma hiçbir şey vermeyen ama daima alan zümre, yazarın kaleminde bu şekilde bir yergi konusu olmuştur.

Oyunda göze çarpmayan bir unsur, kapı arasından kafasını uzatan sarhoş bekçidir. Bu tip, basit hayvanlar gibi ezilen Rusya'nın en fakir tabakasını, Rus mujiklerini temsil eder ki, o kısa görünüş, adeta bir imdat isteyiştir ve bu sınıfın bütün hak ve hukukunun ölçüsü de bu kadardır.

Bu yönden oyunun en can alıcı noktası, Vanya'nın profesöre karşı direnişidir.

Nasırlı, damarı patlamış ellerini havaya kaldırıp haykırdığı sözler o günlerin havası içindeki seyircinin duruma intibakını sağlayan, somut tabiriyle üstteki örtünün kalkıp, eserin bu yönünün aydınlandığı noktadır. Bu, beklenen ve istenen direnişi anlatır. Oyunun bundan sonraki kısımları bu koşullar altında devam eder. Son sahnede Dr. Astrof gittikten sonra, Sonya'nın ikonalarla dolu Vanya'nın odasında, Rusya'yı temsil eden o ortamda lambayı yakıp "Biz de ümit edelim ve bekleyelim" demesi, ergeç gerçekleşecek birşeyleri bildirmesidir.

İşte Vanya Dayı bu yönleriyle hem Rus edebiyatı tarihinde, hem de sosyal gelişmelerde önemli bir yere sahiptir.

Eser, oynayış ve sahneye koyuş yönünden ele alındığında, hiç de bu kadar güçlü olmadığı görülür. Devlet Tiyatrolarında Vanya Dayı, eserin ruhuyla paralel bir güçte oynanamamış ve sahneye konamamıştır.

patiyi hal ve tavırları, makyaj ve kostümüyle de devam ettirdi. Karşımıza Vanya olarak "Kasavarodka" denen köylü gömleği, kaba pantolonu ve basit deriden çizmeleriyle bir halk adamı değil, cicili bicili kıyafetiyle Petersburg salonlarının züppe bir müdavimi çıktı. Öyle ki, oyunun tümüne hakim olan bala dönüşü havasının en göze batan siması Vanya'ydı.

Cüneyt Gökçer'ini 25 yılını çiftlikte geçiren bir toprak adamına yakışmayacak duruşları, zarif hareketleri, şık kıyafeti ve bembeyaz elleri, Sanat Sevenlerdeki eleştiri de kendisinin "Vanya Monşer" olarak tanımlanmasına sebep oldu. Önce havaya kalkan eller, nasırlı ve damarlı, hareketleri daha kaba ve ayrıntısız , kıyafeti daha sade olmalıydı. Üstelik son sahnedeki hatası yenir yutulur şey değildi. Abaküs, Rusların bugün bile hesap için kullandıkları bir alettir. Yukarıda da belirttiğim gibi bu alette sayım sağdan sola yapılır. Cüneyt Gökçer, boncukları soldan sağa saydı. Bu yanlış anlayan bir seyirci grubunun kahkahadan kınlaacağına hiç şüphe yoktur. Üstelik Rusça isimlerin çok yanlış telaffuzu birşeyi gösterir ki, o da Cüneyt Gökçer'in bu rol için hiç hazırlanmadığı, çalışmadığıdır. Zaten eseri iyi yorumlayamayan aktörün, Vanya Dayı'da düşüşünü gördük.

Cüneyt Gökçer için gösterdiğimiz bu hatalar, rejisör H. Schwe- ikart'ın da eseri tam olarak yorumlayamadığını, hele siyasal açıdan hiç arılamadığını gösterir. Rusya yaşamını çok iyi tanıdığını iddia eden rejisörün bu hataları yapması acaiptir. Bununla beraber hümanist açıdan yaptığı yorum, çalışma tekniği yönünden bizdeki sahneye koyuculardan daha güçlü olduğunu göstermiştir. Ancak siyasal tarih ve toplumsal gelişmelerden bihaber oluşu, onun bu oyunda iddia edildiği kadar büyük bir sanatçı olmadığını gösterir. Oyunu sadece bizdeki ölçülere göre iyi sahneye koymuştur.

Ay ten Gökçer renksizdi. Bekleneni veremedi. Fizik yapısının oynadığı role uygun olması gibi bir fırsatı kaçırdı. Ilya Ilyiç rolündeki Ali Algın, Maria Vassilyevna'da Nermin Sarova, Marina'da Meliha Ars tiplerini başarıyla canlandırıdılar.

176

Oyunun başarılı oyuncularını ise Doktor Astrof'da Halük Kurdoğlu , Sorıya'da Çiğdem Selişik ve bilhassa Profesör Serebryakov'da Şahap Akalın'dır.

Haluk Kurdoğlu mimikleri, jestleri ile Rusya'nın ezilmiş aydın tabakasını tam olarak canlandırdı. Fizik ve ses bakımından bu role uygundu ve zarif hareketleri de Cüneyt Gökçer'inki kadar göze çarpmamaktaydı.

Çiğdem Selişik oyunu iyi etüd etmiş ve kavramıştı. Kıyafeti ve makyajı ile o bala havasından sıyrıldığı gibi, oyunu ile tipini çok iyi canlandırdı. Kendi toplumumuzda nadir rastlanan bir genç kız tipini bu kadar başarıyla canlandırmak, Çiğdem Selişik'ın sanat gücünü gösterir.

Şahap Akalın'ın canlandığı Profesör Serebryakov tipi bize hiç de yabancı gelmemektedir. Nitekim böyle yarım yetişmiş, asalak tipler bizim toplumumuzda da fikir, sanat ve ilim adamları arasında hiç de eksik değildir. Şahap Akalın bu fuzuli kalabalığın bir ferdiini incelemiş ve Serebryakov'u da böylece mükemmel bir şekilde yaşatmıştır.

Oyunun sahneye konuşunda dekorun rolü çok mühimdir, Bu güçlü eserin gerektirdiğı havayı verebilmekte iyi bir dekoratörün hissesi büyüktür. Refik Eren hazırladığı dekorla Ankara seyircisinin hayranlığını kazanmıştır.

Gorki'nin Yaz Misafirleri*

! , i

i i

"M

aksim Gorki, yüzyılımızın dramaturj.isini

biçimlendi,:

ren büyük yazardır. toplumcu edebiyatın babasıdır deniyor; kuşku yok. .. Gorki, bütün dillere çevrildi, hala bütün ülkelerin tiyatro repertuvarında yer alıyor, Fama Gardeyev, Artamanavlar gibi romanları hala okunuyor. 20. yüzyılın sonunda Doğudaki, Batıdaki bir sürü insan Klim Sangİlı'de birşeyler buluyorlar, buluyorlar çünkü etrafımızda öyleleri yaşıyorlar.

Gorki, Devrimden önce Çarlığın Bilimler Akademisine üye seçilrnişti; hükümet, üyeliğini onaylamayınca Çehov ve Korolenko akademi üyeliğinden istifa ettiler. Yaşarken ve ölümünden sonra bu kadar farklı ve geniş çevrelerde saygı duyulan ve sevilen bir yazarı değerlendirmek kuşkusuz kolay değil...

Gorki'nin tiyatro eserleri dram tekniği yönünden Çehov'un kiyle, hatta Norveçli yazar Ibsen'in kiyle bir benzerlik gösterir. Çehov'da ağır ağır işleyen dramatik kurgu, Gorki'de daha fırtınalı ve sert çizgilerle gelişir. Küçük Burjuvalar, Yaz Misafirleri (Daçniki), Sefiller (Na Dne) gibi tiyatro eserlerinin toplumsal gerçekçilik gibi bir kavramın ötesinde anlamı var; zaten toplumsal gerçekçiliği dar anlamda kullanmak ve yorumlamak Gorki'yi değerlendirmeye yetmez. Gorki toplumsal gerçekçidir, çünkü yüz-

T---

yılın insanının trajedisini veya traji-komedisini yazıyor. Ama bu trajik çözülmezlik, salt yüzyılın getirdiği bir ikirciklenmeden (dilernma) değil, insanın uzun tarihinden kaynaklanmaktadır.

Gorki, gerçekte yüzyılın karmaşılaşan toplumsal düzeninde ortaya çıkan uyanmamış insanın komedisini yazmaktadır. Yazarın en iyi yorumculardan György Lukacs, onu Balzac'la karşılaşırken bir paralellik kurmaktadır. Değişen dünyaya uyum sağlayamayanlar kadar, sağladığı sanılanların trajik dilernmasını, yani "insanlık komedisi'ni bir başka düzeyde Balzac yazmıştır da ondan ...

Gorki'nin ardında büyük bir edebiyat ve düşünce geleneği vardır, önünde ise büyük bir umut ve kurtuluş inancı. .. Bu umut ve inanç onu yüzyılın trajedisini ustaca işleyen bir başka çağdaşından, yani Ibsen'den ayırır. Ibsen'de çelişkileri ve çıkmazıyla başbaşa bırakılan insan, Gorki'de daha kesin eleştirici çizgilerle, ama kategorik merdivenlere oturtulmadan betimlenir. O hükmünü vermeden önce herkesi dinleyen ve dinleten bir yargıçtır. Tablosunda sevdiği renkler kadar, sevmediği renklerin de hakkını veren, hatta görkemlice işlemekten kaçınmayan bir ressamdır. Yaz Misafirleri'nde Maria Lvovna'nın monologu kadar, Pavel Rjumin'in nihilist reddiyesini de görkemli ve çekici biçimde dizeler.

Ancak çekici olan illa ki doğru demek değildir. Gorki, bütün büyük sanatçılar gibi ölçüyü ve dengeyi bilir. Varvara Mihaylovna veya Maria Lvovna'nın solcu sözlerine meydanı boş bırakmaz, nitekim onların karşıtlarında da tutarlı bir mantık silsilesi ve parlak üslup vardır. Tabii kendi içinde tutarlı her cümle ve parlak üslupla söylenen her söz doğru değildir. Dahası Gorki, insanların hiçbirini kolay karalamaz, hepsinin insanlar olarak çelişkileri, bunun yanında da yücelikleri vardır. Kişi bulunduğu yere kendi iradesi ve seçimiyle gelmez her zaman, ama gideceği yeri kendinin seçmesi gerekir. Yaz Misafirleri bulundukları çıkmaza belki kendileri gelmemişlerdir, ama bu çıkmazdan kendilerinin çıkmaları gerekir. Aslında eğri de doğru da konuşsalar, hepsi ülkelerinin ve toplumlarının içinde "yaz misafirleri'tdir.

Modern Tiyatro'nun Ustası Ibsen

Gorki, toplumsal yabancılaşmayı en çarpıcı biçimde yaşayan insanlar kalabalığının, küçük burjuvaların dramını erkenden gö-renlerdendir. Toplumsal değişme, topluma karşı böylesine so-rumsuz ve yabancı, ama o toplumun çalkantılarından da en çok sarsılan, gerçekten traji-komik bir grup yaratmıştır. Gorki küçük burjuvalar için şöyle diyor:

Misafirleri'nin tanımı için bu kadarı yeter sanırım.

19. yüzyılda bütün Avrupa'da olduğu gibi, Rusya'da da gelişen kapitalizm yeni ara kesimler yarattı. Eski köylülerin, yoksul şehirlilerin okuyan meslek sahibi çocukları, zenginleşen köylüler, tüccarlaşmaya başlayan esnaf takımı, kimi zaman Çarın çevresindeki zadedün ailesi çocuklarından, toprak ağalarından daha tutucu ve topluma yabancıydılar. Bütün Avrupa aynı değişimi ve aynı kesimin bunaltıcı varlığını yaşıyordu. Alman yazar Heinrich Mann'ın der Untertan (Sadık Bende) adlı romanının, Ibsen'in karakterlerinin Gorki'yle çağdaş olması rastlantı değildir. Ama Gorki, bu olguyu diğerleri gibi insanlığın kalıtımsal ve kalıcı bir özelliği olarak değil, geçici bir hastalığı, tarihin belli bir kesitinde artan çelişki ve hastalık olarak işledi.

ASrın klasik tiyatronun bu ünlü eserini sergilemesi, sevindi rici bir başlangıç. Rutkay Aziz'in sahneyi kullanım biçimi ve oyun düzeni başarılı. Ancak bazı sahnelerin tekrarı, oyunun kurgusuna ve yazarın dengeli diyalog düzenine ters gibi görünüyor. Bu nunla birlikte zor bir metnin ölçülü ve duyarlı bir biçimde sah nelendiğini belirtmek gerekir. Sergei Basov'da Alp Öykeri, Varvara Mihaylovna'da Nurseli Çamlıbel, Olga'da Meral Nirori, Mario Lvovna'da Berrin Ötenel, Doppelpunkt'da Ertan Savaş ıcı ve Sus-

___ L

I •

bse geçn'in yüzen an yıld yüzbu Avryıla tiyatupa rosu bü- nun yük dra mat urgu oldu ğu, çok fark lı görü ş sahi pleri nin birle ştiği bir yarg ıdır. 19. yüz yılın de ği şen Avr upa topl umu

, değişen aile, insan ve çevresi arasındaki uyum sorunları onun eserlerinde saf realist bir yaklaşımla ele alınır. Ibsen'in oyunlarında insana ne gibi bir kurtuluş yolu gösterdiği konusu, o günden bugüne bütün eleştirmenler arasında tartışmalıdır. Ama herkes Ibsen'in tiyatro sanatına ve tiyatro seyircisine yeni ufuklar açtığı konusunda birleşiyor.

Ibsen tiyatroyu teatral olmaktan çıkarmış; bu sanatı dili, de-

koru, plastik unsurlarıyla yeni bir evreye ulaştırmış, yeni bir ya- lov'da Ferdi Merter, Jale Aylanç, Altan Erkekli başarılı bir klasik oyundaki katkılarını gösterdiler. Oyuncuların tümüyle u u 1 "

uzey ı ır oyun çıkardıkları görülüyor. li b' d

Y m u, Oyunun. d:ka.r v~ kostümü, tam anlamıyla olgun ve bilgili bir sanatçının Dar bir salonda yazarın b" .. k 1

uyu ryatro arın sa~neleri betimlediği dekor ustalıklı dağıtılmış, orta Rusya'nın do~ası ve daça'sı resmedilmişti. Bu dekoru tanımlayan kostümler ise 20. yüzyıl başındaki modayı en ince ayrıntıya kadar yansıtıyordu. Yücel Tanyeri'nin gerçekten kutlanması gereken bir çalışmasıyla karşılaştık.

T

zarlık, rejisörlük, oyunculuk döneminin öncüsü olmakla kalmayıp tiyatro seyircisinin de bu yemliğe uyum sağlaması için kendisini nitelikçe değiştirmeye zorlamıştır.

Çok farklı dünya görüşlerine sahip olmalarına rağmen, Ibsen de Çehov gibi naturalist-realist tiyatronun öncüsü sayılmalıdır. Ibsen yeni dramının ustasıdır; tiyatro ondan sonra sadece bir sahne sanatı değil, günlük dille, değişen toplum hayatını incele- meye yönelik bütün bilgilerle kaynaşan, onlardan yararlanan bir bütüncül sanat (Gesamtkunstwerk) oldu.

19. yüzyılımızın devamlı tartışılan. yorumlanan yazarıdır; yaşadığı zaman
da öyleydi. Hugo von Hoffmannsthal onu; "iç

i

dünyamızı saydamlaştıran, insanın kendini özgürleştirmesi olayının öncüsü olan yazar", diye nitelerken Clara Stuyvet gibi feminist yazarlar Nora'da özgürlüğün mesajını buluyorlardı.

Aslında tbsen özgürleşmenin yolunu mu, yoksa yazgımız olan bir tutsaklığı mı betimliyordu? Nora acaba çağın direnen kadını mıydı, yoksa modern çağın getirdiği çarpık ilişkilerden ürkeri geleneksel doğal bir kadın mıydı? Sorular çok farklı olduğu gibi, tbsen üzerindeki yorumlar da hep birbirinden farklıydı. Plehanov, Brand oyununu ele alarak lbsen'i şöyle eleştiriyordu:

"Brand bir Donkişot. .. Ama tspanyol Cervantes Donkişot'unun yanına bir Sancho Pancha koymuş, onu "efendi kendine gel, bu yaptığın saçmalıklar nedir?" diye uyarıyor. Cervantes Donkişot'un kişiliğinde Donkişotlukla alayederken, tbsen Dorikişotluğu ciddiye alıp, program diye öneriyor."

Bütün bunlara rağmen, tbsen'in 20. yüzyıl insanının çıkmazını önceden gören, seyircisini o çıkmaz ın içine çekip bu atmosferi hissettiren ve düşündüren bir filozof-tiyatro adamı olduğu da açık.

Aslında çağırtuz insanı, dünyasının çıkmazlarını görme konusunda tbsen'e çok şey borçlu. Nora, Hedda Gabler, Lille Eyolf ve Brand ... Bunların belki hiç birisi tutarlı çıkış yolu bulamayan karakterler, ama modern toplumda insanla çevresi arasında olan sözde uyum (daha doğrusu uyumsuzluk) içinde bocalayan kişiler oldukları açık.

tbsen modern çağ insanının içine düştüğü tezatları çok önceden görüp, bir Barok kuyumcunun ustaca duyarlılığıyla, kişilerin ruh yapısını işleyerek serimledi. O, derin karakter tahlillerini kişiler arasında kurduğu diyalog kadar dekor, giysi ve sahne düzeniyle adeta büyük bir tablodaki duyarlı denge ve bütünlük içinde gerçekleştirmektedir.

Tiyatro klasik evresini tbsen ve Çehov'la tamamlıyor; ustalığın doruğuna ulaşan bu iki yazarla modern tiyatronun da kapıla-

rı açılıyordu. Her ikisi de farklı dünyaların ve farklı beklentilerin yazarıdır, ama yeni tiyatronun büyük öncüleridir.

tbsen tiyatroda ustalık isteyen bir yazar. Bu ustalık talebi, sahnedekiler kadar, sahnenin  n ndekilere, yani seyircilere de yönelik. Galiba Ibsen'i yaşıatan, sevdiren güçlü yönlerinden biri de bu ...

 lber Oytaylı - Gelenekten Geleceğe

Kitaplar, uygarlığa yol gösteren ışıklardır.

UYARI:

www.kitapsevenler.com

Kitap sevenlerin yeni buluşma noktasından herkese merhabalar...

Cehaletin yenildi i, sevginin, iyiliğin ve bilginin paylaşıldığı yer olarak gördüğümüz sitemizdeki

tüm e-kitaplar, 5846 Sayılı Kanun'un ilgili maddesine

istinaden, engellilerin faydalanabilmeleri amacıyla

ekran okuyucu, ses sentezleyici program, konuşan "Braille Not Speak", kabartma ekran vebenzeri yardımcı araçlara, uyumluolacak şekilde, "TXT","DOC" ve "HTML" gibi formatlarda, tarayıcı ve OCR (optik

karakter tanıma) yazılımı kullanılarak, sadece g rmeengelliler için, hazırlanmaktadır. Tümüyle  cretsiz olan sitemizdeki

e-kitaplar, "Engelli-engelsiz elele"d ş ncesıyla, hiçbir ticari amaç gözetilmeksizin, tamamen gönüllülük

esasına dayalı olarak, engelli-engelsiz Yardımsever arkadaşlarımızın yoğun emeği sayesinde, görme engelli kitap sevenlerin

istifadesine sunulmaktadır. Bu e-kitaplar hi birşekilde ticari amaçla veya